

**Πολιτική φαντασία,
αντίσταση
και σχέσεις εξουσίας
στις ικαριακές κοινότητες**

Διδακτορική Διατριβή

Χρύσα Μωυσίδου

Τριμελής συμβουλευτική επιτροπή:

Επιβλέπουσα, Ρίκη Βαν Μπουσχότεν

Αλεξάνδρα Μπακαλάκη

Ιωάννα Λαλιώτου

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ΙΑΚΑ

Οκτώβριος 2015

Semper fugit

Για 'ούλους εσάς' σότροπα

Εισαγωγή

*Η μορφή της πραγματείας τούτης θα ήταν από τη μια πλευρά
αυστηρότερα επιστημονική κι από την άλλη, ως προς ορισμένες αναλύσεις,
λιγότερο σχολαστική, αν αρχικά δεν προοριζόταν για διδακτορική διατριβή.*

Καρλ Μαρξ, πρόλογος στη διατριβή του με τίτλο «Διαφορά της
δημοκρατίας και επικούρειας φυσικής φιλοσοφίας», 1840.

Η παρούσα εργασία είναι μια πολυτοπική -και πολυφωνική- εθνογραφία των άτυπων και θεσμικών κοινοτήτων που συγκροτούν οι Καριώτες στο νησί της Ικαρίας, στην Αθήνα και στις ΗΠΑ, από όπου επιλέχθηκε ως δείγμα η κοινότητα της Νέας Υόρκης. Αυτό που ξεκίνησε ως επιτόπια, εθνογραφική διερεύνηση των αντιλήψεων και των πρακτικών περί χρόνου στο νησί της Ικαρίας, χάριν της μεταπτυχιακής μου εργασίας, διευρύνθηκε σε πολλαπλά ερωτήματα και πεδία και άνοιξε το δρόμο για μια δεκαετή έρευνα σε αυτό που εδώ αποκαλώ *καριώτικες κοινότητες*. Η αναλυτική οπτική, ωστόσο, μέσα από την οποία διαθλώνται όλα τα επιμέρους ζητήματα που τίγονται εδώ είναι η φαντασία.

Καθιστώντας αναλυτικό άξονα μια έννοια που λανθάνει παντού και οι ρητορικές ή εργαλειακές της χρήσεις πυκνώνουν όλο και περισσότερο τελευταία στο θεωρητικό λόγο, διατρέχει κανείς πολλούς κινδύνους, με πρώτον αυτόν της ασάφειας. Προσπάθησα να αντιμετωπίσω αυτόν τον

κίνδυνο όχι προσφέροντας έναν τελικό ορισμό της φαντασίας, αυτό άλλωστε υπερβαίνει τη διατριβή, τη στόχευσή της και ίσως την ανθρωπολογία ως μεμονωμένη πειθαρχία, αλλά επιχειρώντας να δημιουργήσω έναν εννοιολογικό ορίζοντα για τη φαντασία που να θεμελιώνεται εμπειρικά, ποντάροντας στο καλύτερο χαρτί της ανθρωπολογίας, δηλαδή την εθνογραφία. Ο Godfrey Lienhardt συνέκρινε το ανθρωπολογικό εγχείρημα με στιφάδο αποτελούμενο από ελέφαντα και κουνέλι, όπου η εθνογραφία έχει τον όγκο του ελέφαντα και η θεωρία του κουνελιού, το οποίο όταν είναι μαγειρεμένο από τους σεφ τους είδους αναδεικνύει τη γεύση του κουνελιού. (Hylland Eriksen 2007: 65). Το δικό μου στιφάδο θα το κρίνει ο αναγνώστης, αλλά πριν θα ήθελα να σημειώσω μερικά πράγματα για τον ελέφαντα και το κουνέλι.

Το μέγεθος του ελέφαντα τον καθιστά από μόνο του ορατό από απόσταση, γι' αυτό θα του αφιερώσω το λιγότερο χώρο εδώ, αναφερόμενη στα ειδολογικά χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου ελέφαντα που επιλέχθηκε για την εκτέλεση της συνταγής. Σε αντίθεση με την πληθωρική εμφάνιση του όρου 'εθνογραφικός' σε όλα σχεδόν τα πεδία των κοινωνικών επιστημών¹ την τελευταία δεκαετία και τη φετιχιστική του χρήση και κατάχρηση (και) από τους ανθρωπολόγους, ακολουθώ τον ορισμό του Ingold που είναι αρκετά περιοριστικός: η εθνογραφία δεν ταυτίζεται με τα ποιοτικά δεδομένα που εκμαιεύει κανείς από μια σειρά συνεντεύξεων και μια σύντομη γνωριμία με τους 'πληροφορητές' του. Η εθνογραφία προϋποθέτει μακρόχρονη,

¹ Για μια επισκόπηση των εθνογραφικών 'χρήσεων' του βάθους από την πλευρά της κοινωνιολογίας, π.β. Tavory, Iddo and Timmermans, Stefan. 2009. 'Two cases of ethnography: Grounded Theory and the Extended Case Method', *Ethnography* 10: 243-263, και Burawoy, Michael. 1998. 'The Extended Case Method' *Sociological Theory* 16:1, 4-33

συμβιωτική δέσμευση που στοχεύει σε σχεσιακό βάθος και βιωματική εκμάθηση του κοινωνικού πλαισίου το οποίο μελετά (Ingold 2014: 384), και τέτοια είναι και η σχέση μου με τους Καριώτες. Η κατασκευή του ερευνητικού μου αντικειμένου τροφοδοτήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τις ιθαγενείς εννοιολογήσεις του πολιτικού και της κοινωνικότητας, που συνδέουν με χαρακτηριστικό τρόπο όψεις της κοινωνικής δημιουργικότητας, της δράσης και της οικειότητας με τη δυνατότητα να μεταθέτει το υποκείμενο νοερές εικόνες ενός κοινωνικού πεδίου σε ένα άλλο. Η οφειλή αυτή καταδεικνύεται από τη διαλογική υφή του κειμένου, υφή που προσπαθώ να μην αναφέρεται μόνο στο λεκτικό μέρος που καταλαμβάνουν οι Καριώτες συνομιλητές εντός του κειμένου, αλλά και στην εικονογραφία της συλλογιστικής μου πορείας. Σε αυτό οφείλεται και ό,τι θα κούραζε ίσως ως λογοτεχνική τροπικότητα: η επιμονή να διηγούμαι σε χρόνο ενεστώτα πώς συμπορεύομαι με τους Καριώτες προς επιμέρους δράσεις και καταστάσεις, δεν είναι αισθητική επιλογή αλλά επιστημολογική, οπότε ζητώ να το λάβει υπ' όψιν του με επιείκεια ο αναγνώστης.

Οι επιμέρους μέθοδοι και τεχνικές που επιστρατεύτηκαν, εκτός από την επιτόπια συμμετοχική παρατήρηση σε βάθος χρόνου, συμπεριλαμβάνουν: τις δομημένες και ελεύθερες προσωπικές και ομαδικές συνεντεύξεις, τις αφηγήσεις ζωής καθώς και τη σύνθεση και διασταύρωσή τους σύμφωνα με τα εργαλεία της προφορικής ιστορίας, την έρευνα σε ιδιωτικά και δημόσια αρχεία, την παλαιογραφική αποκατάσταση κειμένων. Επίσης, καθώς τα δέκα αυτά χρόνια έρευνας διαμοιράστηκαν σε παραπάνω από ένα τόπους, γλώσσες, κοινωνικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα, λήφθησαν υπ' όψιν τεχνικές και

προβληματικές που επιστρατεύονται από τις πολυτοπικές εθνογραφίες των τελευταίων ετών. (Marcus 1995, Hage 2006)

Πριν σκύψουμε στο κουνέλι και χάριν αυτού, μια κουβέντα ακόμη για το πώς τεμαχίστηκε ο ελέφαντας, διότι οι σεφ λένε ότι η κοπή των υλικών καθορίζει την τελική γεύση. Η εθνογραφική μονάδα ανάλυσης είναι μοτίβα δραστηριοτήτων, οπότε το μεγαλύτερο ζώο κόπηκε σε απειροελάχιστα κομμάτια, που μαγειρεύτηκαν στο ζωμό του μικρότερου. Ως δράση και δραστηριότητα εννοούνται εδώ η σύνδεση φαινομένων νοηματοδότησης και προθετικότητας με συνθήκες υλικότητας, οι αισθητές δηλαδή εκείνες διαδικασίες που παράγουν τις κοινωνικές μορφές και το πολιτισμικό νόημα. Η δράση είναι “ταυτόχρονα υλική και ιδεατή, αντικειμενική και υποκειμενική, πραγματική και συμβολικά διαμεσολαβημένη” (Fayans 1997: 11). Η έννοια του μοτίβου αναφέρεται στα «σχήματα» που προκύπτουν από τη συσχέτιση των δράσεων και δεν υπάρχουν δοσμένα a priori. Σε αντίθεση με την έννοια της δομής και τις σωσυρικές καταβολές της, τα ‘σχήματα’ που πρότεινε ο Πιαζέ (1970) και κατάγονται από την ηρακλείτια προσήλωση στο γίνεσθαι και όχι στο είναι, δεν χρειάζεται να είναι συμμετρικά και ισόμορφα για να αναδείξουν το κοινωνικό νόημα. Δεν χρειάζεται να είναι λογικά ‘κομψά’ για να είναι αφηρημένα, και άρα να μας επιτρέψουν να σκεφτούμε με αυτά, και έρχονται πάντα ως επιγενόμενα των συγκεκριμένων. Εδώ, προσπάθησα να κάνω κατά το δυνατόν διαυγή τη διαδικασία συγκρότησης αυτών των μοτίβων παρουσιάζοντας πως διαφορετικές δράσεις αναδεικνύουν διαφορετικές τονικότητες νοήματος και αξίας που συνδυαζόμενες πλέκουν το ‘σχήμα’. Παρόλα τα πλεονεκτήματα βολής και συνέπειας που προσφέρουν στον αναλυτή οι κάθε είδους δομικές προσεγγίσεις που πριμοδοτούν χρονικά

ή λογικά τα δίκτυα των σχέσεων έναντι των δράσεων, πιστεύω ότι επιβάλλουν είτε λιγότερη είτε περισσότερη φορμαλιστική βία επί των δεδομένων και βιωμένων πραγμάτων προκειμένου να συνταιριάξουν τα μοντέλα με την πραγματικότητα. Δεν απαντούν δηλαδή στο αίτημα για μια προώθηση της σκέψης μας που θα θεραπεύει το ρήγμα μεταξύ πραγματικής ζωής και (θεωρητικής) φαντασίας (Ingold 2014: 383) - και στην παρούσα εργασία, προσπάθησα να πάρω στα σοβαρά και τις δύο.

Οι δράσεις όπως διερευνώνται εδώ εθνογραφικά εκβάλλουν: στις γνωστικές διαστάσεις που αφορούν τον τόπο και τη συγκρότηση της τοπικότητας, στις πρακτικές και τις παραστάσεις της κινητικότητας και της ιδιοκτησίας, στις συμβολικές επεκτάσεις του θανάτου στο αίσθημα του ανήκειν στην κοινότητα, στα πεδία της ανταλλαγής και τις ντόπιες εννοιολογήσεις της κοινότητας, στις συνομαδώσεις και τις ντόπιες κατατημήσεις, στις αντιλήψεις περί υλικότητας, στις διεθνείς, ταξικές διαστάσεις και την αορατότητα της ικαριακής ιστορίας του 20^{ου} αιώνα, στον εξισωτικό μηχανισμό που διαβρώνει το κύρος και στις καθημερινές και τελετουργικές επιτελέσεις της ισότητας, στο πεδίο της 'ικαριακής ιδεολογίας', τέλος, που προσδίδει κοσμοπολίτικους χρωματισμούς στο αίσθημα του ανήκειν.

Φτάνω, λοιπόν, στο κουνέλι, που θα μπορούσε κάλλιστα να είναι και ο τρελός λαγός (ο March Hare/τρελός λαγός του Lewis Carroll είναι παρεμπιπτόντως μισός άνθρωπος, μισός ζώο) που οδηγεί την Αλίκη στη Χώρα των Θαυμάτων. Η ανάγκη να εγκαθιδρυθεί η σκέψη περί του κοινωνικού ως 'επιστήμη' ώθησε -και μάλλον συνεχίζει να ωθεί, παρά τις ποικίλες διακηρύξεις μετατόπισης- τους στοχαστές της στην αναζήτηση

αντικειμενικών μοντέλων περιγραφής του κόσμου, με αυτονόητη την προϋπόθεση ότι θεμελιώδες χαρακτηριστικό του μοντέλου είναι η συστηματικότητα. (Elias 2004: 110 κ.ε, Feysabend 1982: 66 κ.ε, 80, Bourdieu 2007: 28 κ.ε) Από πολύ κοντά ακολούθησε η επιστημολογική πεποίθηση ότι η αντικειμενικότητα αυτή λανθάνει στο βάθος όπου πρέπει να φτάσει ο κοινωνικός επιστήμονας, αφού αποξέσει τη μυστικοποιημένη (ή ‘αλλοτριωμένη’ κατά Μαρξ, ή ‘μαγική’ κατά Βέμπερ, ή ‘κρυμμένη’ κατά Μπασλάρ και Μπουρντιέ) όψη των κοινωνικών πραγμάτων, και η μυστικοποίηση αυτή ταυτίστηκε πολλές φορές έκτοτε με μια παραπλανητική επιφανειακή αταξία, στον αντίποδα της αόρατης αλλά ρυθμιστικής και έννομης τάξης. Το ότι η επιστημολογία αυτή υπήρξε γόνιμη είναι γενική παραδοχή. Το ότι έχει αδυναμίες, επίσης. Εδώ δοκιμάζεται χονδρικά η ιδέα να διατηρηθεί η ανάγκη της θεωρητικής απόξεσης των φαινομένων, αλλά χωρίς την προσδοκία της εύρεσης ‘συμμετρικών’ μοντέλων. Διόλου καινούρια ιδέα, προτείνει μια αναδιαπραγμάτευση της έννοιας της λογικής συμμετρίας και έχει ήδη δοκιμαστεί κατά κόρον στη φυσική, αλλά ελάχιστα στις κοινωνικές επιστήμες. Η ίδια ανάγκη ‘επιστημονικοποίησης’ που ώθησε άλλοτε τον Καρλ Μαρξ και τον Εμίλ Ντυρκέμ στις νευτώνειες μεταφορές της προόδου, της ισορροπίας και των μορφών αλληλεγγύης, (Hage 2011), ωθεί ενδεχομένως τις πλέον πρόσφατες ανθρωπολογικές θεωρήσεις στην αναζήτηση μεταφορών από τη γεωμετρία των φράκταλς και τη θεωρία του χάους (Mosko, 2005).²

² Συμβαίνει βεβαίως και το αντίστροφο: π.β Αραμπατζής, Θ. Και Γαβρόγλου, Κ. (επιμ.) 2012. Η κρίση στη φυσική και η δημοκρατία της Βαϊμάρης. Η πολιτισμική ιστορία της Κβαντικής Θεωρίας. Αθήνα: ΠΕΚ

Νομίζω πως αυτό σηματοδοτεί, τότε και τώρα, όχι μια δημιουργική φαντασία, αλλά αντιθέτως, τον εξοβελισμό της φαντασίας από τον επιστημολογικό ορίζοντα, εξοβελισμό τον οποίο έχουν επισημάνει οι φιλόσοφοι. Διότι, τα παραπάνω βασίζονται σε μια υπόρρητη παραδοχή που έχει τις απαρχές της στον 17ο αιώνα: το διαχωρισμό των σφαιρών της γνώσης και της δημιουργικότητας, τη σύνδεση της γνώσης με το πραγματικό και το αντικειμενικό και τη συνακόλουθη σύνδεση του μη υπάρχοντος, του μη (ακόμη ή οριστικά) πραγματικού, του εν δυνάμει και του ψευδούς δηλαδή, με τη φαντασία, με τη στοιχειώδη ικανότητά μας να παράγουμε νοητικές εικόνες. (Sepper 2013, 53 κ.ε) Αντιστοίχως, η υπόθεση ότι στον άνθρωπο ενυπάρχει η σχιζοφρενική δυνατότητα να διαχωρίζει το αντικείμενο και τον κόσμο από τις αντιδράσεις και τις προθέσεις του για αυτόν, ενώ ταυτόχρονα είναι σε θέση ενεργοποιώντας αυτές τις ίδιες προθέσεις να εγγράφεται στον κόσμο, η υπόθεση αυτή που δημιουργεί έναν πολωμένο δυϊσμό, ελάχιστα έχει διερευνηθεί. Δεν ισχυρίζομαι, φυσικά, ότι εδώ επιλύονται όλα αυτά- αλλά ότι συστήνουν τον μεγάλο ορίζοντα των ειδικότερων ερωτημάτων που απασχόλησαν τη συγκεκριμένη εργασία.

Επί το ανθρωπολογικότερο, η πεποίθηση που σκιαγραφήθηκε παραπάνω, λανθάνει σε πολλές θεωρήσεις και έχει ως αποτέλεσμα οι σχετικές συζητήσεις να «ταλαντώνονται μεταξύ ανταγωνιστικών ιδεών που συχνά χρησιμοποιούνται ως διαλεκτικά αντίθετα, και παρόλα αυτά κινδυνεύουν συνεχώς να καταρρέουν η μία μέσα στην άλλη: νεωτερικό και μετανεωτερικό, πρόοδος και αποκάλυψη, διαφωτισμός και ρομαντισμός, λόγος και φαντασία». (Robinson 1994: 1) Η Sherry Ortner (2005) το κάνει ακόμη πιο συγκεκριμένο και σαφές: δεν υπάρχει κοινωνική θεωρία που να

μην εκκινά από μια (αξιωματική ή αποδεδειγμένη) παραδοχή για το πώς οι άνθρωποι σχετίζονται με τον κόσμο και πώς δρουν μέσα σ' αυτόν: δίνοντας η ίδια και πολλοί άλλοι την ίδια εποχή έμφαση στα ερωτήματα περί δράσης και υποκειμένου, κατέστησαν σαφές ότι μία έννοια της υποκειμενικότητας η οποία διαχωρίζει την αξία και την επιθυμία από την προθετικότητα, διαχωρίζει δηλαδή ό,τι συνήθως συνδέεται με τη δημιουργική/ φαντασιακή όψη της ανθρώπινης κοινωνικότητας από ό,τι συνήθως συνδέεται με την υπολογιστική/ αντικειμενική όψη, δεν έχει καμιά αναλυτική αξία.

Σε αυτό το πλαίσιο, των πραξιολογικών προσεγγίσεων, κινείται και η παρούσα εργασία, παρότι δεν ακολουθεί αυστηρά καμμία συγκεκριμένη θεώρηση. Η εστίαση στη φαντασία απευθύνεται σε μία δέσμη ερωτημάτων που όλες λίγο πολύ οι πραξιολογικές προσεγγίσεις βρίσκουν να συναντώνται, και που θεωρώ ότι ως αναλυτικό εργαλείο η φαντασία μας επιτρέπει να συνενώσουμε ανανεώνοντάς τα:

1. την παλιά ανθρωπολογική έννοια της κοσμολογίας, με το γνωστικό και ηθικό της περιεχόμενο, τον τρόπο δηλαδή με τον οποίο οι άνθρωποι σχηματίζουν νοητικές εικόνες για τον κόσμο και τον εαυτό τους μέσα σε αυτόν.

2. τα ζητήματα της ετερότητας, που εδώ εξειδικεύονται ως ενσυναίσθηση, τη δυνατότητα δηλαδή οι άνθρωποι να μπαίνουν στη θέση του άλλου, να μοιράζονταιπίστεις και συναισθήματα μαζί του πριν τα επικοινωνήσουν, και

3. τα ζητήματα της κοινωνικής δημιουργικότητας και της αλλαγής, τη δυνατότητα δηλαδή που έχουν οι άνθρωποι να φαντάζονται τον κόσμο αλλιώς εντός του παρόντος.

Πρέπει, τέλος, να προειδοποιήσω τον αναγνώστη ότι θα απογοητευτεί αν περιμένει στρογγυλές απαντήσεις, καθώς κύρια μέριμνά μου ήταν στην παρούσα φάση, την παιδευτική, όπως καταλαβαίνω να είναι η διατριβή, τα ερωτήματα. Δεν πάσχισα καθόλου να κρύψω την ένταση στην ηρεμία που παρέχουν τα πορίσματα. Εξάλλου, οι απαντήσεις προϋποθέτουν τα σωστά ερωτήματα και τα σωστά ερωτήματα προϋποθέτουν φαντασία.

Ευχαριστίες

Πρωτίστως, για την ελευθερία να παρακάμψω πολλούς τύπους, την έγνοια, τις συμβουλές και τη φροντίδα, ευχαριστώ θερμά την επόπτριά μου Ρίκη Βαν Μπουσχότεν. Για τα ερεθίσματα, ευχαριστώ την Αλεξάνδρα Μπακαλάκη και την Ιωάννα Λαλιώτου. Οι οφειλές μου στον Peter Geschiere είναι πολλές, εδώ μπορώ απλώς να τον ευχαριστήσω. Τίποτε από όλα αυτά δεν θα είχε συμβεί χωρίς τους Καριώτες: ιδιαιτέρως ευχαριστώ τα μέλη της Πανδίκης που με δέχθηκαν τόσο θερμά ανάμεσά τους, τον Γκας Τσαχά, τον Λόνι Παπαλά, τον Βαγγέλη Καρούτσο, τον Γιώργο Παράλεμο, τον John, και αυτούς που θέλησαν να μείνουν ανώνυμοι* τη Joanne Melachrinos που με κλείδωσε μαζί με τους πολύτιμους θησαυρούς στο κτίριο που στεγάζει το αρχείο της αδελφότητας στη Βερόνα, το οποίο έχει οργανώσει και συντηρεί με τόση φροντίδα. Η Έλσα Αθέσογλου και ο Γιάννης Μπέρμπης έκαναν την έρευνα στη Νέα Υόρκη πιο εύκολη για μένα. Πελαγία, Κώστα, Σοφία, Καλλιόπη, Λεωνίδα και, τέλος, Δέσποινα, σας ευχαριστώ για όσα φανταστήκαμε μαζί.

1. Στον αιθέρα. Αναπαραστάσεις του τόπου

It is not down on any map, true places never are.

Herman Melville, Moby Dick

Οι άγκυρες έχουν πριν λίγο σηκωθεί και παρότι το πλοίο της γραμμής δεν έχει ακόμη απομακρυνθεί αρκετά απ' το λιμάνι και πασχίζει να

ακολουθήσει την ακτογραμμή, ο τραμπαλισμός του είναι έντονα αισθητός. Ανατολικός ή μεσημεριανός λεβάντες, λένε μερικοί δίπλα μου, άνεμοι μέτριοι λέει το μετεωρολογικό δελτίο, οι άνθρωποι του τόπου δε λένε τίποτε σχετικό. Λίγοι επιβάτες κατέφυγαν στα εσωτερικά σαλόνια για να μην επιδεινώσουν τη ναυτία τους- στο κατάστρωμα παραμένουν όσοι γοητευμένοι παραθεριστές δεν θέλουν ακόμη να παραδεχτούν την επιστροφή τους, αυτοί που με τον αέρα επαγγελματία ετοιμάζουν τις φωτογραφικές τους μηχανές για τις μακρινές λήψεις, οι νησιώτες που περιμένουν να δουν τα μυστικά σινιάλα του αποχαιρετισμού από το νησί, κι εγώ. Το φως που πέφτει κάθετο δείχνει με ανελέητη διαύγεια τον παράκτιο οικισμό όπου το λιμάνι δεν αποτελεί πια το κέντρο της κίνησης' λίγο πιο πάνω εμφανίζονται ποικίλες αποχρώσεις του πράσινου στις πλαγιές, ενώ ο γρανίτης της κορυφογραμμής αποκτά ένα σκληρό γκρι. Τότε συμβαίνει: ένα πολύχρωμο συνοθύλευμα αφρών και νεφών που μοιάζει να σηκώνεται απ' τη θάλασσα σκαρφαλώνει με ανεπαίσθητη ταχύτητα και τυλίγει το νησί. Μέσα από το αναδυόμενο, περίεργο παραπέτασμα, ψηλά, από κει που πρέπει να βρίσκονται οι ορεινοί οικισμοί, διάσπαρτες λάμπεις αναβοσβήνουν ακανόνιστα –εξαιτίας τους οι προσηλωμένοι νησιώτες χαμογελούν αχνά. Κάποιοι άλλοι επιβάτες προσπερνούν το χαρακτηρισμό “γραφικό” για να προσεγγίσουν το θαυμάσιο μέχρι την ετυμολογία του. «Σαν να ήταν αντικατοπτρισμός, εξαφανίζεται», λέει ένας άγνωστος δίπλα μου. «Μα ο αντικατοπτρισμός εξαφανίζεται όταν πλησιάζεις όχι όταν απομακρύνεσαι...», σχολιάζει κάποιος άλλος από την ίδια συντροφιά. «Δεν ξέρω, αυτή η λέξη μου 'ρθε, αντικατοπτρισμός ανάποδος, τέλος πάντων. Δεν σε μπερδεύει αυτή η εικόνα;» «Αυτό το λένε vertigo», είπε με μια δόση ειρωνείας ο συνομιλητής του, ενώ το νησί είχε γίνει πια σχεδόν

αόρατο μέσα στο χρωματιστό νέφος, εκτός απ' τα μικρά του φωσάκια που συνέχισαν να το σημαδεύουν μέχρι το βορειοανατολικό του άκρο. Το πλοίο άφηνε την Ικαρία.

Κατέγραψα το παραπάνω στιγμιότυπο σε μια από τις πολλές αναχωρήσεις μου από την Ικαρία. Ίσως φανεί παράδοξη επιλογή, ένα εισαγωγικό κεφάλαιο να αρχίζει με μια αναχώρηση, ίσως απ' την άλλη να θεωρείται εύλογο να αρχίζει μια εθνογραφική περιγραφή έτσι, με τις αποστάσεις να δηλώνονται. Στην καθημερινή εμπειρία, οι αποστάσεις συχνά παραμορφώνουν ή εξαλείφουν κρίσιμες λεπτομέρειες και μικρά μεγέθη εν ονόματι της γενικής θέας ενός 'προνομιούχου' και αρκούντως απομακρυσμένου παρατηρητή. Οι αποστάσεις είναι επίσης σχετικές: δημιουργούνται και γίνονται αισθητές όταν κάποιος κινείται φυσικά, διανοητικά ή συναισθηματικά³. Σε πολλές εθνογραφικές περιγραφές, ο ανθρωπολόγος διεκδικεί για τον εαυτό του το ίδιο προνόμιο, θεωρώντας πως αυτό τ ο τελευταίο εξασφαλίζεται μάλλον με την απομάκρυνση. Στη συγκεκριμένη εθνογραφική περιγραφή οι αποστάσεις θα συζητηθούν ως πολλαπλό πρόβλημα συνδεδεμένο πάντα με την κίνηση, αρχίζοντας από αυτό το κεφάλαιο που αφορά τον τόπο ως βιωμένη εμπειρία και ως υλική, φυσική διάσταση της υποκειμενικότητας και της κοινωνικότητας. Αρχικά, η περιγραφή εστιάζει στο πώς οι Καριώτες κινούμενοι χαρτογραφούν τον τόπο τους και ό,τι υπάρχει έξω απ' αυτόν, στο πώς ο τόπος τους εγγράφεται στις συλλογικές και υποκειμενικές τους εμπειρίες και αντιλήψεις αλλά και το πώς

³ Για τη σχέση μεταξύ συναισθηματικής σύνδεσης με έναν τόπο και απόστασης, καθώς και περί 'συγκίνησης' και τοπίου πβ. Tuan, 1974: κεφάλαια 1 (σ 78 κε.) και 8.

ο τόπος ‘τους’ γίνεται αυτό που τους περικλείει και τους εμπεριέχει. Οι καριώτικες παραστάσεις περί κινητικότητας ξεδιπλώνονται μέσα από μια περιδιάβαση στα μονοπάτια του νησιού, και ανασυγκροτούνται στις αθηναϊκές οδούς ‘Ικάρου’ και στους καριώτικους δρόμους της μετανάστευσης: αφητηρίες και προορισμοί των διαδρομών αυτών είναι κάθε φορά οι ‘τόποι’ των καριώτικων κοινοτήτων. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στους χάρτες, ντόπιους και επίσημους, και γενικότερα στις ‘γεωγραφικές’ αναπαραστάσεις της Ικαρίας ως τόπου, όπου συζητάται το χάσμα μεταξύ της ντόπιας οπτικής και των οπτικών απέξω.

Η εστίαση στον τόπο, την κινητικότητα και την κατασκευή της τοπικότητας δεν αποσκοπεί μόνο στο να αποδώσει χωροχρονικές διαστάσεις στην καριώτικη ‘κοινότητα’: εφόσον η κοινότητα, η συγκρότηση και η αναπαραγωγή της συζητώνται εδώ ως πρόβλημα, η εστίαση στον τόπο βοηθά να εξετάσουμε γιατί και με ποιους όρους η *κοινότητα* (αλλά όχι εξίσου η *κοινωνία*) ήταν πάντα ‘εντοπισμένη’ και ‘εντόπια’ στην κοινωνική θεωρία και τι συνεπάγεται αυτό για την μεθοδολογική καρδιά του ανθρωπολογικού εγχειρήματος, την επι-τόπια έρευνα.⁴ Από τις παλαιότερες θεωρήσεις που προϋπέθεταν τον ισομορφισμό χώρου- τόπου- και πολιτισμικών μορφών, έως τις νεότερες που έδωσαν έμφαση στον υβριδισμό των ταυτοτήτων και την παγκόσμια διασύνδεση, αυτό που κάθε φορά εννοούμε ως ‘τοπικό’ και το οποίο υφίσταται τις εισερχόμενες αλλαγές ή επικοινωνεί με το παράξω εκλαμβάνεται λίγο-πολύ ως προ-υπάρχον, σε αντίθεση με το αενάως διαμορφωνόμενο παράξω. Η περίπτωση της Ικαρίας, όπου το τοπικό

⁴ Π.β “Ethnography thus reflects the circumstantial encounter of the voluntarily displaced anthropologist and the involuntarily localisez ‘other’” (Appadurai 1988: 16), and ‘Like the imaginary ‘frictionless space’ in newtonian mechanics, these ulterior images of wholes... are ‘the essential fiction’ of the ethnographic text’, (Thornton, 1988: 287).

θεωρείται συνήθως ιδιαίτερο, κλειστό, συμπαγές και ταυτόχρονα παραμένει απροβλημάτιστα αδιάγνωστο, είναι μια προνομιακή αφετηρία για να αναρωτηθούμε πώς ο χώρος νοηματοδοτείται και μεταμορφώνεται σε τόπο και τι διακυβεύεται σε αυτήν την διαδικασία. Πώς γίνεται 'τόπος' ο συγκεκριμένος γεωγραφικός χώρος; Τι ρόλο παίζουν παλαιότερες διαδικασίες συγκρότησης του τόπου στο παρόν; Πώς συνδέεται η συγκρότηση του τόπου με την πρόσληψη ενός ορίζοντα του 'εκτός' και πώς εγγράφονται ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές στο τοπικό; Ποιανών τόπος είναι η Ικαρία και ποιοι αποκλείονται απ'αυτόν; Βιάζομαι να πω πως καθώς η απάντηση στο τελευταίο ερώτημα δεν συμπεριλαμβάνει αυτονόητα όποιον είναι ντόπιο ή κάτοικο, η σύνδεση μεταξύ μιας ομάδας ανθρώπων και ενός συγκεκριμένου τόπου είναι ένας κόμβος πρακτικών, συναισθημάτων και επινοήσεων μέσω των οποίων οι άνθρωποι «επιβιώνουν, είναι πολιτικοί δρώντες και αλλάζουν» (Bhabha 1989: 67). Οι Καριώτες δείχνουν ότι το *συγκεκριμένο λανθασμένα* εξισώνεται με το *ακίνητο* και το *μικρό λανθασμένα* εξισώνεται με το *προσιτό* ή ελέγξιμο από επιστημονικές και γραφειοκρατικές πειθαρχίες: από την άλλη μεριά, μετά την μεταμοντέρνα κονιορτοποίηση του συγκεκριμένου, η επανεξέταση του τοπικού με αφετηρία τα παραπάνω ερωτήματα μπορεί να γίνει πολύ πιο εύγλωττη για ό, τι αποκαλούμε παγκόσμιο και τις σχέσεις δύναμης που το διαμορφώνουν.

Μεταβαλλόμενοι συσχετισμοί δύναμης και απόστασης διαπερνούν και την οικειότητα, που αφορά μεταξύ άλλων και την μετατροπή του αλλότριου σε γνωστό και συγκεκριμένο, μια από τις υποσχέσεις της εθνογραφίας. Η οπτική που υιοθετήθηκε σε αυτήν την εθνογραφία είναι ρητά 'εκ του σύνεγγυς' : παραιτήθηκα, όπως θα εξηγήσω στο οικείο μεθοδολογικό

κεφάλαιο, από πολλές προνομίες⁵ αυτής της απόστασης -που είναι περισσότερο *στάση*, εννοώντας ταυτόχρονα το σταμάτημα της κίνησης και την προδιάθεση που δημιουργεί η θέση, ιδίως όταν η απόσταση εξαιρεί ρητά ή άρρητα αυτόν που περιγράφει από τα περιγραφόμενα. Όπως και στο καράβι της παραπάνω αναχώρησης, δεν ήμουν απλώς *εκεί*, ήμασταν –και παραμένουμε- όλοι εν κινήσει.

Στο αρχικό στιγμιότυπο αναχώρησης, καθόλου μοναδικό⁶ για όσους επισκέπτονται τακτικά την Ικαρία, το νησί απομακρυνόμενο φαίνεται να επιφυλάσσει το δικό του χαιρετισμό σε όσους αναχωρούν: πιο σωστά, οι Καριώτες προσλαμβάνουν ένα συγκινητικό χαιρετισμό εκεί όπου κάποιοι επισκέπτες παρακολουθούν ένα γραφικό φυσικό φαινόμενο και κάποιοι άλλοι αισθάνονται τη συνέχεια της σαγήνης και της παραδοξότητας που σημάδεψε την επίσκεψή τους. Έκρινα ότι το παραπάνω συμβάν, ξεχωριστό κάθε φορά και συνάμα επαναλαμβανόμενο, φέρει χαρακτηριστικές ποιότητες του όλου εγχειρήματος και συμπυκνώνει την προβληματική αυτής της ενότητας. Σε πρώτο επίπεδο, επιχειρείται να διακριθούν οι διασταυρωνόμενες φωνές και οπτικές που διατρέχουν και την υπόλοιπη εθνογραφία: αυτή των Καριωτών,

⁵ Στη νομική ορολογία, οι προνομίες σημαίνουν την εξαίρεση ομάδων ξένων υπηκόων από ορισμένες νομικές διατάξεις της χώρας στη οποία φιλοξενούνται, πχ. 'διπλωματική ασυλία'. Στο κεφάλαιο «ανθρωπολογική φαντασία» συζητούνται ευρύτερα οι κίνδυνοι και οι αμφισημίες της εξαίρεσης που οι ανθρωπολόγοι οικοδομούν για τον εαυτό τους επικαλούμενοι την αντίστοιχη «εθνογραφική ασυλία» και την ανάγκη για αποστασιοποίηση (*detachment*). Όπως συνοψίζει το θέμα η Helen Callaway, 'ethnographic research involves prolonged interaction with others, yet anthropological discourse conveys the understanding gained in terms of distance, both spatial and temporal' (Okely 1992: 30).

⁶ Και όχι μόνο την Ικαρία: "Look, it's looming", said the boatman in a quiet voice. We turned to see the island that was our destination levitate and high white cliffs appear whereonly a shoreline had been visible before... we stared until the island descended, becoming once again a line in the horizon... it's a kind of mirage, like the kind seen in deserts..." Gillis: 143

των ξένων που έρχονται από εκτός και αυτή της εθνογράφου. Στις οπτικές αυτές συνυπάρχουν, όπως θα φανεί και παρακάτω, η κανονικότητα και η έκπληξη, καθώς το τοπίο της Ικαρίας που απομακρύνεται φέρει τα ίχνη και εγγράφεται διαφορετικά κάθε φορά ως ίχνος σε όλους αυτούς που οι εμπειρίες τους συνέπεσαν σε μοιραζόμενους χώρους και υλικότητες. Κυρίως, αυτό που περιέγραψα στην πρώτη παράγραφο συμβαίνει επειδή και όσο διαπλέκονται αξεδιάλυτα οι επενέργειες της φύσης και της φαντασίας, αλλιώς, η υλικότητα και η δημιουργική της πρόσληψη. Ό,τι ενυπάρχει στο χώρο δεν συνθέτει αυτομάτως το τοπίο: το πολύχρωμο παραπέτασμα που καλύπτει περιοδικά την Ικαρία και αλλάζει αμοιβαία την ορατότητα για όσους βρίσκονται στο νησί και τη θάλασσα έχει, μεταξύ άλλων, εξοικειώσει τους Καριώτες με την παραπάνω διαπίστωση. Ακόμη περισσότερο, αυτή θα μπορούσε να είναι και μια συμπυκνωμένη διατύπωση για την καριώτικη αίσθηση της τοπικότητας: ένας τόπος που κρύβεται και αλλάζει «στον αέρα».

Σε αντίθεση με τις απεικονίσεις των ‘ιπτάμενων νήσων’ της επιστημονικής φαντασίας -και την πιο διάσημη, ίσως, εκδοχή τους τον πίνακα του Rene Magritte, ‘Le chateau des Pyrenees’-, για τους περισσότερους αυτό που περιβάλλει ένα νησί είναι η θάλασσα και όχι ο ‘αόρατος’ και ‘άπιαστος’ αέρας. Στην περίπτωση της Ικαρίας, η θάλασσα φέρεται να ‘περιέφραξε’ με την αγριότητά της το νησί- ανά τους αιώνες, ήταν τόσο δύσκολη η πλεύση στο Ικάριο που η Ικαρία ‘απομονώθηκε’. Αυτό λένε πολλοί εξηγητικοί λόγοι των ‘ιδιαίτερων’ ικαριακών ηθών⁷, επίσημοι και ανεπίσημοι, λόγοι που δεν

⁷ π.β. Μελάς, 145: «Εις την Ικαρίαν, χάριν εις την εσχάτην της μόνωσιν, την αγριότητα του περιβάλλοντος πόντου και την έλλειψιν λιμένων, που υπήρξε η κατάρα μαζί και η ευλογία της, τον θρύλον της εσχάτης πενίας της, που επαγίωσε την αδιαφοριαν του ξένου, επισκέπτου ή κατακτητού, κατόρθωσε να επιζήση μία αρχαϊκή ομάς, διατηρήσασα μέχρις εσχάτων, τόσον τας αρχαίας συνήθειάς της όσον και την γλωσσικήν της αγνότητα».

αναφέρονται εξίσου στην σχεδόν παντελή απουσία ναυτοσύνης και ναυτικής ιστορίας στην Ικαρία⁸, όπως συνέβη σε άλλους τόπους με δύσκολους θαλάσσιους δρόμους. Και στον πολιτισμό, ως γνωστόν, η ίδια αιτία δεν συνδέεται πάντα με τα ίδια αποτελέσματα⁹. Η επίκληση της γεωγραφίας ως ορίζουσας πολιτισμικών προδιαθέσεων και η αναγνώριση στο φυσικό περιβάλλον ενός ‘ιδιαιτέρου χαρακτήρα/ ήθους’ που εγγράφεται αυτομάτως και στους ανθρώπους του τόπου μπορεί σήμερα να θεωρείται σε πολλούς κλάδους των κοινωνικών επιστημών μια ξεπερασμένη μορφή φυσιοκρατικής ερμηνείας, ωστόσο δεν παύει λανθάνοντας να χρωματίζει τις ερμηνευτικές αναπαραστάσεις της τοπικότητας και του πολιτισμού. Η φυσικοποίηση του πολιτισμού μέσω του τόπου και η πραγματοποίηση του τόπου μέσω του πολιτισμού, είναι θεωρήσεις που βασίζονται εξίσου στην ‘αντικειμενική’ στατικότητα ενός χώρου αποσυνδεδεμένου από/ ή αντιτιθέμενου στον ‘αικίνητο’ χρόνο¹⁰. Έτσι, σε πολλές πολυτοπικές εθνογραφίες καθώς και στις

⁸ Παρατηρεί ο άγγλος περιηγητής John Montague, που επισκέφθηκε το νησί στα 1740: «Ερημιά και μαύρη δυστυχία στην Ικαρία... Οι Ικαριώτες δεν έχουν καμμία κλίση στη ν αυτιλία και στο εμπόριο. Κατέχονται από μεγαλομανία... θεωρούν παρακατιανούς τους Έλληνες των γειτονικών νησιών και αποφεύγουν τις επιμειξίες...» (Μηλιάδης: 13).

⁹ Ο τόπος ως ‘φυσικό δεδομένο’ φέρεται συχνά να προσφέρει αιτιακές εξηγήσεις για τα καριώτικα ήθη που προσαρμόστηκαν σε μια συγκεκριμένη οικολογία. Πολλές ερμηνείες φυσικοποιούν αντιστοίχως το ‘καριώτικο ήθος’ π.χ. η περιβόητη ‘χαλαρότητα’ των Καριωτών συσχετίζεται με τα υψηλά επίπεδα ραδίου στο υπέδαφος του νησιού π.β. Σπύρος Λεωτσάκος, 1953. *Ικαρία, το νησί του ραδίου*. Αθήνα. Ή, η διασπορά της καλλιεργήσιμης γης στο νησί και η πολυαπασχόληση προβάλλονται ως επαρκής (και επιστημονικοφανής) αίτια της παράδοξων αντιλήψεων και πρακτικών που οι έχουν οι ντόπιοι αναφορικά με το χρόνο, για να μην αναφερθούμε και στις ‘οικο-βιολογικές’ ρίζες της ευζωίας που εντοπίζει το εγχείρημα Blue Zones του δημοιογράφου Dan Buettner (2010. *The Blue Zones: Lessons for living longer from the people who lived the longest*. Washington, National Geographic Society).

¹⁰ Π.β Munn, 2003: 102. Για τη θεώρηση του τόπου ως αποκλειστικά κοινωνικής κατασκευής, π.β. Lefebvre, 1974. Για τη γενεαλογία της σύνδεσης χώρου και ‘κριτικής της καθημερινής ζωής’, Elden, 2007.

σύγχρονες θεωρήσεις της δια-εθνικότητας, των υβριδικών ταυτοτήτων και του αντίκτυπου της παγκοσμιοποίησης σε τοπικό επίπεδο, το τοπικό καταλήγει να σμικρύνεται απηχώντας τελικά μία φυσιοκρατική σύνδεση τόπου/ ανθρώπων/ πολιτισμού, ενώ το υπερτοπικό διευρύνεται απεριόριστα ως αέναα ρευστό και μεταβαλλόμενο. Το ότι υπάρχει και η αντίστροφη τάση, αυτή δηλαδή που επιχειρεί να διευρύνει το τοπικό -σχεδόν εξαφανίζοντας το περίγραμμά του- και σχετικοποιεί ό,τι το υπερβαίνει δεν αναιρεί το δίπολο: η Rodman επισημαίνει την τελική εξαφάνιση των ντόπιων από μια ανθρωπολογία που βλέπει τον τόπο μόνο ως κοινωνική κατασκευή, εξίσου όπως οι ντόπιοι απορροφώνται από τις 'φυσικές προδιαθέσεις' μιας αυθυπόστατης και ουσιοκρατικής γεωγραφίας (Rodman 1992 : 646-647). Φαίνεται ότι το ρητό ή άρρητο κέντρο βάρους και των δύο τάσεων είναι η έννοια του συνόρου και μια θεώρησή του δέσμια των γεωμετρικών μεταφορών¹¹, που αποτυγχάνει να συνδέσει σε ένα ερμηνευτικό πλαίσιο τον τόπο, τον χρόνο, το σώμα και τη δράση: αποτυγχάνει, με άλλα λόγια, να πάρει στα σοβαρά την ντόπια αντίληψη της σχέσης με τον τόπο ως τέτοιο.

Για να μείνουμε προς το παρόν στα ευδιάκριτα σύνορα, φαίνεται ότι αυτά τίθενται από 'ανώτερες' δυνάμεις, είναι 'φυσικά' ή κρατικά, δύο κατηγορίες που συχνά χρησιμοποιούνται να εισχωρούν η μία στην άλλη. Η θάλασσα που περικλείει τα νησιά θεωρήθηκε ένα τέτοιο α διαμφισβήτητο σύνορο, που διαφύλαξε την οργανική ολότητα του νησιού¹²: τόποι μικροί, περιχαρακωμένοι, θεματοφύλακες της μνήμης μάλλον παρά κέντρα του

¹¹ Ενδεικτικά από την τεράστια βιβλιογραφία, στη συζήτηση της οποίας θα επανέρθω αναφέρω εδώ τα Marcus (1995), Hannerz (2003), και Green (2005).

¹² Πβ. «...The old notion that islanders are in situ, they inhabit particular places, they are the 'local' opponents, translators or recipients of 'global' forces...», (Thomas, 2010: 3 κε.). Πβ. και (Olwig, 1993: 154 κε.).

νεωτερισμού ή του συγχρωτισμού με το ξένο και το αλλότριο, το νησί καθιερώθηκε στην ελληνική ηθογραφία του 1880 και λίγο αργότερα στη λαογραφία ως μεταφορά - ‘καθρέφτης της Ελλάδας’ και της αδιάσπαστης αυθεντικότητας του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού (Peckhan: 167-174). Αυτό που ορίστηκε αρχικά ως καταφύγιο, πολύ σύντομα γίνεται εξορία. “Οι έννοιες της ‘απομόνωσης’ και της ‘ανάμειξης’ πολιτικοποιήθηκαν... το νησί ήταν ένας χώρος όπου τα ‘τοπικά’ έθιμα θα μπορούσαν να διατηρηθούν και την ίδια στιγμή ένας χώρος, στον οποίο οι πιθανώς καταστροφικές, αταβιστικές δυνάμεις έπρεπε να επιτηρηθούν και να ρυθμιστούν” (Peckhan: 170)- ένα περιβάλλον επιτήρησης όπου θα αναμορφώνονταν ή απλώς θα αποκλείονταν οι κάθε είδους απροσάρμοστοι (πολιτικά διαφωνούντες, τρελλοί, λεπροί κτλ). Στην επίσημη ικαριακή ιστορία κυριάρχησε επί μακρόν η δεύτερη οπτική: οι λαογράφοι έβρισκαν ότι οι ντόπιοι «είναι ολιγώτερον ανεπτυγμένοι από απόψεως εκδηλώσεων εις έθιμα και πολιτιστικά γενικώς στοιχεία, εν συγκρίσει με άλλους τόπους» (Σπυριδάκης, 1963: 230) και οι κυβερνώντες έβρισκαν πως οι ντόπιοι είναι ‘φύσει ατίθασοι, απειθείς και αλαζόνες’ λόγω της πρώιμης σε σχέση με τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο παρουσίας των αριστερών ιδεών και της μακράς παράδοσης ανυπακοής¹³. Η Ικαρία, με το επικίνδυνο Ικάριο πέλαγος να την περιβάλλει και το ‘τραχύ’ της φυσικό περιβάλλον, επελέγη συχνά στην ιστορία ως τόπος εξορίας, αρχίζοντας από τους βυζαντινούς πιθανούς σφετεριστές του θρόνου και τους άρχοντες που έπεφταν σε δυσμένεια τον δέκατο και ενδέκατο αιώνα, ενώ από τον 14ο αιώνα η Ικαρία φιλοξένησε επίσης σικελούς και γενοιάτες ηττημένους στο πολιτικό παιχνίδι των πολιτειών τους.

¹³ Όλα αυτά εξετάζονται συστηματικότερα στα επόμενα κεφάλαια.

Πολύ πρόσφατα, όταν τόποι θεωρούμενοι ως ανέγγιχτοι από τον τουρισμό και την αστικοποίηση –παρότι μέρος του δυτικού κόσμου και όχι κάποιου εξωτικού αρχιπελάγους- απέκτησαν την αίγλη σπανίου θηράματος, η Ικαρία μετακινήθηκε στο άλλο άκρο της αμφισημίας που διέπει την ιδέα της απομόνωσης και κατατρώχει εξίσου τις δυτικές φαντασιώσεις της νησιωτικότητας¹⁴: από τόπος επίδειξης ισχύος της κρατικής επιβολής και τόπος εξορίας (επί Μεταξά, μετεμφυλιακών κυβερνήσεων και χούντας των συνταγματαρχών), η Ικαρία σήμερα προβάλλει στο διεθνή τύπο και τα μέσα επικοινωνίας ως τόπος της ‘ευτυχισμένης συνύπαρξης’, της κοινοκτημοσύνης, της αυτάρκειας, της μακροζωίας και της ευεξίας, της ελευθερίας. Στην περίπτωση που η απομόνωση φορτίζεται θετικά ως καθαρότητα, η θάλασσα είναι ο άγριος μη-τόπος, εύκολα ή δύσκολα διαβατός που περιφράσσει γαίες και πολιτισμούς¹⁵. Στην αντίθετη περίπτωση, η αγριότητα του δρόμου μετατοπίζεται στον προορισμό, αγριότητα που μπορεί να δαμαστεί από την πολιτισμική επιτηδειότητα και την επιβολή κυριαρχίας εξίσου, όπως η προηγμένη ναυσιπλοΐα κατέστησε περατά τα πρώην αδιάβατα. Η νησιωτική μεταφορά ταλαντώνεται έτσι σε έναν άξονα κυριαρχίας και απώλειας του ελέγχου: στη δυτική φαντασία, επειδή παρείχε την ψευδαίσθηση του συγκεκριμένου όλου που μπορεί να ελεγχθεί απόλυτα, το

¹⁴ “The islands seems to have a tenacious hold on the human imagination, but it is in the imagination of the Western world that island has taken the strongest hold” , π.β. Tuan, 2009: 118 και εξής, όπου ο συγγραφέας συγκρίνει τις μεταφορές και τις προσλήψεις του νησιού δυτικές και μη. Επίσης, π.β. επίσης, Hylland Eriksen, 1993.

¹⁵ “The sea, in these constructions of it, was empty: a space, not a place... a metaphorical narrative device rather than a real place. ... the notion that seas might be constructed as communal spaces which differ significantly from the terrestrial concepts embedded in the idea of the nation state has gained some currency in recent years”. (Mack, 2011: 17-22)

νησί, αυτή η *terra infirma*¹⁶ (‘ασταθής τόπος’) “μετατράπηκε σε πεδίο μάχης μεταξύ της ελευθερίας και της εξουσίας” (Peckhan: 170). Είναι γι’ αυτό που πραγματικές ή φανταστικές λύσεις σε δυσεπίλυτες κοινωνικές συγκρούσεις και προβλήματα, πολιτικές οντότητες που ευδοκιμούν χωρίς αντιφάσεις, εντοπίζονται από τη δυτική λογοτεχνία και φιλοσοφία ως ‘νησιά’ στη θάλασσα της ιστορίας ή της γεωγραφίας : από την πρώτη *Ουτοπία* του Thomas Moore ως τα νησιά-θέρετρα όπου αποφορτίζεται κανείς από την τοξικότητα της σύγχρονης καθημερινής ζωής, τα νησιά είναι ένας φαντασιακός τόπος-ορόσημο στη γεωγραφία του νεωτερικού (Jameson, 1981: 78 κε).

Η σύνδεση γεωγραφίας - πολιτικής - ιστορίας που συγκροτεί τον τόπο στις σύγχρονες ανθρωπολογικές περιγραφές του, είτε αποσκοπώντας στο βάθος (Geertz) είτε απλωνόμενη στο πλάτος (Marcus), φαίνεται να σταματά πάντα στα θαλάσσια σύνορα: ο πλούτος των περιγραφών υπαίθριων ή αστικών τοπίων δεν έχει αντίστοιχο σε θαλασσινά ‘τοπία’ ως τέτοια (Mack: 23), ακόμη και σε νησιωτικές εθνογραφίες. Η αναζήτηση του καριώτικου τόπου δείχνει ότι μια τέτοια έλλειψη, αναπαράγοντας στερεότυπες αντιλήψεις και ταυτίσεις του φυσικού, της κατοίκησης, του δημόσιου χώρου κτλ, διαιρεί τον κόσμο που περιγράφει η εθνογραφία σε ευδιάκριτες μεν, αλλά κατασκευασμένες, κατηγορίες: υπάρχουν κάθε φορά το δεδομένο σκηνικό, οι πρωταγωνιστές και το έργο με την ιδιαίτερη πλοκή, ή με άλλα λόγια, ο αυθαίρετα περιορισμένος τόπος και αντίστοιχα οι ιθαγενείς, και ο πολιτισμός τους. Ο Eric Hirsch (1995: 1-30) εξηγεί πόσο φτωχαίνει την ανθρωπολογική

¹⁶ πβ. Rogoff, 2000: 112 κε, όπου συζητώνται και οι αισθητικές αναπαραστάσεις των συνόρων και της θάλασσας ως παρέμβλητου κενού χώρου, ως μεγενθυμένου συνόρου. Επίσης, Αλέξης Πουλιανός, Το θαλαμένο νησί, Αθήνα.

κατανόηση μια τέτοια στάση που διαχωρίζει τους κόσμους των αντικειμένων από αυτούς των υποκειμένων, τη ‘δράση’ από τη ‘φύση’, το ‘υπέδαφος’ (background) της πολιτισμικής νοηματοδότησης από το ‘έδαφος’ (foreground) της γεωγραφικής αντικειμενικότητας. Η θάλασσα φαίνεται ότι δεν προσφέρεται για τέτοιους εύκολους διαχωρισμούς και ορατές ‘ανθρώπινες επεμβάσεις’ επί της φύσης, ενώ εκλαμβάνεται συχνά ως σύμβολο του αγνώστου, του μυστηριώδους και του αχανούς: όπως η έρημος αναπαρίσταται ως αβίωτη και κενή παρότι είναι τόπος για τους νομάδες που την κατοικούν, έτσι και τα νησιά αναπαρίστανται ως τόποι που εξαντλούνται στις ακτογραμμές τους. Σε αντίθεση με τα αστικά τοπία που είναι λειτουργικά, κορεσμένα, ιστορικά κτλ, τα νησιά και οι παραλίες τους είναι γεμάτες συμβολισμούς και ονειροπολήσεις: πώς να μην είναι ‘διαφορετικοί’ κι αυτοί που τα κατοικούν; Η Ικαρία ως τόπος σφύζει από τέτοιες ονειροπολήσεις: διοικητικές, γραφειοκρατικές, τουριστικές, επιστημονικές. Ελάχιστα έχει απασχολήσει τους δημιουργούς τους το γεγονός ότι στην Ικαρία καταλήγουν συχνότατα να χάνονται, να μπερδεύουν τον προσανατολισμό τους, να μην βλέπουν δρόμους, κτίσματα και οικισμούς ολόκληρους, να μην αντιλαμβάνονται το πέρασμα της ώρας και την αλλαγή του καιρού. Διορθώνοντας την προηγούμενη διατύπωσή μου, η Ικαρία είναι «ένας τόπος που για κάποιους μένει αόρατος και αλλάζει στον αέρα», όπου ο αέρας υπερβαίνει σημασιολογικά τους ανέμους, καθώς μας περιβάλλει και σε συνθήκες άπνοιας.

Ούτε η αγριότητα του Ικαρίου πελάγους οφείλεται αποκλειστικά στους ανέμους. Το Ικάριο πέλαγος υπήρξε από την αρχαιότητα διάσημο για τα

πολλά και ισχυρά υποθαλάσσια ρεύματα ¹⁷, που κάνουν δυσπρόσιτο από θαλάσσης τον Κάβο Πάπα στο βορειοανατολικό άκρο του νησιού καθώς και μεγάλο κομμάτι της παράκτιας περιοχής* απλώς, η δυσκολία της πλεύσης επιδεινώνεται την εποχή που κορυφώνεται η ένταση των εποχικών ανέμων, των περιβόητων «ετησιών» («μπουχανέδων/ μπαχανέζων» κατά τους ντόπιους), τα γνωστά μελέμια (π.β. και Papalas 2005: 2-3). Είναι επίσης γνωστό, ιδίως σε όσους ασχολούνται με τη ναυτική μετεωρολογία, πως στις παράκτιες περιοχές αναπτύσσεται ένα σύστημα αντιστροφής των ανέμων σε ημερήσια βάση, γνωστό ως «θαλάσσια και απόγεια αύρα». Σε αυτό το σύστημα, και στην έντονη γεωμορφολογία του τυθμένα σε συνδυασμό με το μεγάλο υψόμετρο του Αθέρα, του βουνού που δεσπόζει στην Ικαρία, οφείλεται και το ‘μαγικό’ πολύχρωμο παραπέτασμα των ατμών, του οποίου η περιοδικότητα συμπίπτει ενίοτε με τις μεσημεριανές αναχωρήσεις των πλοίων το καλοκαίρι. Το γεγονός ότι στην πλειονότητά τους οι επισκέπτες το θαυμάζουν από το πλοίο αλλά δεν του δίνουν καμία προσοχή όσο βρίσκονται στο νησί, το καθιστά έναν από τους πρώτους δείκτες διαφοροποίησης μεταξύ δικών και ξένων. Όπου ‘δικοί’ μπορούν να γίνουν όσοι έχουν την ετοιμότητα και την ευαισθησία να προσαρμόσουν την αισθητηριακή τους αντίληψη στα ανοίκια ερεθίσματα και κυρίως, όσοι είναι έτοιμοι να παρακάμψουν μια ‘φυσική’ αισθητηριακή λειτουργία όπου αυτονόητα ό,τι υπάρχει αποτελεί ερέθισμα, και συνεπώς ό,τι δεν αποτελεί ερέθισμα δεν υπάρχει. Αλλιώς, για τους Καριώτες ο ‘τόπος τους’ είναι όλα όσα με την πρώτη ματιά δεν

¹⁷ Το δυσπρόσιτο του νησιού που υπήρξε επίσης αλίμενο έως τη δεκαετία του 1970 για τα σύγχρονα επιβατηγά πλοία, θεωρήθηκε από πολλούς μελετητές επαρκές ή μερικό αίτιο για τη συχνή επιλογή του νησιού ως τόπου εξορίας, ενώ εξηγεί και την οικονομική υπανάπτυξη του νησιού στη σύγχρονη περίοδο. (Μεταξύ άλλων, Μελάς 1955: 19, Papalas 2005: 2)

υπάρχουν. Και αν αυτός ο τόπος τους ‘προδιαθέτει’ για κάτι, αυτό είναι το ανιχνευτικό βλέμμα για να ανακαλύψουν ‘κρυμμένα’ και σε ξένους τόπους¹⁸.

Πρόκειται για αυτό που οι Καριώτες ονομάζουν «ικαριακή αφάνεια», έννοια που περιβάλλουν με ιδιαίτερη έγνοια και αξία. Και αν τα αφανή είναι τα ‘κατεξοχήν ικαριακά’, το ερώτημα ‘ποια κατηγοριοποιούνται ως αφανή’ συνεπάγεται αμέσως τα ερωτήματα ‘αφανή σε ποιους;’, και πώς επενεργεί αυτή η μυστηριώδης δύναμη συγκάλυψης και απόκρυψης σε πράγματα υπαρκτά; Υπαρκτά όπως το ίδιο νησί, που στο συμβάν της αναχώρησης γίνεται από ορατό λανθάνον, επιβεβαιώνοντας εμβληματικά για τους Καριώτες την βαθειά και ουσιώδη συνάφεια των ίδιων με τη γη τους: μια επιβεβαίωση που είναι συνάμα αισθητηριακή και συγκινησιακή, όπως οι μυρωδιές, οι ήχοι και η επαφή με το έδαφος, προκαλούν αναγνωρίσεις, συναισθήματα και οριοθετούν την κίνηση εντός του. Αν οι Καριώτες αισθάνονται συνάφεια με το φυσικό φαινόμενο της απόγειας αύρας είναι γιατί παραλληλίζουν τις επενέργειες του φαινομένου με αυτές της κοινωνικότητάς τους: η αύρα καθιστά αφανές το τοπίο, όπως αυτοί καθιστούν αφανή την κατοίκηση στο τοπίο και τα ίχνη της παρουσίας τους σε αυτό. Η αύρα κρύβει το νησί, όπως η κοινωνικότητα κρύβει τους Καριώτες: και τα δύο επιχωριάζουν, είναι κανονικά εδώ και αλλόκοτα αλλού. Επιστρέφοντας, λοιπόν, στα ερωτήματα που έθεσα στην αρχή της παραγράφου, για να γίνει κατανοητός ο παραλληλισμός μεταξύ αύρας και κοινωνικότητας πρέπει να παραθέσω εδώ μερικές συνοπτικές απαντήσεις που θα συζητηθούν

¹⁸ Αναφέρω χαρακτηριστικά τη σύγχυση και την απογοήτευση που ένιωσαν οι Καριώτες εκδρομείς στη Χίο, όπου τα στενά σοκάκια και τα υψηλά περιτειχίσματα των παραδοσιακών οικισμών ένιωσαν ότι συνιστούν το αντίθετο της Ικαρίας: στη Χίο «δεν είναι το κρυμμένο με το οποίο μπορείς να παίζεις, είναι το απαγορευμένο που σε καταπιέζει».

εκτενέστερα. «Αφανή» είναι: τα σπίτια και τα όρια των οικισμών, το δαιδαλώδες και πυκνό δίκτυο των μονοπατιών και χωματόδρομων που διατρέχει την Ικαρία, οι παρεμβάσεις καλλιέργειας ή οριοθέτησης της γης, όπως αφανή είναι και το δίκτυο των οικονομικών και πολιτικών σχέσεων, το δίκτυο συλλόγων και συνομαδώσεων, η ικαριακή ιστορία, η καθημερινότητα, η εργασία, η συναναστροφή και ορισμένες εθιμικές πρακτικές. Τα παραπάνω είναι αφανή σε ξένους και τουρίστες, είναι αφανή θεσμικά και όσον αφορά την κεντρική εξουσία, αλλά είναι αφανή και σε όσους έχουν μεν ικαριακή καταγωγή αλλά δε συμμετέχουν σε κάποιο από τα αναφερόμενα δίκτυα και δεν εμπλέκονται στην καθημερινότητα που ορίζουν τα αφανή. Το πώς και γιατί όλα αυτά καθίστανται αφανή απαιτεί μια πιο σύνθετη απάντηση · εδώ θα περιοριστώ να πω πως την απάντηση πρέπει ενδεχομένως να την αναζητήσουμε στη σύνδεση κοινωνικής δημιουργικότητας- επινόησης - και ενσυναίσθησης (empathy) για τον άλλο, δηλαδή σε αυτό που εδώ αποκαλώ *καριώτικη πολιτική φαντασία*.

Πίσω στο κατάστρωμα (Γιώργος, 40)

«Βλέπεις; Βλέπεις. Και μυρίζεις. Και ακούς. Ο πιτσιρικάς που συγκινήθηκε, κάτι διαισθάνθηκε. Φεύγοντας, ας είναι. Ο άλλος που του είπε για το βέρτιγκο, δε νομίζω, έπρεπε να μείνει σιωπηλός αν το 'πιανε. Αλλά είναι από πόλη, δεν μπορούν πολλή σιωπή. Εννοώ σιωπή για τη συγκίνηση του άλλου, εμείς έτσι κάνουμε, το βουλώνουμε. ...

...Το σημειώνεις αυτό τώρα δα; Μη το γράφεις, θα νομίζουν ότι κάνεις μεταφορές και ποιητικά και τέτοια. Σαν τον αντικατοπτρισμό του μικρού, θα βρεθεί κάποιος και θα σου πει ότι έπαθες βέρτιγκο. (Μειδίαμα). Μπορεί να το

λένε για όλους μας δω πέρα, αλλά σίγουρα το 'παθε το τραγί του Νίκου, κοίτα το, κατά πού να κουτουλήσει πρώτα μετράει. (ο συνταξιδιώτης μου αναφέρεται στο συντοπίτη του Καριώτη που ταξιδεύει για Πειραιά κρατώντας τον νεαρό τράγο του μ' ένα λουρί). Τού 'καναν παρατήρηση πριν, κι ο Νίκος απάντησε «από πότε απαγορεύονται τα κατοικίδια στο κατάστρωμα;» και τον κοιτούσαν καλά- καλά. ...

(Ακολουθεί σιωπή, γιατί περνάμε μπρος απ' το 'δικό μου' φωσάκι αποχαιρετισμού που λάμπει απ' τους Ορθοστάτες).

... Να δω τι θα το κάνεις το σημερινό που το σημειώνεις... Ναι, έχεις δίκιο, κι εμείς γράφουμε, αλλά γι' αναμετάξυ μας. Για τα έξω λέμε τα συνήθη. Χθες έδωσα συνέντευξη στο National Geographic... Τα γνωστά. Κι αυτοί δεν μπορούν να κάτσουν σιωπηλοί, καλά παιδιά, αμήχανα... 'Τρώμε μεσογειακά, τα χωράφια μας είναι μακριά και γι' αυτό αργούμε στις δουλειές, τα σπίτια είναι κρυμμένα αφ' την πειρατεία που είχε παλιά... κτλ.' ... Όχι, δεν με ρώτησαν τι έχω σπουδάσει, μια χαρά ντόπιος αγρότης ήμουν, γιατί να με ρωτήσουν; Άφησα στη μέση το γραπτό μου, τους έδειξα άρμεγμα, μια χαρά, το βρήκαν συναρπαστικό. Κι εγώ επίσης, δεν το 'χα ξαναδοκιμάσει...

Όχι, δεν τους κοροϊδεύουμε τους ξένους. Εντάξει, λίγο. Θέλουν τέτοια οι ξένοι, λογικά. Άμα τα πεις όπως είναι, σου λένε 'μεταφορές'. Η μεταφορά τους είναι η κυριολεξία μας... Καμιά φορά αναρωτιέμαι, έτσι όπως έρχονται εδώ αυτοί που διακοπεύουν, θυμούνται τις δικές τους κυριολεξίες; Άντε να του πεις τώρα του ξένου ότι αυτό που βλέπει και κυρίως αυτό που δε βλέπει είναι **επειδή η Νικαριά είναι αέρας**. Φυσάει το νησί από μέσα, αυτό π' ακούς είναι η ανάσα του. Θα σου πει 'μιλάς ποιητικά για το νησί σου'.

Σκέψου το χάρτη της Ικαρίας, σκέψου όλους αυτούς τους τουριστικούς χάρτες, με τα μονοπάτια πεζοπορίας και τις παραλίες κτλ. Όλα αυτά είναι φωτογραφίες αυτών που περιμένουν να δουν οι ξένοι, λες κι η Νικαριά φτιάχτηκε για πεζοπορία, μπάνιο και φυσιολατρεία. Αν τους δείξεις την Αθήνα ή τη γειτονιά του καθενός ζωγραφισμένη έτσι, θα τη γνωρίσει; Για μερικούς ανθρώπους όλα που δεν είναι δικά τους συμβολίζουν κάτι... άνθρωποι και πράγματα είμαστε φαντάσματα να πούμε, έρχεται δω ο ξένος και βλέπει μέσα από σένα αυτά που σκεφτότανε μοναχός του ή ό,τι έχει ανάγκη. Εμείς πάλι όταν πάμε σ'έναν άλλον τόπο, ψάχνουμε τι έχουν ανάγκη κειπέρα.

...Να, από δω που 'μαστε τώρα, η Νικαριά μοιάζει στεριά. Σταμάτα να γράφεις και κοίτα, έτσι κι αλλιώς δεν θα σε πιστέψουν.»

Αντίθετα ίσως απ' τα δικά μου γραψίματα στο κατάστρωμα, τα φωσάκια που λαμπυρίζουν μέσα από τον 'πολύχρωμον αέρα' είναι ακριβώς 'σημάδια πίστης'. Κρατώντας καθρεφτάκια κόντρα στις ακτίνες του ήλιου όταν είναι μέρα και αναβοσβήνοντας όποιο φως βρεθεί πρόχειρο όταν είναι νύχτα, οι Καριώτες από τη μια μεριά του παραπετάσματος χαιρετούν τους Καριώτες που, παίρνοντας το πλοίο, βρέθηκαν από την άλλη. Καθώς δεν είναι σπάνιες οι ξαφνικές ή σιωπηρές αναχωρήσεις των ντόπιων, αυτός ο 'προκαταβολικός' αποχαιρετισμός, πριν ακόμη γίνει αισθητή η απουσία του ανθρώπου, ενισχύει την αίσθηση της σύνδεσης και επικοινωνίας που έχει κάθε Καριώτης με τον τόπο του. Κυρίως, οι Καριώτες δεν παραλείπουν να παίξουν με τα φωτεινά σινιάλα, γιατί «αυτοί που τα βλέπουν πιστεύουν πως είμαστε εδώ». «Μα πού αλλού θα μπορούσατε να 'σαστε όσοι κάνετε σινιάλα;», ρώτησα προκαλώντας αθρόο γέλιο. Καθώς σε εκείνη την πρώτη

κουβέντα με προέτρεψαν να διαβάσω ‘και λίγη φυσική’ όπου το ‘σώμα (της ύλης) είναι κύμα (ενέργειας)’, και συνέχισαν με την αρχή της *ικάριας απροσδιοριστίας*, κατά την οποία ποτέ δεν μπορείς να είσαι σίγουρος για το πού είναι ένας Καριώτης, αισθάνθηκα ότι οι πληροφορητές μου, μια παρέα συνταξιούχων οικοδόμων, ασκούν απλώς το νόμιμο δικαίωμά τους να με εμπαίζουν. Το γέλιο εκείνο για την αφέλειά μου το θυμόμουν αργότερα κάθε φορά που αντίκρυζα από το πλοίο τα φωσάκια, όταν πια ήξερα ότι απευθύνονται και σ’ εμένα ή όταν βρισκόμουν από την άλλη μεριά κρατώντας στα δικά μου χέρια τον καθρέφτη για τους Καριώτες που φεύγαν. Στα κινούμενα καθρεφτάκια που η αχλύ και η απόσταση σε εμποδίζουν να διακρίνεις κάτι από την ατομική σου εικόνα, μπορείς να θαυμάσεις το είδωλο των πολλών που σε καλούν να επιστρέψεις : πού αλλού, ποιοι άλλοι ορθώνουν συλλογικά καθρέφτες απέναντί σου όταν αναχωρείς; Ποιοι άλλοι σε ξέρουν καλύτερα; Ποιους άλλους ξέρεις καλύτερα; Ποιον άλλον τόπο ξέρεις καλύτερα; «Οι άλλοι τόποι είναι ψέμα», μου είπε κάποτε ένας συνομιλητής μου. «Η Ικαρία είναι σαν ψέμα», καταλήγουν συχνά πολλοί από τους επισκέπτες της. Όπως ρωτάει ο Bachelard, “πού πέφτει το κύριο βάρος του *εκεί είναι*, στο *εκεί*, ή στο *είναι*; Στο *εκεί* –που καλύτερα θα ‘κανα να πω *εδώ*– πρέπει ν’ αναζητήσω σε πρώτη φάση το *είναι* μου; Ή μήπως στο *είναι* μου θα βρω πρώτα τη βεβαιότητα της εδραίωσής μου σ’ ένα *εδώ*;” (Bachelard: 238).

Πίστευε και ερέυνα (Νίκος, 63)

«Ξέρουμε πώς φαίνεται το νησί μόλις βγαίνεις αφ' τον αέρα του. Σα ψέμα. (φωτογραφία 1) Με το καθρεφτάκι μιμούμαστε το θάγμα. Δε θα'ταν η Νικαριά αυτό που βλέπεις χωρίς τα φώτα μας, μπορεί και να μην έπεφτε η αχλύ, δεν θα'χε η θάλασσα να κρύβει τίποτε... εμάς κρύβει, τη Νικαριά, και σου λέει πίστεψε ότι είμαστε δω πίσω κι άρχισε να ψάχεις. Μη σταματάς να ψάχεις. Το πιστεύεις ότι είναι άλλοι που καμώνονται τους νησιώτες και δεν κοιτούν τη θάλασσα ψηλά που σηκώνεται, παρά μόνο χαμαί; Δε βλέπουν το νερό τριγύρω στον αέρα, για αυτό λένε 'είμαι από νησί'- ο καριώτης θα σου πει 'είμαστε νησί'. Ε, σκέψου να ταξιδέψεις τον κόσμο και να μη μάθεις να βλέπεις σαπάνω... ο μύθος που λένε, για αυτό βγήκε, ο Ίκαρος κοιτούσε ψηλά, γι' αυτό σταμάτησε εδώ. Δεν έπεσεν, διάλεξε να μείνει για πάντα στον αιθέρα.»

Ή στον Α(ι)θέρα, όπως μετονομάστηκε στα νεότερα χρόνια το άνω μισό του αρχαίου Πράμνου, ο απότομος ορεινός όγκος που αποτελείται κυρίως από γνευσιογρανίτη, και τα 1000 του μέτρα υψόμετρο δεσπόζουν στην Ικαρία. Καταδασωμένες πλαγιές που εναλλάσσονται απότομα με σεληνιακά πετρώδη τοπία, ραοί (σπήλαια και ρήγματα της γης, συχνά επικίνδυνα διότι είναι δυσδιάκριτα), ρίχτες και κάγκαβα (γκρεμοί και απότομες βραχώδεις πλαγιές), χωστοκέλια (υπόγεια ή εντοιχισμένα στο βράχο κατοικητήρια και αποθήκες), οροπέδια με αρχαία δάση δρυός, πεζούλες¹⁹, παμπάλαιες αμπελοκαλλιέργειες, πηγές και καταρράκτες: αυτά αποτελούν τον Αθέρα, που διασχίζεται από ένα πυκνό δίκτυο μονοπατιών και παρά την επιφανειακή του 'αγριότητα', είναι κατάφορτος από ίχνη και χρήσεις της ντόπιας παρουσίας.

¹⁹ Πεζούλες: εδώ με την κοινή νεοελληνική σημασία, των καλλιεργειών σε αναβαθμίδες. Στην Ικαρία πεζούλα είναι το πετρόχτιστο καθιστικό της αυλής.

Πολύ πριν τους αμαξιτούς δρόμους και τους λίγους περιφερειακούς δρόμους που προορίζονται σήμερα για τα αυτοκίνητα, χωματόδρομους σε μεγάλο ποσοστό, ένα εκτεταμένο δίκτυο πεζόδρομων ένωνε τους διάφορους οικισμούς μεταξύ τους. Οι κυριότεροι εξ αυτών, οι λεγόμενες *βασιλικές στράτες*²⁰ είχαν πλάτος αρκετό για να χωρούν δύο διασταυρούμενα φορτωμένα ζώα και η διάνοιξη και συντήρησή τους ήταν έργο στο οποίο τα μέλη της κοινότητας αφιέρωναν και αφιερώνουν πρόθυμα ‘μεροκάματα’. Η ιδέα ότι η χάραξη, η διάνοιξη και η κατασκευή δρόμων θα ήταν έργο χρηματοδοτούμενο και εκτελούμενο από κάποιον εκτός της κοινότητας, από τα μέσα του προηγούμενου αιώνα που ήταν καινούρια πρακτική έως σήμερα, δεν είναι πάντα αρεστή και αποδεκτή χωρίς αντιδράσεις. Οι *βασιλικές στράτες* είναι στρωμένες με *ντουσεμέ* (λειασμένους ογκόλιθους) και διαθέτουν *αποθέστρες*, μεγάλες πέτρες όπου οι διαβάτες μπορούσαν να αποθέσουν το φορτίο και τον κόπο τους για λίγο. Από τις βασιλικές στράτες, *ρύμες*, *μονοπάτια* και *παράδρομοι* φτάνουν μέχρι και την τελευταία κατοικία ή κτήμα. (Κόκκινος, 186)

Για τους ντόπιους, που αισθάνονται συνδημιουργοί του τόπου κι όχι φιλοξενούμενοι, ο λαβύρινθος των μονοπατιών και των δρόμων και οι συνεχείς διαφοροποιήσεις του τοπίου, όπου ακόμη και σε μικρογραφία τα αντίθετα συνυπάρχουν (σεληνιακά τοπία που εμπεριέχουν νησίδες οργιόδους βλάστησης) πολλαπλασιάζουν το μέγεθος της Ικαρίας στο μέγιστο. Πολύ πριν η περιήγηση εισαχθεί στην Ικαρία ως τουριστικό προϊόν, το ‘γυρίζοντας τη Νικαριά’ ήταν απασχόληση που οι ντόπιοι περιέβαλαν –και συνεχίζουν να περιβάλλουν- με το κύρος της σπουδής και της παράδοσης. Η Ικαρία, με

²⁰ Το ‘βασιλικές’ ίσως να ξαφνιάζει: θα συζητηθεί στα επόμενα κεφάλαια σε συνδυασμό με το ‘πορφυρογέννητο’ των Καριωτών και την ιθαγενή μυθολογία.

μήκος σαράντα περίπου χιλιόμετρα και πλάτος που φτάνει τα εννιά χιλιόμετρα, έχει συνολική έκταση 267 τετραγωνικά χιλιόμετρα κατά τον Καριώτη Παπαλά (Παπαλάς, 2005: 2), 255 κατά το ελληνικό κράτος, ενώ σύμφωνα με την ιστοσελίδα του ντόπιου οινοπαραγωγού Αφιανέ²¹ καταλαμβάνει 650.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα. «Η Ικαρία παρουσιάζει ένα ειδικό πρόβλημα στην ελληνική ιστορία της χαρτογραφίας και των ταξιδιών. Συνεχώς σχεδιάζόταν και παρουσιαζόταν σε χάρτες και ταξιδιωτικά βιβλία ήδη από τον δέκατο πέμπτο αιώνα. Και όμως, παρόλη την πληθώρα των απεικονίσεων παρατηρείται μια έλλειψη αλλά και σύγχυση πληροφοριών» (Ναβάρι, 1998). Η ισχύς της παραπάνω διαπίστωσης εξακολουθεί να ισχύει και σήμερα: μπορεί κανείς να φτιάξει ολόκληρη συλλογή από ‘λάθος’ χάρτες της Ικαρίας, παρότι σήμερα τα λάθη αφορούν τοποθεσίες οικισμών και οδικά δίκτυα και δεν διαφοροποιούνται ακόμη και ως προς το σχήμα του νησιού, όπως συνέβαινε με τους χάρτες στους οποίους αναφέρεται η Ναβάρι.

Ασκήσεις επί χάρτου

(Μανώλης, 39) -Μας στείλανε μια μέρα στο δήμο κάτι μπουρδες, την ‘Ευρωπαϊκή σύμβαση του τοπίου’. Το βάλουμε μαζί με τ’άλλα, κάτι διατάγματα οριοθέτησης των οικισμών και λοιπά. Αυτά ήταν μετά τον Καποδίστρια να φανταστείς ... αυτά τα λένε κάτι βλάκες ‘διοικητική μεταρρύθμιση’. Αυτοί, παιδί μου, πιστεύουν στα μαγικά: λες άμπρα κατάμπρα και γίνεται, λες τι είναι τοπίο και τι είναι ‘πολιτιστική κληρονομιά’ και γίνεται... «τοπίο δωματίου»- γι’ αυτό και στην Νικαριά όλα αυτά είναι και πάντα θα’ ναι ‘ασκήσεις επί χάρτου’.

²¹ <http://www.afianeswines.gr/index.jsp?link=ikaria>. (τελευταία είσοδος 8 Αυγούστου 2014)

*Διάβασέ το, έχει πλάκα. Εμένα πάντως, η απορία μου είναι τι είδους άνθρωποι είναι αυτοί, πώς είναι οι ζωές τους, που σκέβονται να αποφασίσουν τι θα λέμε εμείς εδώ τοπίο και τι θα το κάνουμε. Ε, σκέψου προβλήματα που θα' χουν αυτοί...*²²

Ο τουρισμός, οι περιφερειακές πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ιδίως με την έμφασή τους, κατά τη δεκαετία του '90, στις 'τοπικές πολιτισμικές' κληρονομίες, που έπρεπε να αναδειχτούν ως παραλλαγές μιας ενιαίας και ευρύχωρης 'ευρωπαϊκότητας', και οι μετασχηματισμοί, στο πλαίσιο των παραπάνω, της έννοιας της 'επαρχίας' και της 'αυτοδιοικούμενης' περιφέρειας για το ελληνικό κράτος, εισήγαγαν μια συγκεκριμένη έννοια του 'τοπίου' στην Ικαρία. Το 'τοπίο' στη θεσμοθετημένη του έννοια παρέπεμπε εφεξής σ τη συνένωση 'θέας' και

²² Εφημερίς της κυβερνήσεως, αρ. φύλλου 30, 2010: Ευρωπαϊκή συνθήκη του τοπίου, άρθρο 1^ο: α. «Τοπίο» σημαίνει μία περιοχή, όπως γίνεται αντιληπτή από ανθρώπους, (ποιους ό μως;) του οποίου ο χαρακτήρας είναι το αποτέλεσμα της δράσης και αλληλεπίδρασης των φυσικών και/ ή ανθρώπινων παραγόντων.

β. «Πολιτική τοπίων» σημαίνει μια έκφραση από τις αρμόδιες αρχές γενικών αρχών, στρατηγικών και οδηγιών, που επιτρέπουν τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων, τα οποία αποσκοπούν στην προστασία, διαχείριση και σχεδιασμό των τοπίων.

γ. «Στόχοι ποιότητας τοπίων» σημαίνει, για ένα συγκεκριμένο τοπίο, τη διαμόρφωση από τις αρμόδιες δημόσιες αρχές των προσδοκιών του κοινού όσον αφορά στα χαρακτηριστικά των τοπίων και του περιβάλλοντός τους.

δ. «Προστασία τοπίων» σημαίνει δράσεις για να συντηρηθούν και να διατηρηθούν τα σημαντικά ή ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ενός τοπίου, που δικαιολογούνται από την αξία του ως κληρονομιάς, η οποία πηγάζει από τη φυσική του διαμόρφωση και/ ή από την ανθρώπινη δραστηριότητα.

ε. «Διαχείριση τοπίων» σημαίνει δράση, από την προοπτική της βιώσιμης ανάπτυξης, για να διασφαλιστεί η σε τακτική βάση συντήρηση ενός τοπίου, ώστε να κατευθύνονται και να εναρμονίζονται μεταβολές που προξενούνται από κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές διαδικασίες.

στ. «Σχεδιασμός τοπίων» σημαίνει δυναμική δράση με μακροπρόθεσμη προοπτική, για να ενισχύονται, αποκαθίστανται ή να δημιουργούνται τοπία.

‘τοποθεσίας’, ή αλλιώς στη συνένωση μιας σκοπούμενης αισθητικής λειτουργίας με την οικονομική και διοικητική χρησιμότητα: στην ανάδειξη του ‘φυσικού’ αξιοθέατου ή τη διαμόρφωση ενός ‘τυπικού’, ‘γραφικού’ χωριού ή λιμανιού. Καθώς, όμως, η Ικαρία είχε αποφύγει, τις προηγούμενες δεκαετίες, τη ‘λαογράφησή’²³ της, ούτε χωριά με ‘καθαγιασμένα’ όρια υπό τη σκέπη του καμπαναριού (Κυριακίδου-Νέστορος, 1975: 17) ούτε το ‘δέντρο της πλατείας’, ούτε η ‘θέα’ είχαν ανακαλυφθεί και εμβαπτισθεί στην αισθητική και ιδεολογική ‘παραδοσιακή’ ‘ελληνικότητα’ (Λεοντή, 1998: 95, 200 κε) που σημάδεψε άλλους τόπους της ελληνικής περιφέρειας, τουλάχιστον ως προς τις αναπαραστάσεις τους. «Οι χωριάτες συνειδητά θαυμάζουν τη θέα και την εκτιμούν σαν έναν από τα βασικά πλεονεκτήματα του τόπου τους», γράφει το 1974 η Κυριακίδου-Νέστορος (1975: 22), ενώ λίγο παραπάνω δηλώνει ότι «για τους Έλληνες η ομορφιά είναι, βασικά, συνάρτηση της θέας». Οι πολλές μελέτες που ακολούθησαν την επόμενη δεκαετία για τη γενεαλογία του ‘τοπίου’ ως κατασκευασμένου αντικειμένου αισθητικής απόλαυσης και την ιδεολογική φόρτιση του ‘γραφικού’ (picturesque) υπαίθριου χώρου και του ‘χωριού’ (τις συνοψίζει ο Leach, 2004: 196 κε) από τους αστούς του 18^{ου} -19^{ου} αιώνα, αναδεικνύουν τα ιστορικά όρια της περιγραφής της Κυριακίδου. Ειδικότερα όσον αφορά το «ελληνικό τοπίο», ο γερμανικός ρομαντισμός και οι εγχώριες απορροές του

²³ Η χαρακτηριστική απογοήτευση του Σπυριδάκη (1963) για τα πενιχρά ευρήματα που θα ενέτασσαν την Ικαρία στο πλαίσιο της ελληνικής υπαίθρου και του παραδοσιακού πολιτισμού, δεν ήταν μοναδική. Ενώ δεν ήταν λίγοι οι λαογράφοι που επισκέφτηκαν και εξακολούθουν να επισκέπτονται την Ικαρία, (Χατζημιχάλη, Μέγας κα), μόνον ο ντόπιος Αλέξης Πουλιανός εξέδωσε συστηματικά τις καταγραφές του, υιοθετώντας σαφώς την ντόπια οπτική και προσπαθώντας να την δικαιολογήσει προς τα έξω. Το εγχείρημά του, ωστόσο, είχε κυρίως απήχηση ανάμεσα στους ντόπιους. Η λαογραφία, αποτέλεσε, πέραν αυτού, έμπνευση για κάποιες ντόπιες προσπάθειες καταγραφής και διάσωσης, αν και η κυρίαρχη ντόπια τάση και πηγή έμπνευσης υπήρξε ο κλάδος της ιστορίας και της αρχειονομίας: υπάρχουν πλουσιότατα και πολλά ικαριακά αρχεία, κάποια δε εξ αυτών είναι επιστημονικά οργανωμένα.

που διαπότισαν τις λόγιες θεωρήσεις του τοπίου, από την «Ελληνική Γραμμή» του Περικλή Γιαννόπουλου και τη γενιά του '30 έως τη λαογραφία της Κυριακίδου- Νέστορος και τις 'πατριδογνωσίες' της σχολικής εκπαίδευσης, βασίστηκαν σε μια μυστικιστική συνένωση γεωγραφίας, θρησκευτικών και πολιτικών αντιλήψεων, εθνικοαπελευθερωτικών προταγμάτων, 'ζώσας ιστορίας' και αρχαιολογικών ερειπίων, που συνένωναν «τη μοίρα αυτού του λαού με το τοπίο του». «Η εδαφική επικράτεια συχνά προηγείται του απελευθερωτικού ονείρου, όπως στην περίπτωση της Ελλάδας, στην οποία ο *τόπος* στον οποίο παραπέμπει ο δυτικός ανθρωπισμός διαμόρφωσε την μοναδική ιδιαιτερότητα της φαντασιακής εθνικής κοινότητας». (Λεοντή, όπως παρατίθεται στον Αγγελή, 2010) Έτσι, το τοπίο και ο *τόπος* καταλήγουν «περισσότερο ένα πολιτικό θέμα με αγχώδεις συνειρμούς και τεχνοκρατικές παρεμβάσεις, παρά οτιδήποτε άλλο» (ib.).

Ο πλούτος των εθνογραφικών περιγραφών που εστίασαν έκτοτε στον χώρο, δείχνοντας ότι η περίπτωση των Καριωτών που αγνοήθηκαν επειδή κρίθηκαν 'ασύμβατοι' με τα κυρίαρχα λαογραφικά και ιδεολογικά σχήματα δεν είναι διόλου μοναδική, θα μπορούσε να οδηγήσει σε έναν γενικότερο προβληματισμό για το πόσο έχουμε μάθει έκτοτε να παίρνουμε στα σοβαρά τα υποκείμενα της έρευνάς μας. Και να τα θεωρούμε 'ομόχρονα', υποκείμενα εξίσου μοντέρνα -ή και διορατικά- με τις ερευνητικές μας ανησυχίες δηλαδή, όπως επεσήμανε ο Fabian (1983)* επισήμανση με ιδιαίτερη χρησιμότητα στην ανθρωπολογική ανάγνωση του τόπου, που είτε είναι ρητή είτε υπολανθάνει αποτελεί την κρηπίδα πάνω στην οποία ο ερευνητής 'κτίζει' την επι-τόπια ευαισθησία του. Στη νεώτερη ελληνική εθνογραφία, όπως θα δούμε και παρακάτω, η αποδόμηση του ελληνικού εθνικισμού υποστηρίχθηκε

εννοιολογικά και αναλυτικά από την έμφαση και την κριτική στην ‘κοινότητα’ και το ‘χωριό’, κατασκευές που έφεραν αυτούσια τα στίγματα του ελλειμματικά νεωτερικού, του υπανάπτυκτου, αλλά και του κοινωνικού χώρου όπου η ανάπτυξη θαυμάζεται και θεωρείται επίζηλη. Το χωριό και η κοινότητα αναπαράστηκαν ως (υπο)σύνολα οριοθετημένα ισομορφικά με το έθνος, που εξωθούνται στην αλλαγή και όπου οι άνθρωποι αρέσκονται να μιμούνται την αστική και νεωτερική ‘ανωτερότητα’, είτε παρωδώντας την είτε αποτελώντας οι ίδιοι παρωδίες της.²⁴ Ό,τι ακριβώς δηλαδή είχε προηγουμένως επιστρατευτεί ιδεολογικά από τους κοινωνικούς επιστήμονες και τη θεσμική πολιτική για να εντάξει τους ‘μικρούς τόπους’ στο εθνικό φαντασιακό, αποτέλεσε στη συνέχεια τη βάση για την κριτική του κρατικού εθνικισμού. Μήπως περιπτώσεις όπως αυτή των Καριωτών διανοίγουν νέους ορίζοντες κριτικής αποτίμησης της εθνικής ολοκλήρωσης, καθώς αναδεικνύουν στρατηγικές διαφυγής από αυτήν και όχι τις στρατηγικές προσαρμογής και συνάρθρωσης που βρέθηκαν στο επίκεντρο της ελληνικής εθνογραφίας από τη δεκαετία του 50 και έπειτα;²⁵

Η θέα, εντούτοις, για τους Καριώτες -άραγε μόνον γι’ αυτούς;²⁶- υπήρξε από παλιά συνώνυμη της εποπτείας και όχι της αισθητικής απόλαυσης: στα σημεία που εξασφάλιζαν ανοιχτή «θέα» οι Καριώτες προτιμούσαν να χτίζουν

²⁴ Π.β Μπακαλάκη, Α. 2006. «Για την ποιητική της ομοιότητας», στο Παπαταξιάρχης επιμ. 2006, σς. 383-406

²⁵ Ο Παπαταξιάρχης συνοψίζει τη σχετική συζήτηση στο «Το καθεστώς της διαφορετικότητας στην ελληνική κοινωνία. Υποθέσεις εργασίας», στο Παπαταξιάρχης, 2006: 406-460

²⁶ Οι Leach 2004:195, Weiner (2002) και πολλές άλλες εθνογραφίες εστιασμένες στον τόπο διαπιστώνουν την ίδια αδιαφορία για τη ‘θέα’. Από την ελληνική εθνογραφία δε μπόρεσα να βρω περισσότερες αναφορές που να εξετάζουν το θέμα: αντίθετα φαίνεται να εκλαμβάνεται ως αυτονόητη η ανάγνωση του τοπίου στην οποία ασκεί κριτική η Λεοντή (1998). Επίσης, δεν φαίνεται να άσκησε επιρροή στη μελέτη του μη αστικού ελλαδικού χώρου η σύνδεση -ήδη από το 1925- που εντόπισε ο Halbwachs (1952) ανάμεσα στην οικειότητα, τα χωρικά πλαίσια της μνήμης και την κοινωνική ρύθμιση.

αφανείς κατοικίες και όχι ξωκλήσια ή πλατείες– η ικαριακή μάλιστα πρόσοψη του σπιτιού είναι πάντα εφοδιασμένη με έναν *ανεφάντη* (ένα μικρό παράθυρο τοποθετημένο σε μεγάλο ύψος στην πρόσοψη), που *φανερώνει* την κίνηση μπρος από το σπίτι. Η αισθητική απόλαυση του τοπίου ελλοχεύει για τους Καριώτες σε μέρη περικλειστα, *μυστηριακά* και απρόσιτα: η Αγγελολιβάδα, για παράδειγμα, που οι Καριώτες αναφέρουν ως κατεξοχήν όμορφο (τοπίο), θα δυσκόλευε πολύ κάποιον ξένο να την ονομάσει τοπίο, λόγω του μικρού μεγέθους και του περικλειστού του μέρους²⁷. Η Ικαρία ως «τόπος που για κάποιους μένει αόρατος και αλλάζει στον αέρα» δεν έχει τίποτε κοινό με την εξαυλωμένη Ακρόπολη στα μάτια του Hugo von Hoffmannsthal, ο οποίος συνεπαρμένος δηλώνει: «Τίποτα από όλο αυτό δεν υπάρχει» (Λεοντή, 1998 : 95). Η αισθητική απόλαυση, δηλαδή, για τους Καριώτες ελλοχεύει όχι σε μεταφυσικές και ιδεατές συμβολικές συμπυκνώσεις της τοπικιστικής ή εθνικής τους ταυτότητας, αλλά εκεί όπου η σύζευξη της υλικότητας με τη φαντασία μπορεί να επιτευχθεί στο μεγαλύτερο βαθμό. Η απόγεια αύρα, η περίεργη αίσθηση ανοικτότητας που δημιουργεί λόγω του προσανατολισμού της η ‘τρυπωμένη’ στο γρανίτη Αγγελολιβάδα, είναι ωραία γιατί αποπνέουν μυστήριο (κινητοποιούν δηλαδή τη φαντασία) όταν κανένα μυστικό δεν υπάρχει ως προς τις υλικές τους διαστάσεις: όπως λέει ο Robert Desnos, «το μυστήριο αρχίζει αφού έχουν αποκαλυφθεί όλα». Η μαγεία της απόλαυσης βρίσκεται στην οικειότητα και στη αίσθηση της δύναμης να μετέχεις στη βίωση των ιδιαιτεροτήτων και τη μετασχηματιστική δράση, όχι στη στάση του παρατηρητή/ θαυμαστή.

²⁷ Παρεμπιπτόντως, την Αγγελολιβάδα επισκέφτηκε και φωτογράφησε και η Αγγελική Χατζημιχάλη, μη εντοπίζοντας όμως ‘ανθρωπογενή’ ίχνη της ντόπιας παρουσίας, δεν ασχολήθηκε με αυτήν περαιτέρω.

«Ενώ η γη ως ιδεολογικά πραγματοποιημένη επιφάνεια και συνάμα κοινωνική τοποθεσία ενσώματων πρακτικών είναι σημαντική για τις σχέσεις ιδιοκτησίας, ... η έννοια του τοπίου μας καλεί να σκεφτούμε τους τρόπους με τους οποίους αναπαρίσταται η γη. Η αναπαράσταση του χώρου, ό μως συνιστά κρίσιμο ζήτημα σε κάθε ιδιοκτησιακή διαπάλη» (Bromley, όπως αναφέρεται στο Bryant 2014: 235). Κατ' αυτόν τον τρόπο, από αντιληπτικός ορίζοντας της ενσώματης πρόσληψης και της συμμετοχής στην κοινότητα που είναι για τους Καριώτες ο τόπος τους, ένας χώρος “ανθρωπογενής, όπου η εργασία δημιουργούσε αξιώσεις και όπου συναντώνται τα φυσικά χαρακτηριστικά της γης, ο ανθρώπινος μόχθος και η φαντασία” (Bryant: 236), το τοπίο διεκδικείται ως πεδίο κυριότητας και παρέμβασης από την κρατική εξουσία.

Αξίζει να σημειωθεί πως η Ικαρία, σε αντίθεση με άλλους τόπους της ελληνικής υπαίθρου απέφυγε τις μεγάλες καταστροφές και αλλοιώσεις που επέφερε ο 2^{ος} παγκόσμιος πόλεμος και ο εμφύλιος. Απέφυγε, επίσης, τους αλληπάλληλους ‘εκσυγχρονισμούς’ της γεωργικής παραγωγής μεγάλης κλίμακας και της μονοκαλλιέργειας, της δόμησης και κυρίως, σε αντίθεση με άλλα νησιά, δεν θεωρούνταν εκμεταλλεύσιμο τουριστικό προϊόν μέχρι πρόσφατα. Έως την κατασκευή του λιμανιού τη δεκαετία του ’70, μάλιστα, οι δημόσιοι χώροι, οι υποδομές και οι χρήσεις τους αποφασίζονταν, κατασκευάζονταν, επιτηρούνταν και χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά από την καριώτικη κοινότητα. Έκτοτε, (ιδίως μετά το ‘90) οι δράσεις ‘προστασίας τοπίου’, η κήρυξη ζωνών στην Ικαρία ως προστατευόμενων περιοχών ‘Natura’, οι οδικές παρεμβάσεις, η επαπειλούμενη εγκατάσταση περισσότερων ανεμογεννητριών από τις ήδη υπάρχουσες, η εγκατάσταση

χώρων υγειονομικής ταφής απορριμμάτων σε σημεία τοπικής αναφοράς με τρόπο δυσλειτουργικό για την κοινοτική ζωή, ο σχεδιασμός έργων πολύ μεγάλης κλίμακας για το μέγεθος του νησιού, είναι παρεμβάσεις που στοχεύουν στη γραφειοκρατική εξημέρωση του τόπου που δημιουργούν οι ντόπιοι. Οι τελευταίοι εξακολουθούν, παρόλα αυτά, να αποτυπώνουν τις τεχνολογίες αλληλόδρασης τους στο χώρο και να εγγράφουν στον τόπο πρακτικές επιτέλεσης, αναπαράστασης και δράσης που τον καθιστά οικείο, ενώ παράλληλα το 'τοπίο' έχει γίνει πεδίο πρακτικών αντίστασης στην έξωθεν διαμόρφωσή του, όπως θα δούμε και παρακάτω.

Οι δύο αυτές διαδικασίες εγγραφής της ντόπιας και της άνωθεν κυριάρχησης στον τόπο δεν λειτούργησαν συμπληρωματικά ως γενικότερος μετασχηματισμός του τόπου και της ταυτότητας των ντόπιων, όπως έγινε αλλού μέσω άλλων ιστορικών διαδρομών, παρά οδήγησαν σε σαφή διάκριση μεταξύ του ντόπιου και της άνωθεν επιβολής. Η δικαστική διεκδίκηση, για παράδειγμα, από την Ε κκλησία των περιουσιακών στοιχείων του γηροκομείου που ίδρυσε και συντηρεί με ίδιους πόρους η Πανικαριακή Αδελφότητα, η ανακήρυξη από το κράτος προστατευμένων τοποθεσιών ως 'ιδιαιτέρου φυσικού κάλλους' από τις οποίες αποκλείστηκε η ντόπια χρήση ενώ λίγο αργότερα το κράτος τις παραχώρησε σε εργολάβους της ΔΕΗ ή συζητά την εκχώρησή τους σε εταιρείες ενέργειας, ο προβληματικός σχεδιασμός της διαχείρισης απορριμμάτων, η δυσανάλογη σε μέγεθος και ύψος εναέρια προέκταση του δρόμου του λιμανιού στον Εύδηλο κ.ο.κ, είναι μερικές μόνο από τις περιπτώσεις που επέτειναν τη γενικευμένη αίσθηση των Καριωτών περί του κράτους ως ενός ληστρικού μηχανισμού επιβολής και βεβήλωσης. Με τα λόγια της Α ναστασίας Καρακασίδου, «το βέβηλο του

κράτους εκδηλώνεται στους τρόπους με τους οποίους ιδιοποιείται τα τοπία και καθυποτάσσει τη φύση» (Καρακασίδου, 2014: 496). Η υπόσχεση της ‘ανάπτυξης’, που θα μπορούσε να δημιουργήσει θετικές προσδοκίες και συναίνεση για τις παρεμβάσεις της κεντρικής διοίκησης, δεν συνεπήρε ακριβώς τους Καριώτες. Ενώ σε άλλα σημεία της ελληνικής περιφέρειας «η ιερή ζωή του κράτους, του έθνους και της γενεαλογίας του, μαζί με την επαγγελία της προόδου και της αφθονίας κατέκτησαν την καρδιά και το νου των πολιτών», (Καρακασίδου 2014: 496), για τους Καριώτες δεν μεσολάβησαν τα ανταλλάγματα της ευμάρειας και της διευκόλυνσης που σήμανε αλλού η κρατική παρουσία.

(Κατερίνα, 65)- Επήγαμε τότε (δεκαετία του '70) στην Αθήνα, στη Νικαριά τα βγάζαμε πολύ δύσκολα. Επήγαμεν για λίγο, διότι ξεύραμε τα αθηναϊκά... Η μάνα μου ήταν μαγείρισσα στου Σ. (μεγαλοαστική αθηναϊκή οικογένεια), η κουινιάδα μου έκαμε υπηρέτρια στους Α., όπως τόσες άλλες Καριωτίνες, που γυρνούσανε με τα νεύρα τσακισμένα διά παντός. Οι Α. μάλιστα, με το που πέρασαν τα χρόνια, ήρταν εδώ διακοπές και μας ήψαχαν. Νομίζανε κιόλας ότι θα χαρούμε να τους δούμε, περίμεναν κάτι αφοσιώσεις κι αγάπες σαν κι αυτές που βλέπουν στις ταινίες του Χόλγουντ, όπως ας πούμε η μαύρη μαγείρισσα στο Όσα παίρνει ο άνεμος... Ήρταν λοιπόν με το γιοτ και μας είπαν «να τους δείξουμε τον τόπο μας». Τους είπα εγώ, «μπα, δεν κάνει για σας, είναι άγριος και άφτιαχτος, δεν είναι τίποτε γραφικό» και με κοιτούσανε με ‘κείνη τη συμπάθειά τους, φαντάζεσαι, διότι τους είχαμε, νομίζανε, για τα καλύτερα...

...Ο άντρας μου δούλευε τότε στην Αθήνα εργάτης οικοδομής και τα παιδιά είχαν παραβγεί λίγο, εγώ καθάριζα σπίτια κι είπα τότε να μην πηγαίνει τόσο διάβασμα χαράμι, να πάω να σπουδάσω. Έδωσα εξετάσεις και πέρασα στις Πολιτικές Επιστήμες. Σιγά-σιγά βγαίναμε και παρακεί, δανειζόμασταν ένα τσακισμένο Σίμκα και κάναμε κάτι εκδρομές εκτός Αθηνών. Ε, ήταν η αποκάλυψη για μένα τότε: τα εργοστάσια στην Εύβοια, τα χωριά της Θεσσαλίας, δρόμοι, συγκοινωνία, δουλειές, ιατρεία, σπίτια καινούρια σοβατισμένα, μπετόν δηλαδή, όχι πέτρες, και χωριά... τότε είδα το περιβόητο 'χωριό' που ακούγαμε, εγώ νόμιζα ότι θα 'ταν κάτι σαν τα δικά μας. Στην Αθήνα δε χανόμουνα ποτέ, στα 'χωριά' χαθήκαμε. Άσε πια τον πακτωλό που έπεσε στα 'παλικάρια τσι Κρήτης'... Όταν ήρτε και το '80, όλες στο σύλλογο (έναν από τους διάφορους γυναικείους συλλόγους) συζητούσαμε την ανάπτυξη, την αποκέντρωση και τα υπόλοιπα κουραφέξαλα. Ήταν μια ηλίθια εποχή τότε, δηλαδή εμείς ήμασταν οι ηλίθιοι. Τότε αρχίσανε μερικοί στη Νικαριά να σοβατίζουνε απέξω τα πετρόχτιστα, που σήμερα ξαναξηλώνουνε για να φανεί η πέτρα, και επικράτησε μια φούρια να κάμουμε δρόμους και ενοικιαζόμενα κτλ. Τότε **άλλαξε κι η κατανομή**, τα γυναικεία χτήματα που 'ταν τα κάτω (τα παραλιακά) πήρανε αξία οικοδομήσιμη και τ' αντρικά μείνανε για τον παιδεμό του φυτέματος. Δηλαδή μπήκε σε πολλούς η ιδέα ότι η επιβίωση δεν είναι πια στους κήπους μας, αλλά στο ξεκούραστο χρήμα του τουρισμού. Που θα τον εκάμαμε καλύτερα απ' τους άλλους, θα κρατούσαμε το χρώμα μας, δηλαδή θα τα 'χαμε όλα δικά μας... (γέλια) Τότε ήτανε που πολλοί εδώ μας κοροϊδεύανε ότι θα βγάλουμε μόνοι μας τα μάτια μας, κι εμείς νομίζαμε πως ήτονε κολλημένοι στα παλιά. Και δος του καβγάδες στους συλλόγους και την κοινότητα- χωριστήκαμε. Εμείς νομίζαμε πως γίνεται 'ανάπτυξη' χωρίς να

γίνουμε Μύκονος, χωρίς να γίνουμε Εύβοια, χωρίς βρωμιά και ανακατωσούρα. Οι μετανάστες Καριώτες ήταν κι αυτοί χωρισμένοι. Κάποιοι πίστευαν πως θα 'ταν καλό να 'πέσει χρήμα στο νησί', δηλαδή απέξω, **κρατικό ή κέρδος**, όχι της κοινότητας για να φτιάχνουμε τα δικά μας.

Εν τω μεταξύ, όλα στραβά γινωμένα: επαγγελματίες δεν ήμασταν, ούτε θέλαμε να γίνουμε –θέλω να πω, δεν κοιτάζαμε να μάθουμε τίποτε για τα τουριστικά-, κλάδους δεν είχαμε, όλα δωμάτια, εστιατόρια, μπακάλικα το ίδιο, μια γραμμή δεν είχαμε πώς να το κάνουμε, ούτε συνεννοηθήκαμε για να έχουμε μια πολιτική του ποιο μέρος και πώς... ή πώς θα βάλουμε τους όρους μας, τέλος πάντων... Και κάπως έτσι, και με τις προτιμήσεις των γκρούβαλων²⁸ για Ράχες μεριά, και λίγο με τα οικονομικά μας από 'κει, έγινε το μέρος αυτό. Ευτυχώς λίγα ήταν της ανάπτυξης... Εδώ δεν είχαμε βιομηχανία, δεν είχαμε κάμπο για παραγωγή, δεν είχαμε τίποτε φοβερά αρχαία, δεν είχαμε πλοίο, δεν είχαμε αστυνομία, δεν είχαμε και ενδιαφέρον κομματικό για την εξουσία να 'ρχονται να μας τάζουν: δεν ήρθαν λεφτά εύκολα και μηχανοποίηση και τέτοια. Και με την ατζαμοσύνη μας δεν ήρθε και οργανωμένος μαζικός τουρισμός. Μας θυμούνται μόνο για τους φόρους και το στρατό. Ευτυχώς εμείναμε απέξω. 'Ετσι κι αλλιώς, πάντα απέξω ήμασταν... Κι ευτυχώς εγλύτωσε ο τόπος το μεγάλο χάλασμα.

²⁸ Ελαφρά απαξιωτικός όρος για τους ελεύθερους κατασκηνωτές και την αδεξιότητα ή και αδιαφορία που επιδεικνύουν για τις συνήθειες και τους ανθρώπους του τόπου: την τρύγηση των οπωροφόρων, τη μονοπώληση του κύκλου του χορού στα πανηγύρια που καθιστά αδύνατη την τελετουργική επιτέλεσή του από τους ντόπιους Καριώτες, τη δυσχέρεια της κυκλοφορίας που προκαλούν καθώς δεν γνωρίζουν την ιδιαιτερότητα των μονοπατιών και της καριώτικης κινητικότητας. Κυρίως αυτό που ενοχλεί τους περισσότερους Καριώτες είναι η παρερμηνεία της κοινωνικότητάς τους και της συμπεριφοράς προς τους επισκέπτες ως 'όλα να επιτρέπονταν'.

Οι ‘βελτιωτικές’ και ‘εκσυγχρονιστικές’ παρεμβάσεις και η αντίσταση που συναντούν στην Ικαρία έχουν τη δική τους ιστορικότητα που συγκροτεί τις προσλήψεις και τις σχέσεις με το κράτος: από τις αλληπάλληλες χρήσεις του νησιού ως τόπου εξορίας ήδη από την ένταξή του στο ελληνικό κράτος, την ‘εσωτερική εξορία’ και την αναγκαστική μετακίνηση Καριωτών εντός και εκτός νησιού την περίοδο της Χούντας ενώ ταυτόχρονα σχεδιάζονταν για την Ικαρία ‘μεγάλα έργα’, έως τη διεκδίκηση από το κράτος και την Εκκλησία γαιών, ιδρυμάτων, πόρων και έργων τα οποία χρηματοδότησε και συντήρησε εξ ολοκλήρου η αυτο-οργανωμένη καριώτικη κοινότητα, αυτό που αναπαράγεται είναι η αρπακτικότητα και η αδιαφοροποίητη επιθετικότητα της κρατικής εξουσίας. Η γραφειοκρατική αντίληψη του τόπου ως εδάφους του κυρίαρχου κράτους όπως έχει επιχειρηθεί να εγχαραχτεί στην Ικαρία υπερνικώντας τις αντιστάσεις ‘αρχαικότητας’ και ‘τοπικισμού’, πράγματι, έχει κατά καιρούς επιφέρει αλλαγές στις καθημερινές πρακτικές που σχετίζονται με τον τόπο. Αν οι άνωθεν παρεμβάσεις προπαγανδίστηκαν ως ‘τομές’, αυτό που τελικά εμπέδωσαν είναι μία συνέχεια στη διαφορά: το ασύμπτωτο μεταξύ γραφειοκρατικής αντίληψης που θεωρεί τον τόπο ως έδαφος-ιδιοκτησία, εντασσόμενη σε ιεραρχικούς σχηματισμούς, και της ντόπιας αντίληψης που θεωρεί τον τόπο μορφή υποκείμενη στους μετασχηματισμούς της εργασίας, της δραστηριότητας και της έννοιας του ανήκειν.

Αυτό, ωστόσο, που αποκαλείται εδώ ντόπια αντίληψη του ανήκειν δεν αναφέρεται σε μια πάγια και αδιαφοροποίητη φαντασική σκευή, όσο στην κυρίαρχη ‘κοινοτική’ άποψη, ένα πεδίο συμφωνίας το οποίο υφάινεται από συγκρούσεις, διαφοροποιήσεις και αποσχίσεις. Το πώς προκύπτει αυτή η

συμφωνία, σε ποια συμφραζόμενα, με τι διακυβεύματα, και κυρίως η αρχική έλλειψη συνοχής από την οποία εκκινά, κρίνεται σκοπιμότερο να διευκρινιστούν παρακάτω, όταν η εικόνα θα συμπεριλάβει και άλλες σημαίνουσες συνισταμένες της καριώτικης *κοινότητας*, οπότε η καριώτικη συναίνεση θα συζητηθεί συγκρινόμενη με το πλαίσιο της τμηματικής λογικής που κυριαρχεί επί μακρόν στην ελληνική εθνογραφία. Όσον αφορά, πάντως, τις αντιλήψεις και τις πρακτικές τις συνδεδεμένες με τον τόπο, πρέπει εδώ να επισημάνω πως η κατασκευή της καριώτικης αίσθησης της τοπικότητας και οι ιστορικοί μετασχηματισμοί της όπως ανιχνεύονται στην ντόπια προφορική ιστορία, λειτουργούν μάλλον ως σημεία αναχώρησης παρά πρόσδεσης στο έθνος-κράτος. Γι' αυτό και οι παραπάνω κρατικές παρεμβάσεις/ διεκδικήσεις, όπως γίνονται αντιληπτές από τους Καριώτες, δεν αντιμετωπίζονται συγκρουσιακά: η κοινότητα λειτουργεί και κυριαρχεί σε μια παράλληλη, ασύμπτωτη σφαίρα, την οποία οι Καριώτες διατηρούν αφανή. *“Από τη στιγμή που θα μπει στη λογική να ζητήσεις πίσω κάτι, έχεις ήδη χάσει. Τι να ζητήσουμε; Τα δικά μας; Η εξουσία είναι σαν τους τουρίστες: κάνεις υπομονή δυο μήνες το χρόνο και μετά ξεκουμπίζονται... Κι ας νομίζουν ό,τι θέλουν...”* (Αγγελική, 46). Έτσι, οι καριώτικες τακτικές αντίστασης στις εξω-κοινοτικές παρεμβάσεις στον τόπο δεν βασίζονται τόσο στην θεσμική αντιπαράθεση ή στη διαμαρτυρία, όσο στην αγνόηση, την ακύρωση ή στο σαμποτάζ. Η απόθεση σκουπιδιών ή η διοχέτευση λυμάτων σε χώρους που σύμφωνα με μια ευρωπαϊκή ή κυβερνητική οδηγία προορίζονταν για τουριστική χρήση/ ‘ανάδειξη τοπίου’, η ευφάνταστη αντιστροφή της χρήσης ενός έργου, διάφορες ‘φυσικές’ καταστροφές κατά τη διάρκεια της κατασκευής, ή η καταδίκη του σε σχεδόν στιγμιαία διάρκεια, όπως στην περίπτωση μνημείου

που εγκαινιάστηκε με την πανηγυρική παρουσία επισήμων και μελών της κοινότητας και την επόμενη ημέρα απλώς απουσίαζε από τη θέση του, είναι όλα δείγματα της συλλογικής ιδιοκτησιακής αίσθησης που περιβάλλει τον τόπο²⁹.

Η ατομική και οικογενειακή ιδιοκτησία, ανέκαθεν συνδεδεμένη στη συλλογική μνήμη –και στις αρχαιακές αναφορές από τον 16^ο αιώνα κε- με την παρουσία και κυρίως την εργασία και όχι με την κληρονομία και τη συγγένεια, ευρισκόμενη πολλές φορές στα όρια μεταξύ ζωνών, έχει καταστεί επίδικο αντικείμενο. Η περιοχή στην οποία βρίσκονται οι ιδιοκτησίες περιγράφεται επί αιώνες στις *μάνες*³⁰ και τα λοιπά αρχαιακά έγγραφα πολύ γενικόλογα, «σαν να ήξερε όλη η κοινότητα τα χωράφια που είχε ο Χ στο Φλες» (Σκαύδη 2008: 16). Από τον 19^ο αιώνα και έπειτα, πληθαίνουν οι γεωγραφικοί προσδιορισμοί και οι νομικές περιγραφές των ιδιοκτησιακών μεριδίων, χωρίς να επαρκούν βεβαίως για τον προσδιορισμό της θέσης μιας ιδιοκτησίας και της σχέσης της με την ευρύτερη οικογενειακή ή την συλλογική κοινοτική ιδιοκτησία: οι παραστάσεις της κινητικότητας και οι πρακτικές τοπωνυμίας³¹ που θα

²⁹ Για ευνόητους λόγους, τα παραδείγματα που αναφέρω εδώ είναι παραποιημένες ή συγκεκαλυμμένες αναφορές σε πραγματικά περιστατικά. Στα επόμενα κεφάλαια, θα συζητηθεί η ιστορικότητα αυτής της στάσης, μέσω των γεγονότων που καταγράφει η προφορική ιστορία.

³⁰ *Μάνες* ονομάζονται στην Ικαρία οι κώδικες ή τα κατάστιχα που διατηρεί στην κατοχή της κάθε ευρύτερη οικογένεια και καταλογογραφούν δικαιοπραξίες, νοταριακά έγγραφα, αλλά εμπεριέχουν και καταγραφές που αφορούν σημαντικά γεγονότα της οικογενειακής ζωής ή της ζωής των μελών της, όπως γεννήσεις, θανάτους, γάμους, επιτεύγματα, μεγάλα ταξίδια και αποδημίες κα. Οι παλαιότερες κρατώνται αδιάλειπτα από τον 16^ο αιώνα έως σή μερα. Οι περισσότερες εμπλουτίζονται από σχόλια των καταγραφέων που διαθέτουν ιδιαίτερη εθνογραφική αξία: σκιαγραφούν τόσο τα ευρύτερα ιστορικά και κοινωνικά συμφραζόμενα, όσο καταθέτουν και το υποκειμενικό στίγμα του συντάκτη. Στις προσλήψεις της ιστορικότητας, την έννοια του αρχείου και τις μάνες θα επανέλθω αναλυτικότερα στα επόμενα κεφάλαια.

³¹ Ολοκληρωμένα παραδείγματα της ιστορικότητας των τοπωνυμίων και της σχέσης τους με τη γενεαλογία και τις πρακτικές της κοινοτικής ζωής παρέχει η Σκαύδη στην κοπιώδη και εξαιρετική της μελέτη για τα 'τσιγκριά' 2013: 173-211 και 2008.

συζητηθούν παρακάτω θα δείξουν γιατί ακόμη και υποτασσίμενη προσχηματικά σε γραφειοκρατικές πειθαρχίες, η ντόπια αντίληψη για τον τόπο και την ιδιοκτησία παραμένει οικονομικά λειτουργική και βρίσκει το νόημά της μόνο μέσα στα πολιτισμικά της συγκείμενα.

Σε γενικές γραμμές, ο άντρας έπρεπε να προσφέρει στη μέλλουσα σύζυγο ένα 'σπίτι' (μαζί με το *σπιτογύρι* ή *σπιτότοπο* που εξασφάλιζε την αυτονομία σε οπωροκηπευτικά και την απαραίτητη 'ανάσα' από ένα γειτονικό σπίτι, αυτό ισοδυναμεί με μια υπολογίσιμη έκταση) για νεοτοπική εγκατάσταση του ζεύγους. Η γυναίκα εισέφερε στο γάμο κοινωνικό κύρος και το δίκτυο των αλληλέγγυων γυναικών που θα σταθεροποιούσαν στην κοινότητα το ζεύγος. Συνεισέφερε, επίσης, και τα πιο βραχώδη και άνυδρα, παραθαλάσσια κομμάτια γης που κληρονομούσε, όπου ό μως ενδεχομένως φιλοξενούσαν αμπέλια και άρα παρήγαγαν υψηλότατης αξίας και κύρους σοδειές. Ο κήπος στο σπιτογύρι που ήταν η περιουσιακή εισφορά του συζύγου και προμήθευε τα καθημερινά χρειώδη της διατροφής γινόταν μετά το γάμο εργασιακή αρμοδιότητα της γυναίκας. Αναλόγως, ο σύζυγος αναλάμβανε την καλλιέργεια των απομακρυσμένων κτημάτων, αμπελιών, ελαιώνων κ.α που δεν τροφοδοτούσαν άμεσα και καθημερινά τις διατροφικές ανάγκες της οικογένειας. Διατηρούνταν κατά το δυνατό η διάκριση σε αρρενογονικές και μητρογονικές κληρονομίες, δηλαδή η μητέρα κληροδοτούσε στην κόρη και ο πατέρας στον γιο.

Ταυτόχρονα, ήταν και είναι διαδεδομένα τα *αδερφικά*, συνιδιοκτησίες που δεν αναφέρονταν απαραίτητα σε κληρονομία αιματοσυγγένειας, αλλά σε συνεργασίες και συνεταιρισμούς, που δεσμεύουν τα νεοεισερχόμενα μέλη ως

προς τους διακανονισμούς και τις υποχρεώσεις. Παρόλα αυτά, η *αδελφοσύνη* στην περιουσία δεν οδηγούσε στο σχηματισμό φρατριών καθώς διασταυρωνόταν –και εξακολουθεί να διασταυρώνεται- με άλλες ομαδοποιήσεις και κατατιμήσεις, όπως θα δούμε και στη συνέχεια. Δεν ήταν, συνεπώς, σπάνιες οι αγορές και ανταλλαγές εδαφών προκειμένου να εξυπηρετηθούν γαμήλιες και *αδελφικές* στρατηγικές, ούτε υπήρξαν ‘αμιγείς’ κληρονομημένες εκτάσεις που έπρεπε να διαφυλαχτούν, πόσο μάλλον όταν υπήρχε και ο θεσμός των *αναστατικών* που προέβλεπε ότι η δεκάχρονη εργασία καθιστούσε κάποιον δικαιούχο της γης, ανεξάρτητα από το αν η γη ήταν κοινοτική ή ιδιωτική. Τέλος, προβλεπόταν η δωρεάν παραχώρηση γης σε άπορα μέλη της κοινότητας, όπως η κοινότητα διατηρούσε εξίσου το δικαίωμα να οικειοποιηθεί εκ νέου ένα κομμάτι γης, προκειμένου να το αναδιανεμίει. Αυτό που διαφυλάσσονταν πάντως μέσα σε όλες αυτές τις ανακατατάξεις, ήταν ο έμφυλος διαχωρισμός μεταξύ εύφορων (χρησίμων) και άνυδρων (κύρους και συμβολικής αξίας) εδαφών* αυτό που αντανάκλασε η επιμέρους γεωγραφία της ιδιοκτησίας, από την άλλη, ήταν οι μετασχηματισμοί του κοινωνικο-πολιτικού πεδίου της κοινότητας, που παρέμενε το σύνολο αναφοράς που συμπύκνωνε και νοηματοδοτούσε κάθε επιμέρους διάταξη.

Αν η κρατική παρέμβαση συνοψίζει για τους Καριώτες τις ποιότητες της εκμετάλλευσης, από τη δεκαετία του '90 και έπειτα έχει προστεθεί και η όχληση της ‘προστασίας’, που εκπροσωπείται από θεσμικούς και εξωθεσμικούς φορείς και οργανώσεις με φυσιολατρικά, περιβαλλοντολογικά και συγκεκριμένα κερδοφόρα προτάγματα. Οι εκπρόσωποί τους συχνά εκδηλώνουν τη δυσαρέσκειά τους για την εχθρότητα ή, στην καλύτερη

περίπτωση, την αδιαφορία που συναντούν από τους ντόπιους, ενώ αυτοί ‘μάχονται να βοηθήσουν τον τόπο και να προστατεύσουν τη φύση’. Παρότι οι λογοθετικές πρακτικές των επίσημων φορέων αναπαριστούν το ζεύγος εκμετάλλευση - προστασία ως αντιθετικό, οι Καριώτες επιμένουν να διακρίνουν την κοινή τους αφετηρία και λογική: αυτή της οριοθέτησης του τόπου σε ζώνες ανθρώπινης κατοικίας και δραστηριότητας από τη μια και ζώνες ‘παρθένας φύσης’ από την άλλη, ζώνες, ωστόσο, εξίσου επικυριαρχούμενες έξωθεν. Τα κριτήρια της οριοθέτησης αναπαρίστανται επισήμως ως ορθολογικά ή αυτονόητα: επικαλούμενα είτε το διοικητικό εξορθολογισμό, είτε μια επιστημονικοφανή οικολογία, είτε μια αναπαραστατική και αφηρημένη γεωγραφία, αγνοούν τις κοινωνικές βιογραφίες των τόπων και αναγνωρίζουν ως μόνο υποκείμενο που δικαιούται να δρα στον τόπο μια κεντρική αρχή. Η Anna Tsing (2005: 201 κε) βρίσκοντας σκανδαλώδη την αγνόηση της τοπικής ζωής χάριν της ληστρικής εκμετάλλευσης του τόπου, υπενθυμίζει και μια άλλη παράμετρο: τη σημασία που απέκτησαν για το φαντασιακό των ευρωπαϊκών εθνικισμών τα ‘παρθένα’ εδάφη από τα οποία εκδιώχθηκαν ή αποκλείστηκαν χωρικοί και ιθαγενείς. Τα ‘άγρια τοπία’ επιφορτιζόμενα με ουσιοποιημένα χαρακτηριστικά του έθνους, έπρεπε να διαφυλαχτούν ως φυλακτήρια φυσικο-βιολογικής μνήμης και να ανακηρυχτούν ως ‘εθνικά’ (π.χ. ‘εθνικός δρυμός’, προστατευμένη περιοχή κτλ) περιουσιακά στοιχεία τα οποία είναι επισκέψιμα μόνο με τουριστικές προδιαγραφές. Μάλλον δεν ρωτούσε μάταια εκείνο το παλιό ποίημα του Ιωάννη Πολέμη στα παλιά αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου: “Τι είναι η πατρίδα μας; μην είναι οι κάμποι; μην είναι τ’ άσπαρτα ψηλά βουνά; μην

είναι κάθε της ρηχό ακρογιάλι... κάθε νησάκι της που αχνά προβάλλει;...
Όλα πατρίδα μας! Κι αυτά κι εκείνα...”

(Περικλής, 72)- Στην αρχή ήταν οι ερευνητές που ψάχναν τα βότανα και κατέγραφαν τη χλωρίδα και την πανίδα. Μας κήρυζαν και μερικά είδη ως μοναδικά και μερικοί Καριώτες, κυρίως αυτοί που δεν ζουν εδώ, κολακεύτηκαν, λες και τους έβγαλαν μοναδικούς αυτούς και το σόι τους. Οι περισσότεροι εδώ τους δουλεύαμε, τους λέγαμε “ιδού, ένα **σπάνιο δείγμα felis catus icariensis** (γάτας Ικαρίας) που **και να τη σκοτώσεις γραμμένο θα σ’ έχει**”, και ιστορίες πώς μίκρυνε ο αιγυπτιακός κροκόδειλος και έγινε κορκόφυλας (είδος σαύρας του νησιού) κτλ. Μόνο με το πραγματικά σπάνιο γηγενές είδος δεν ασχολήθηκαν, με το αμπέλι μας και τους μοναδικούς μήκυτες και τη βιοχημεία του, που επιτρέπουν τη ζύμωση μέχρι πολύ υψηλούς βαθμούς, όταν οι υπόλοιποι ψοφάνε. Πήγαμε τότε δείγματα στο ινστιτούτο οινολογίας και στα υπουργεία, να καθιερώσουμε ονομασία προέλευσης και μοναδικότητα. Ήταν υπεύθυνη μια που έμαθε οινολογία στο Μπορντώ και ήταν και από το περιβάλλον του προέδρου (της κυβέρνησης) και μας πέταξε όζω ως κουτοπόνηρους χωριάτες απατεώνες, ότι νοθεύαμε λέει το κρασί μας με πρόσθετο αλκοόλ και αποκλείεται να είχε τόσο υψηλούς φυσικούς βαθμούς αλκοόλης, διότι δεν το ‘λεγαν πουθενά τα εγχειρίδια, κι ήταν επιστήμων αυτή... δεν πείραζε φυσικά που εμείς τα δώσαμε όλα για ανάλυση και διαψεύστηκε... Άσε που μας ρώτησε ποιος είναι ο υπεύθυνος χημικός μας κι όταν της είπαμε εμείς οι ίδιοι, η επιστήμων έβαλε τα γέλια... Αν θέλαμε, λέει, κατοχύρωση έπρεπε να απευθυνθούμε στους ειδικούς. “Ε, είσαι ανειδίκευτη, τελικά, δεν μπορείς να διακρίνεις τεχνογνωσία αιώνων...” της είπαμε... Πιάσαμε μετά κάτι

καθηγητές, να 'ρθουν να δουν την καριώτικη οινοποιία, που' ναι μια άλλη παράδοση, να ξέρουν τουλάχιστον ότι υπάρχει, να τα πουν και στα υπουργεία τους... Τρίχες. Τελικά ήρθαν ένας Κουβανός οινολόγος κι ένας Ρώσος της ακαδημίας και γράψανε εκείνοι τα συνταρακτικά άρθρα, και πήρανε τη δόξα, και μελετήθηκε ο μήκutas. Και μετά πλάκωσαν πολλοί, οινολόγοι αφ' όλον τον κόσμο... εκτός αφ' τους Έλληνες. (Τελικά το 2006, το καριώτικο κρασί κέρδισε την ονομασία "Τοπικός Οίνος", αναγνωρισμένο σε ευρωπαϊκό επίπεδο). Και μας είπαν "αν θέλατε να βγάλετε λεφτά...", αλλά που να 'ξεραν κι αυτοί που απευθύνονταν...

(Gus 45, Σικάγο) - Τότε (το 95) μας πλησίασε ο σύλλογος X. και μας (από μέλη της πανικαριακής αδελφότητας) ζήτησε χρηματοδότηση και να πούμε μια καλή κουβένα και στους ντόπιους να συνεργαστούνε διότι είναι για το καλό του νησιού. Και άρχισαν να έρχονται εθελοντές για τα πάντα. Εθελοντές μεν, άσχετοι δε. Εθελοντές για το ξεχορτάριασμα, για τα μονοπάτια, για τα κατσίκια, για την πυρο προστασία, για την ανάδειξη του τάδε και τη σωτηρία του δεινά, γέμισε το νησί αγαθούς φωστήρες που θα μας έσωζαν σε ένα καλοκαιρινό μήνα. Και ξαναβγήκε δυνατό το θέμα της υπερβόσκησης και η κόντρα με τους κατσικάδες. Μετά, αφού φάγανε πάγο από μας, βρήκαν μερικούς άλλους εκτός της κοινότητας (αλλά Καριώτες, εννοεί) να τους κάνουν μαχητές **'υπέρ φύσεως και πατρίδος'** κτλ. Όταν έφτασε το θέμα στις τοπικές εκλογές και στις χρηματοδοτήσεις και στην ανάμειξή τους, βεβαιωθήκαμε ότι η οικολογία ήταν το πρόσχημα. Και όλοι αυτοί οι ευαίσθητοι οικολόγοι, ένα περίεργο πράμα, είχαν πόρτες ανοιχτές σε υπουργεία και σε πανεπιστήμια και σε εταιρείες μελετών, όλοι τους παίρνανε σοβαρά κι όλοι κάμανε σχέδια. Κι

αφού κάνανε κηρύγματα να μην πατάν οι ντόπιοι εδώ, να μην πατάν εκεί για την ‘προστασία του τοπίου’, το εδώ και το εκεί τα απάτητα έγιναν τέλεια σε λίγα χρόνια να τα πατάνε όλοι οι άλλοι: να κάνουμε έργα ενεργειακά, αποχετευτικά, ύδρευσης, αποκολοκύνθωσης, σαχλομουσειά και ‘κήπους τέχνης’ και δεν ξέρω γω τι άλλο. Να σου πω κάτι; Πριν από όλην αυτήν την ευαισθησία, ούτε τόσα σκουπίδια πετάγαμε, ούτε είχαν αποθρασυνθεί τόσο οι κατσικάδες, ούτε χτίζαμε την παραλία. Εγώ εδώ που ζω, βλέπω κάτι παράλληλο: έρχονται κάτι σύλλογοι και κηρύσσουν μια γειτονιά ‘με ιδιαίτερο ιστορικό χρώμα’,³² και μετά έρχονται οι εργολάβοι και το ιστορικό χρώμα πάει στο διάολο, πωλείται σε μερικούς χαζοπιασμένους και οι άνθρωποι που φτιάξαν το χρώμα, πάνε με την πράσινη χλωρίνη (το δολάριο).

(Κώστας, 68)- Ήρταν πολλοί. Ήταν εκείνοι με τις εναλλακτικές θεραπείες και τα βότανα. Πριν ήταν εκείνοι με τη γεωλογία και τα ράδια και τα πυρίτια κλ. Ύστερα το ρίζαμε στο έμψυχο, γύρισε η μόδα, έρχονται ψυχολόγοι και οι ανθρωπολόγοι. Γιατί δεν αγχώνεστε, τι κάνετε στα πανηγύρια, είναι οι γυναίκες ανώτερες από τους άντρες, οι μουσικολόγοι με τον καριώτικο, οι γιατροί με τη διατροφή μας, να διασώσουμε το ένα, να κάνουμε αρχείο το άλλο... κι όλα αν το προσέξεις, έχουν μια κολλημένη σχέση με το μέρος, δηλαδή μας ρωτάν σαν τους μάρτυρες στα ρεπορτάζ, “*πώς είναι εδώ τα πράγματα*”. Η, σου λένε, “*α, μα βέβαια, αυτό το τοπίο σε εμπνέει με την αγριάδα του, με το τέτοιο του, με το*

³² Ο συνομιλητής μου αναφέρεται σε ό,τι τα τελευταία χρόνια ονομάζεται ‘αστικός εξευγενισμός’ (gentrification), στη μεταμόρφωση, δηλαδή, προαστιακών και βιομηχανικών συνοικιών σε μοντέρνες, με ιδιαίτερο στιλ και ταχώς οικοδομήσιμες περιοχές, όπου εγκαθίστανται ευκατάστατοι μεσοαστοί. Η κερδοσκοπία της αγοράς ακινήτων και οι νέες δομές και αγοραστικές υποδομές που φέρνουν μαζί τους οι νεοφερμένοι καταστρέφει τις σχέσεις και την καθημερινότητα των παλιών – φτωχότερων- κατοίκων, οι οποίοι τελικά τις εγκαταλείπουν.

‘κείνο του...’, ή “είστε ντόπιοι”; Δεν είμαστε αντιπρόσωποι του ‘οικοπέδου’, γαμώτο, εμείς είμαστε η Νικαριά.

(Μανώλης, 24)- Εμένα με ενοχλούν οι υποδείξεις και το θράσος. Καταρχήν ούτε ξέρουν ούτε καταλαβαίνουν τον τόπο. Έπειτα, για ποιον “θα διατηρηθεί το μέρος”; Για να περνάν να το βλέπουν οι ξένοι; Και τι να διατηρηθεί; **Ό,τι βλέπουν για φύση** είναι από μας φτιαγμένο, δεν ήπασε αφ’ τον ουρανό, ούτε φύτρωσε. Ημπαμε μεις στο σπίτι τους να τους πούμε τι να κάνουν; Ωρες-ώρες σκέβομαι πως όλοι αυτοί, ερευνητές, τουρίστες, προστάτες, υπάλληλοι... δεν έχουν τόπο, έχουν για τόπο το δωμάτιό τους... Εντάξει, αυτά για την υπερβόσκηση και τα σκουπίδια κτλ είναι προβλήματα, αλλά αυτά έγιναν κυρίως απ’ όταν ανακατεύτηκε η ανάπτυξη κι ο ξένος που διαόλιζε τον Καριώτη (και δημιουργούσε αντι-δράσεις, εννοεί). ... Φυσικά, συμμετείχαν και κάποιοι Καριώτες σ’ αυτά, μάλιστα έγιναν και καριώτικοι τέτοιοι σύλλογοι. Αυτοί ήταν όλοι Καριώτες που ήταν εκτός, δεν είχαν ρόλο και κύρος εδώ, και πήγαν να έμπουν αφ’ την πίσω πόρτα. Ε, πήραν μερικές επιδοτήσεις, βγήκαν και κάτι φωτογραφίες σε περιοδικά, δείχτηκαν παραέξω, κάνανε και κάτι εκδηλώσεις μεταξύ τους... έξω κάνουν τους ‘Ικάριους’, εδώ πίνουν ξενάτο (το κατώτερης ποιότητας κρασί που προορίζεται κυριολεκτικά και συμβολικά για τους ‘απροσδιόνυσους’ ξένους- το επιτυχημένο προορίζεται για τελετουργική χρήση, οικιακή κατανάλωση και συμπόσια και, φυσικά, παλαίωση, προκειμένου να κληροδοτηθεί ως περιουσιακό στοιχείο).

Αν ό μως οι αναπτυξιακές, κατασταλτικές/ προστατευτικές, ερευνητικές και διοικητικές παρεμβάσεις σχεδιάζονται και αποφασίζονται σε

‘γραφεία’ και κλειστούς χώρους συσκέψεων, η κοινοτική συναίνεση και δράση διαδραματίζεται “στ’ ανοιχτά”, στον *αέρα*. Με τον όρο ‘τοπίο δωματίου’, ο συνομιλητής μου παραπάνω υπογράμμισε, αυτόν τον ‘περίκλειστο’ γραφειοκρατικό ορισμό. «Ίσως επειδή σκεφτόμαστε και γράφουμε εν γένει στο εσωτερικό, αντιμετωπίζουμε τέτοιες δυσκολίες να φανταστούμε πως ο κόσμος στον οποίο ενοικούμε θα μπορούσε να είναι κάτι άλλο από ένα επιπλωμένο δωμάτιο», υποθέτει ο Ingold (2007), του οποίου η πραγμάτευση για την έννοια της ενοίκησης φαίνεται πολύ χρήσιμη και για τα ικαριακά δεδομένα. Συγκρίνοντας διάφορες πολιτισμικές αντιλήψεις και πρακτικές, και θυμίζοντας ότι και στις πρώιμες παιδικές ζωγραφιές των παιδιών της Δύσης, πριν εγχαραχτούν πιο λογοκεντρικές ταξινομίες του κόσμου, ο ουρανός, ο ορίζοντας, η γη, τα σπίτια, τα πετούμενα και η ανθρώπινη παρουσία αναμειγνύονται με τρόπο ασύμβατο με την τρισδιάστατη γεωμετρική απεικόνιση, ο Ingold βρίσκει ότι οι κυρίαρχες δυτικές αναπαραστάσεις του περιβάλλοντος που ‘εμπεριέχει’ σαφώς οριοθετημένα-γειωμένα αντικείμενα και ανθρώπους, και οριοθετείται από έναν ‘άδειο’ ουρανό, είναι στην ουσία προσομοίωση ενός εσωτερικού χώρου/δωματίου. (Ingold, 2011: 115) Στον “ανοιχτό κόσμο”, αντίθετα, πρόσωπα και πράγματα συνδέονται όχι ως μορφές με αδιαπέραστες επιφάνειες, αλλά διαμέσου της βύθισής τους στις ροές του αέρα και του διαρκώς μεταβαλλόμενου καιρού. (Ingold 2007: 78 κε). Πράγματι, στη μέσα Ικαρία όλα, ανθρώπινα και μη, πρέπει να είναι ελεύθερα να ρέουν και να αναμειγνύονται όπως είναι πανταχού παρόντες ο αέρας και ο καιρός: οι επισκέπτες *στάζουν* (έρχονται όπως οι στάλες της βροχής), οι βιαστικοί

περαστικοί *ριπάζουν* (όπως ο αέρας) κι οι παρέες που φτιάχνουν το κέφι *καυσώνουν* (όπως οι μεγάλες ζέστες).

Πέρα όμως από τις αστικές, γραφειοκρατικές και ακαδημαϊκές αναπαραστάσεις του χώρου και της κίνησης, οι Καριώτες και πλήθος άλλων εθνογραφικών παραδειγμάτων που έχουν τα τελευταία χρόνια επιστρατευτεί από την ανθρωπολογία του χώρου και των αισθήσεων, δείχνουν πως δεν ενοικούν όλοι οι δυτικοί σε ένα “καρτεσιανό κλουβί”³³. Πολλοί απ’ αυτούς ενοικούν σ’ έναν ανοιχτό κόσμο *-weather-world* τον αποκαλεί ο Ingold (2007: 115)- στον οποίο οι αγοραίες και μηχανικές φόρμες σχηματοποίησης του περιβάλλοντος σπάνε από τη ζωή που προσπαθούν να εγκλείσουν.

Το κεφάλαιο αυτό ξεκίνησε με μια αναχώρηση. Η περιγραφή αναχωρεί από μια περιθωριακή γωνιά του εθνικού χάρτη, ένα νησί που σχετίζεται περισσότερο με τον αέρα παρά με τη θάλασσα, μια ‘επαρχιακή’ γωνιά που δεν έχει ‘χωριά’, έναν τόπο που ο ‘τοπικισμός’ του δεν αφορά την εμμονή σε μια καταγωγική ταυτότητα και που παρακάτω θα τον δούμε να αποκτά κοσμοπολίτικες διαστάσεις. Από δω αναχωρούν ασταμάτητα και οι Καριώτες, φέροντας εγγεγραμένο τον νοητικό χάρτη της βιοματικής μέσα Ικαρίας- ήδη έναν τρόπο να κινούνται στον κόσμο. Χωρίς να παθαίνουν βέρτιγκο, τόσο οι οκτώ χιλιάδες Καριώτες που ζουν στο νησί, όσο και οι περίπου δεκαπέντε χιλιάδες³⁴ που ζουν στον υπόλοιπο κόσμο, διασχίζουν χιλιόμετρα, τρόπους ζωής, γλώσσες, περιβάλλοντα, πολιτισμικές διαφορές με τρόπους που

³³ Riboli, 2014: η συγγραφέας τονίζει ότι αφετηρία και έμπνευση για την αποκάλυψη του αισθητηριακού/γνωσιολογικού υποστρώματος στα δυτικά εθνογραφικά παραδείγματα όπου επιφανειακά κυριαρχούν οι λογοκεντρικοί δυϊσμοί φύση/πολιτισμός, υποκειμένο/αντικείμενο, υπήρξε η σύγκριση με το ‘εξωτικό’ άλλο. Π.β. επίσης, Hastrup, Kirsten, “Emotional Topographies, The Sense of place in the Far North”, στο Davies and Spencer, 2010: 192 κε.

³⁴ Ο αριθμός είναι μία μέση εκτίμηση των πληροφορητών μου.

παραπέμπουν στα καριώτικα μονοπάτια. Αλλάζουν οι ίδιοι και μεταφράζουν στα ικαριακά ευρύτερες αλλαγές. Ή, επιφέρουν οι ίδιοι αλλαγές στους ‘άλλους τόπους’, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Ο τόπος τους, έχει σύνορα, τα θέτουν οι ίδιοι μάλλον παρά οι εκάστοτε εξουσίες, και είναι μικρός και συγκεκριμένος: ανοιχτά σύνορα, ωστόσο, που επιβεβαιώνουν ότι η ικαριακή ιδιομορφία/ διαφορά δεν οφείλεται στην απομόνωση, που υπήρξε ο κλασικός εξηγητικός μύθος ιδιαίτερα αναφορικά με τα νησιά³⁵. Οι όψεις του καριώτικου τόπου στις οποίες επέμεινα εδώ ως ενδεικτικές της ντόπιας αντίληψης για τον τόπο συνιστούν έναν λόγο για την οικειότητα και την εμπιστοσύνη: οι άνθρωποι εξοικειώνονται και μοιράζονται, φτιάχνουν μια γωνιά όπου αισθάνονται στο ‘σπίτι τους’, καθώς μερικές «όψεις της ζωής μας παραμένουν αυστηρά εν-τοπισμένες», δηλαδή αυστηρά ενσώματες (Peters, στο Gupta 1997: 75). Δεν πρόκειται για έναν ιθαγενή λόγο αμετάβλητο κι अपαράλλαχτο στην πορεία του χρόνου, αλλά για μια τροπή του που απαντά στο νέο μείγμα διασύνδεσης και διαφοροποίησης, έννοιες που προβάλλονται ως εξίσου παγκοσμιοποιημένες και παγκοσμιοποιητικές (Gupta, 1992).

Αξίζει να προσέξουμε περισσότερο αυτό τον διάλογο- γι’ αυτό απαιτείται η κατεξοχήν –κατά την αντίληψή μου- εθνογραφική κίνηση: η επιστροφή.

³⁵ Π.β. «insularity as a battle against isolation», Hylland –Eriksen 1993.

2. Πράματα πεθαμένα.

Αυτά που δεν ανταλλάσσονται αλλά συνδέουν.

Alles Stehende und Staendische verdampft...
Karl Marx, Manifest der Kommunistischen Partei

(Καθετί το κλειστό και στάσιμο εξατμίζεται, καθετί το ιερό βεβηλώνεται -και στο τέλος οι άνθρωποι αναγκάζονται ν' αντικρίσουν με νηφάλιο μάτι τη θέση τους στη ζωή και τις αμοιβαίες σχέσεις τους.)

Διασχίζουμε το ασφαλτοστρωμένο, φιδογυριστό δίκτυο με το

αυτοκίνητο. Κατευθυνόμαστε προς το κτήμα του Νίκου, εκεί όπου φυλάει τα κατσίκια του. Καθώς ο δρόμος σιγά-σιγά ανηφορίζει εγκαταλείποντας την ακτογραμμή, οι λωρίδες του στενεύουν, σε ένα μάλιστα σημείο η μία λωρίδα έχει κατολισθήσει σχεδόν ολόκληρη προς τη θάλασσα –ο δρόμος φεύγει κι αυτός, μου λέει ο συνεπιβάτης μου. Από την άλλη μεριά, εκεί όπου ο δρόμος γειτονεύει με το βράχο, στο μικρό μεσοδιάστημα που απομένει, μια στριμωγμένη βάρκα γέρνει στις πέτρες. Λίγα μέτρα παρακάτω ένα πλυντήριο χάσκει χωρίς πόρτα, παρατημένο. Ακόμη παραπέρα, όταν ανοίγεται ένα πλάτωμα, μισό ξεχαρβαλωμένο αυτοκίνητο αφήνει καλαμιές και χόρτα να βγαίνουν από τα παράθυρά του και από κει που κάποτε υπήρχε το παρμπρίζ. Δυο βράχοι καμουφλάρουν μία είσοδο οικοπέδου –εδώ μένει η Λεμονιά. Πρέπει να κοιτάξει κανείς πολύ προσεχτικά, για να διακρίνει στο βάθος το σπίτι. (φωτογραφία 3)

Ανεβαίνουμε κι άλλο. Η θάλασσα δε φαίνεται πια, άγρια βλάστηση χωρίς εμφανή ανοίγματα και περάσματα καλύπτει και τις δυο πλευρές του δρόμου* διασχίζουμε έναν αφανή οικισμό. Οι οικισμοί δεν συγκροτούν χωριά με την πολεοδομική έννοια του όρου: παραμένουν πολυκεντρικοί, εξαιρετικά αραιοδομημένοι, κατάφυτοι και αφανείς, και δύσκολα εποπτεύσιμοι από τους κεντρικούς ασφαλτοστρωμένους δρόμους. Βγαίνοντας από τα όρια του οικισμού, ανά δύο-τρία χιλιόμετρα ξαναγίνονται εμφανή αυτά που εγώ αποκαλώ ‘σκουπίδια’: μια πέτρα έχει τη δική της καρέκλα για να αναπαύεται, κελύφη ηλεκτρικών συσκευών ποτίζουν με σκουριά τα βράχια, μέλη παλιών οχημάτων, επίπλων και συσκευών αραιά τοποθετημένα, σφωριάζεται το καθένα στη γωνιά του. Ρωτώ τον συνεπιβάτη μου γιατί δεν έχουν ορίσει ένα μέρος απόθεσης, αντί να σημαδεύουν τις ασφαλτοστρωμένες διαδρομές με

σκουπίδια. Όλοι οι ξένοι το ρωτούν, κάποιιοι μας μαλώνουν κιόλας, έχουνε λόγο δηλαδή..., μου απαντά. Και δεν είναι σκουπίδια, συμπληρώνει μετά από λίγο. «Τι είναι;», επανέρχομαι, αλλά ο συνεπιβάτης μου μένει σιωπηλά προσηλωμένος στην άσφαλο μπροστά μας.

Οι ξένοι επισκέπτες διασχίζουν το νησί ερχόμενοι συνήθως από την πρωτεύουσα του νησιού, το λιμάνι του Αγίου Κηρύκου, που το οικιστικό του πρότυπο παραπέμπει άλλοτε σε αστικό περιβάλλον και άλλοτε σε παραδοσιακό οικισμό. Συχνότατα απογοητεύονται όχι μόνο από τα σκουπίδια, αλλά και από τη φτώχεια του νησιού σε αξιοθέατα: ό,τι φαίνεται επισκέψιμο, εκτός από τα δύο λιμάνια (Εύδηλος και Άγιος Κήρυκος), είναι δύο –τρεις παραλίες, ίσως τα λουτρά στα Θέρμα και η πλατεία του εσχάτως τουριστικού Χριστού, όλα απλωμένα σε μήκος 50 περίπου χιλιομέτρων. Και σχεδόν τίποτε άξιο λόγου δεν φαίνεται να υπάρχει ενδιάμεσως. Η τεράστια για τους ντόπιους Ικαρία σμικρύνεται εντυπωσιακά για τους ξένους.

Διόλου περίεργο. Ενώ τα μονοπάτια –που θα τα περπατήσουμε σε λίγο– και οι στράτες εξασφαλίζουν την ανοιχτή πρόσβαση των Καριωτών σε όλο το νησί και υπογραμμίζουν την απεριόριστη πρόσβαση του αέρα και του τεράστιου πληθυσμού των μελισσών, διαφορετικά, κλειστά δίκτυα έχουν χαραχτεί για την ελεγχόμενη κυκλοφορία των κατσικιών και των τουριστών³⁶. Για τους τουρίστες και την κυκλοφορία των εμπορευμάτων προορίζονται οι ασφαλτοστρωμένοι δρόμοι και οι ‘φυσιολατρικές’ διαδρομές ορισμένων μονοπατιών που διαθέτουν και την τυπική σήμανση (πινακίδες στα αγγλικά ή με εικονίδια). Όσον αφορά τα κατσίκια, τα πράγματα είναι λίγο πιο

³⁶ Παρόμοιοι παραλληλισμοί της κινητικότητας ζώων και τουριστών φαίνεται πως υπάρχουν και αλλού στο Αιγαίο. Στη Σκύρο π.χ. άκουσα να παρομοιάζουν τους τουρίστες με κουρούνες, που ενσκήπτουν μαζικά από αέρος.

περίπλοκα. Ο μεγάλος πληθυσμός τους που απειλεί ολόκληρα μέρη του νησιού με υπερβόσκηση, διαχωρίζεται σε *κοπαδίσια*, *σπιτίσια* ή του *σκοινοιού* και τα περιβόητα *ρασκά* (οι ομηρικές *όρεσκόσι αίγες*, τα ορεσίβια κατσίκια και οι αίγαγροι που απαντώνται σε τόσα νησιά του Αιγαίου). Τα κοπαδίσια και τα σπιτίσια, που συντηρούνται κυρίως για το γάλα τους και όχι για το κρέας, περιορίζονται σε αυτοσχέδιες στάνες, ή δένονται σε μια γωνιά του *σπιτογυριού* (της έκτασης που περιβάλλει το καριώτικο σπίτι και εξασφαλίζει την αυτονομία του σε κηπευτικά, ενώ αποτρέπει την άμεση γειτονία των σπιτιών μεταξύ τους). Τα χιλιάδες ρασκά ζουν αμολυτά στον Αθήρα, σαν αγριοκάτσικα, και είναι το δικό τους *κρέας* (κρέας) που προτιμάται για κατανάλωση. Έχουν ιδιοκτήτες, αλλά καθώς ζουν και αναπαράγονται ελεύθερα είναι δύσκολο να εντοπίσει κάποιος τα δικά του, κι αφού ο Αθήρας είναι το κατεξοχήν *κοινό*, τα ρασκά, η κατεξοχήν τροφή σε κάθε τελετουργική περίπτωση, αναπαρίστανται επίσης ως *κοινά*.

Αυτό που κρατά περιορισμένα τα ρασκά στην άνω /έσω περιοχή του Αθήρα είναι το λεγόμενο 'σινικό τείχος' της Ικαρίας, ο πετρόχτιστος *φραγμός* μήκους πολλών δεκάδων χιλιομέτρων που κυκλώνει όλον τον Αθήρα και που εκτός του βρίσκονται σχετικά προστατευμένες οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις και οι οικισμοί. Το τείχος έχει ύψος δύο μέτρα και στεφανώνεται από μεγάλες λαξευμένες πέτρες, τους *ατσίρους*, λοξά τοποθετημένους ώστε να μην μπορούν να τους υπερπηδήσουν τα κατσίκια. Οι λαξευμένες άκρες των ατσίρων ονομάζονται *φτερά*: σε αντίθεση με τους Καριώτες που *φτερώνουν*, οι αίγες εμποδίζονται από τα *φτερά*. Σε πολλά σημεία του φραγμού υπάρχουν ανοίγματα, τα οποία φυλάσσονται με πόρτες -που σε αυτήν την περίπτωση κλείνουν- και ονομάζονται *ποριές*. Τα τελευταία χρόνια οι επεκτατικές

διαθέσεις των ‘κατσικάδων’³⁷ έχουν μεταφέρει τις ποριές και σε χαμηλότερο υψόμετρο, οπότε επειδή φράζονται με αυτές και δρόμοι οικισμών, οι κτηνοτρόφοι έχουν εγκαταστήσει ποριές από σύρμα και πλέγμα ή έχουν απλώς δέσει εκατέρωθεν του δρόμου δύο σκύλους (τα λεγόμενα *βαρελόσκυλα*), οι οποίοι ταλανισμένοι από τον περιορισμό και τη συνεχή έκθεση στον καιρό, γίνονται επιθετικοί προς διερχόμενα ζώα και ανθρώπους.

(Ιωάννα, 56) Κι έτσι ηβρέθη ο Διονυσάκης [ο θεός Διόνυσος και κατά συνεκδοχή τα αμπέλια και οι αμπελουργοί] στριμωγμένος ανάμεσα σε στίφη από κατσίκια και τουρίστες... που δε λογαριάζουν που πατούν και σου χαλνούν και κόπο και ανάπαυση. Με ποιον να τα βάλεις πρώτα, με τους κατσικάδες που θα φαλακρύνουν όλη τη Νικαριά ή με τους άλλους που κάμνουν τα ‘εναλλακτικά’ και θα γεμίσουν το νησί με σκηνές και δωμάτια;

(Πουλιανός, 1976: 28-29) «Πώς οργανώσανε οι Καριώτες την πολιτεία τους; **Χωρίσανε το νησί στα δυο.**³⁸ Όχι στο κόντρα. Το χωρίσανε του μακρους αφ’την μιαν άκρη του νησιού ίσα με την άλλη. Το ένα μέρος, **αφ’τα μισά και πάνω, τον Αθέρα**, όπως το λένε, και τ’ άλλο μέρος, τα χαμηλά, ίσα με το φρύδι της θάλασσας. Στα κάτω μέρη είχανε τα κτήματα... Τον Αθέρα δεν τον κάμανε πιάσματα. Είπανε ν’ ανήκει σ’ όλους, να μείνει **κοινόχρηστος**. Στον Αθέρα αμολούσανε όλοι χιλιάδες αγριοκάτσικα, τα ξακουστά ρασκά.»

(Τασώ, 42) Μετά όμως το πράμα ημπερδεύτη. Τα κάτω μέρη αποκτήσανε αξία ως οικόπεδα και τουριστικά, και το πάνω κατέβη προς τα κάτω. Για μένανε το νησί χωρίζεται κάθετα στα δυο, σταβέντο και σοφράνο, βορράς και

³⁷ Οι *κατσικάδες* είναι ντόπιοι κτηνοτρόφοι, σε διαρκή –κατά παράδοση– αντιπαλότητα με τους αμπελουργούς. Για την ‘αντιπαλότητα’ αυτή θα μιλήσουμε αναλυτικότερα παρακάτω.

³⁸ Οι υπογραμμίσεις δικές μου.

νότος. Το ένα μισό το χάλασεν η διοίκηση κι οι ξένοι της (αναφορά στην διοικητική πρωτεύουσα του Αγίου Κηρύκου και τους δημοσίους υπαλλήλους που φιλοξενεί), το άλλο ο τουρισμός. Κι έτσι εμφανίστηκαν οι **φράχτες για τους ανθρώπους*** παλιά είχαμε έναν ουρό (μια και μοναδική επιμήκη πέτρα ως όριο μεταξύ δύο ιδιοκτησιών, η οποία ως σημείο όριζε μια νοητή γραμμή συνόρου), τώρα τα τουριστικά, ευτυχώς όχι όλα, έφεραν την περίφραξη. Τουλάχιστο, είναι γραμμές πρόσκαιρες, μετακινούνται με τις εποχές: αλλιώς τραβιέται η γραμμή το καλοκαίρι που ' ναι οι ξένοι απάνω μας κι αλλιώς φτιάχνεται το νησί σαν είμαστε αναμετάξυ μας. Καλώς έχει η Νικαριά **το σχήμα της αστραπής, τις γραμμές της τις βλέπεις φευγαλέα, όταν χτυπά.**

Οι καριώτικες διαιρέσεις 'πάνω/κάτω', 'βορράς/ νότος' 'σταβέντο/σοφράνο', δεν συμπίπτουν μεταξύ τους και δεν εξηγούνται επαρκώς με βάση τις γεωγραφικές συντεταγμένες. Αναφερόμενες άλλοτε στο υψόμετρο (ψηλά/χαμηλά), άλλοτε στον προσανατολισμό (ανατολικά/δυτικά, βόρεια/νότια) και άλλοτε στην τοπική χωρομέτρηση, αν σημειώνονταν πάνω στο χάρτη του νησιού θα εμφανίζονταν ως τομές εγκάρσιες, οριζόντιες, κάθετες ή ως επάλληλοι κύκλοι. Το να προσπαθήσει κανείς να αντιληφθεί τους γεωγραφικούς και χωροταξικούς προσδιορισμούς των ντόπιων βασιζόμενος σε αντικειμενικά κριτήρια ή στις τυπικές εννοιολογήσεις καταλήγει σε αδιέξοδο (π.β. και Σκαύδη 2013: 45). Αυτό που κάνει τους καριώτικους γεωγραφικούς προσδιορισμούς να διαφέρουν από τους συμβατικούς είναι το γεγονός ότι δεν είναι απόλυτοι. Οι γεωγραφικοί και τοπικοί προσδιορισμοί είναι έννοιες συσχετικές και συναρτημένες από τις καριώτικες παραστάσεις και πρακτικές της κινητικότητας. Το μέτρο και ο χρονισμός της ανθρώπινης κινητικότητας είναι αυτό που καθορίζει το

περιεχόμενο κάθε γεωγραφικού όρου που στην τυπική εκτός Ικαρίας χρήση, χρησιμοποιείται αντίστροφα τοποθετώντας την ανθρώπινη παρουσία σε σταθερές γεωγραφικές συντεταγμένες. Για τους Καριώτες, η ανθρώπινη δραστηριότητα είναι οι συντεταγμένες.

Οι Καριώτες, βέβαια, δεν συναντούν τα ίδια προσκόμματα με τους ξένους στην κίνησή τους στο νησί. Διέσχιζαν και διασχίζουν τον Αθήρα και το υπόλοιπο εσωτερικό του νησιού, που αποτελούσε άλλωστε και το οικιστικό κέντρο ανέκαθεν, ακολουθώντας τα παλιά και διανοίγοντας νέα μονοπάτια. Σήμερα, στις αφετηρίες πολλών από αυτά, υπάρχει σήμανση, μια που η πεζοπορία στην Ικαρία έχει γίνει τουριστική δραστηριότητα. Τα περισσότερα, ωστόσο, παραμένουν ‘αφανή’, προορισμένα μόνο για κοινοτική χρήση. Δεν διακρίνονται εύκολα, ακόμη και αν κατά τύχη βρεθεί κανείς ακριβώς μπροστά τους ή στο μέσον τους: πυκνή βλάστηση και βράχοι που δεν παρακάμπτονται συνθέτουν μια εικόνα που καθόλου δεν συμπίπτει με αυτή του συνηθισμένου ‘δρόμου’. Δεν παρακάμπτονται: όχι γιατί είναι ανέφικτο, αλλά γιατί η κυρίαρχη καριώτικη αντίληψη για το ‘δρόμο’ αποκλείει τη διάνοιξη που αφήνει μόνιμα ίχνη. Οι καριώτες περιδιαβαίνουν τον τόπο ‘ανοίγοντας δρόμο’ με το σώμα τους, όχι με μπουλντόζες³⁹. Τα μονοπάτια ‘χωρούν’ ακριβώς ένα ή δύο σώματα που προχωρούν: οι μυρωδιές και ο ήχος του αέρα θα τους πουν προς τα πού. Οι διαδρομές δεν κληροδοτούνται στη μνήμη, ενσωματώνουν τη μνήμη οι ίδιες. Ξαναφτιάχνονται κάθε μέρα από την αρχή, σε κάθε *στρατιά* (πεζοπορία) χωρίς

³⁹ Σε μερικούς η αναγκαστική μηχανική διάνοιξη και ασφαλόστρωση, ιδίως περιφεριακά του νησιού ή παραλιακά, είναι τόσο ενοχλητική που αντιστέκονται με κάθε μέσο στην ολοκλήρωσή της* έτσι, μπορεί κανείς να συναντήσει μικρά τμήματα χωματόδρομου να διακόπτουν την ασφαλτο, μπροστά από ιδιοκτησίες των οποίων οι κύριοι παρεμπόδισαν το έργο.

αυτό να σημαίνει ότι είναι τυχαίες ή ότι δεν παγιώνονται. Κάθε περαστικό σώμα σημαδεύει τις διαδρομές που βρίσκει εύκολες, δύσκολες, γρήγορες ή κουραστικές για τους επόμενους οδοιπόρους, με σημάδια που είναι εγγενή στο περιβάλλον και αλλάζοντας θέση γίνονται *σημεία*⁴⁰. Ένας *λούρος* (<αρχ. ελλ. όρος, μεγάλη πέτρα, βράχος), μια στερεωμένη *πέτρα σκύλλα* (στρόγγυλη, που κυλά) δυο πέτρες η μια πάνω στην άλλη, λίγα φρούτα, ένα δοχείο με νερό, ένα περίεργο ή αστείο χάραγμα στον κορμό ενός δέντρου, είναι οι τοπογραφικές χαραξίες του δρόμου. Ένας τέτοιος δρόμος αλλάζει: οι καιρικές συνθήκες, ένα περαστικό ζώο, μια κατολίσθηση, μπορούν να μετακινήσουν ή να αλλοιώσουν ένα σήμα, γεγονός σχεδόν καλοδεχούμενο, αφού το μονοπάτι αποκτά νέο ενδιαφέρον. Καθώς σε πολλά σημεία τα μονοπάτια διασταυρώνονται με εποχιακούς χειμάρρους, μια αυτοσχέδια *περανταρέ* (ένας βράχος ή μερικοί κορμοί) γεφυρώνει περιστασιακά τις άκριες του χειμάρρου, μέχρι ο τελευταίος να τον παρασύρει και να ξαναφτιαχτεί απ' την αρχή όταν ξαναφουσκώνουν τα νερά. Ακόμη και στα παλαιότερα και πλέον πολυσύχναστα μονοπάτια, η σήμανση είναι συνεχώς ανανεούμενη και απρόβλεπτη. Η φαντασία καθορίζει ποιο απίθανο υλικό από ό,τι αποτίθεται μπροστά σου, φυσικό ή τεχνητό, μια πέτρα ή ένα απόριμμα, θα χρησιμεύσει σε ποιος ξέρει τι είδους σύνθεση.

⁴⁰ Ο Ingold (2011: 149-150) σχολιάζοντας σχετικές αντιλήψεις παραθέτει το παράδειγμα των Inuit: “For the Inuit, *as soon as a person moves he becomes a line*. We have already encountered this difference, between lineal movement *along* paths of travel and lateral movement *across* a surface, in our comparison of the respective ‘everywheres’ of habitation and occupation. I have referred to movement of the former kind as *wayfaring*. Movement of the latter kind, I call *transport*. I shall now show that the inversion that renders the inhabited world as space, also converts wayfaring into transport... The wayfarer is continually on the move. More strictly, he *is* his movement.... For in transport, the traveller does not himself move. Rather he is moved, becoming a passenger in his own body, if not in some vessel that can extend or replace the body’s powers of propulsion.”

Το να κινείσαι στα μονοπάτια σημαίνει ταυτόχρονα να επικοινωνείς: διαβάζοντας τα σημάδια των άλλων και αφήνοντας τα δικά σου, ερμηνεύσιμα παρότι απρόβλεπτα, εξοικειώνεσαι με μια δημιουργική ενσώματη γλώσσα που μοιράζεσαι τόσο με τους άλλους όσο και με το περιβάλλον. Πέτρες που κινούνται, δέντρα που αλλάζουν, τρεχούμενα νερά που εμφανίζονται αίφνης ή ακούγονται χωρίς να εμφανίζονται ποτέ, ξωτικά (υπάρχει και το ομόνυμο μονοπάτι των ξωτικών), η μουσική του αέρα σε μια στερεωμένη στο δέντρο προβιά που παραπέμπει σε διονυσιακό εορταστικό τύμπανο ⁴¹, η αλμυρή ομίχλη της θαλάσσιας αύρας που ανεβαίνει μέχρι τα ψηλά και επικάθεται στις *αντράχλιες* (γλιστροκουμαριές) με τον κατακόκκινο κορμό, τίποτε από αυτά δεν είναι παθητική γραφική ύλη και τίποτε από αυτά δεν είναι *τοπίο* χωρίς τους καριώτες να συν-κινούνται με τα παραπάνω. Η διάσχιση των μονοπατιών είναι μια πρακτική όπου σημασία δεν έχει μόνο η αφετηρία και ο προορισμός, με άλλα λόγια οι ‘αντικειμενικές’, ‘λογικές’ αναφορές που οριοθετούν την κίνηση. Ιδιαίτερα βαρύνει για τους Καριώτες η ίδια η κίνηση που δημιουργεί την έννοια του ‘εντός’. Το να κινείσαι μέσα σε κινούμενα, ενορχηστρώνοντας στην σωματική σου κίνηση μνήμες, αισθήσεις, καινούριες αισθητηριακές πληροφορίες και συναισθήματα, είναι μια διαδικασία που οι καριώτες παραβάλλουν με τις κιναισθητικές ιδιότητες που απαιτούνται για να χορέψει κανείς τον καριώτικο. Και τα δυο, χορός και διάσχιση, επιδρούν στην αίσθηση του χρόνου: «όταν χορεύεις καριώτικο σταματά ο χρόνος» και όταν κινείσαι στα μονοπάτια «ο χρόνος τρέχει». Η σύγκριση του καριώτικου

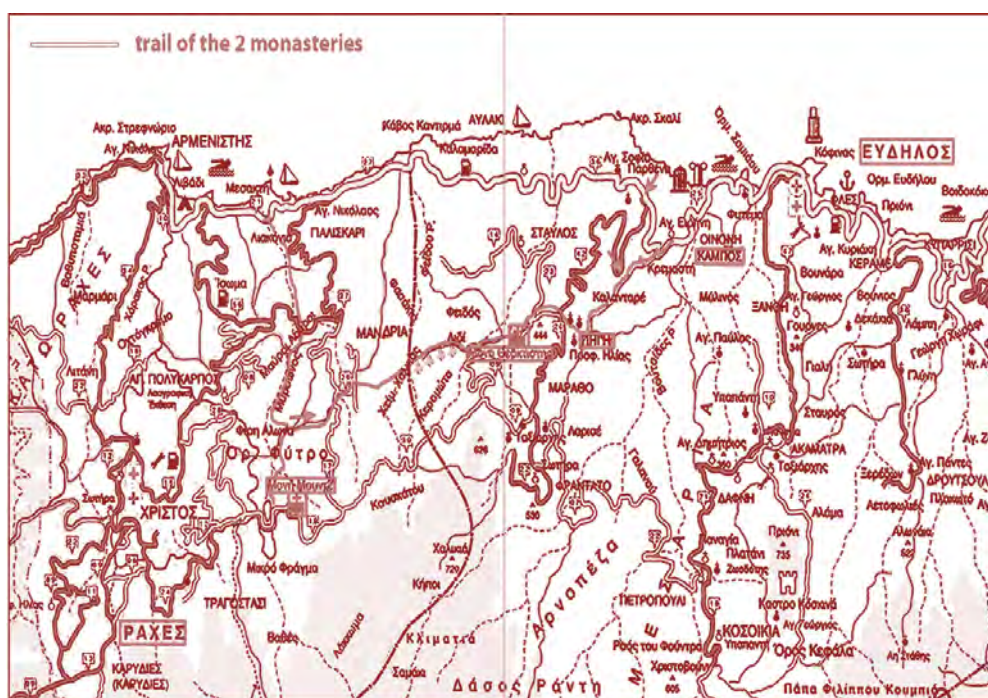
⁴¹ Ο Χ. Μακκάς (1951) σχολιάζοντας το ‘φυσικό’ διονυσιακό τύμπανο της Ακαμάτρας, που συνίστατο και αυτό σε ένα τεντωμένο δέρμα τράγου πάνω από έναν κοίλο κορμό δένδρου, αναφέρει ότι εκτός του αέρα που αντηχούσε πάνω του, οι ντόπιοι σε εορτές και τελετές το έκρουαν με έναν ξύλινο κόπανο. Π.β. και Ανωγειανάκης, Φ. 1991. *Ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα*. Αθήνα: Μέλισσα. Όσον αφορά την κασίκα και την ικαριώτικη τσαμπουνοφυλάκα, αναλυτικότερα στο κεφάλαιο που εξετάζει τα καριώτικα πανηγύρια.

χορού, της κατεξοχόν τελετουργικής συλλογικής επιτέλεσης, με την κατά μόνας διάσχιση ενός μονοπατιού δείχνουν και τη θολότητα των συνόρων μεταξύ υποκειμενικότητας και αντικειμενικότητας όταν τίθενται ως απόλυτες ταξινομίες: αν κάτι σε κάνει μέλος της κοινότητας που οριοθετεί την αντικειμενική συνθήκη, είναι το να μοιράζεσαι «αισθήσεις μεστές νοήματος και αισθητηριακά νοήματα» (Riboli, 2014), πράγματα δηλαδή που συνήθως εκχωρούμε στη σφαίρα της υποκειμενικότητας.

Τα μονοπάτια διακλαδώνονται χαοτικά. Αν υπήρχε τρόπος να απεικονιστούν, «οι χάρτες του μετρό του Λονδίνου ή της Νέας Υόρκης θα' μοιαζαν παιδαριώδεις με τις ευθείες τους» μπροστά τους. Αλλά δεν υπάρχει τρόπος να απεικονιστούν. Κάποια, λίγα απ' αυτά, έγιναν σήμερα δρόμοι κανονικοί. Τα περισσότερα μένουν να διανοίγονται ακόμη εκ νέου. Τα καριώτικα μονοπάτια είναι η *στρατιά* (η πεζοπορία) και το έδαφος ταυτόχρονα, καθώς και ό,τι συμμετέχει. Είναι η διαδρομή των ζώντων και τα ίχνη πεθαμένων περαστικών, σπασμένων βράχων, φυντανιών και αιωνόβιων δένδρων, αντικειμένων απολεσθέντων που έχασαν περαστικοί ή άφησαν επίτηδες στο κατόπι τους... είναι ό,τι περπατά ανάμεσα σε άλλα κινούμενα φέροντας και αποθέτοντας πράγματα και μνήμες. Αυτή είναι η 'μέσα Ικαρία', που κάποιοι παρερμηνεύοντας τον όρο θεωρούν ότι αναφέρεται στους εγκαταλελειμμένους (αντι-) 'πειρατικούς' οικισμούς. Η μέσα Ικαρία είναι κατά κύριο λόγο απρόσιτη στους επισκέπτες: η φύλαξή της για την κοινότητα εναπόκειται στη αδυναμία προσανατολισμού των ξένων, δηλαδή στην άγνοια.⁴² Η μέσα Ικαρία είναι το καριώτικο έδαφος όπου επικυρίαρχοι και

⁴² Αυτό δεν είναι καθόλου μοναδικό, καθώς σε πολλές εθνογραφίες ανιχνεύεται η ντόπια γνώση που καθιστά προσιτό έναν κατά τα άλλα δαιδαλώδη τόπο, ο οποίος αναπαρίσταται έξωθεν ως 'άγρια φύση'. Π.β. και Anna Tsing 2004: 200 κε, όπου η

φύλακες είναι οι προσωπικές βιογραφίες, η ιστορία και η γνώση της κοινότητας: μνήμες και ιστορίες προσωπικές και συλλογικές, ο τρόπος που εγχαράχτηκε η ευρύτερη ιστορία στον τόπο (π.χ. ικαριακή επανάσταση, εσωτερική εξορία την περίοδο της Χούντας), πρακτικές ονοματοθεσίας, πρακτικές ενοίκησης του τόπου, αντιλήψεις περί κληρονομικότητας, αναπαραστάσεις της κίνησης ανθρώπων και μη ανθρώπινων... Η μέσα Ικαρία είναι ο κατεξοχήν βιοματικός και υλικός ορίζοντας πρόσληψης και σύγκρισης της εμπειρίας, αυτό που ο Gell συμπυκνώνοντας εθνογραφικές περιγραφές του τόπου και των αισθήσεων αποκαλεί «σύνθεση του σώματος στο αντιληπτικό του περιβάλλον» (Gell, 1995: 252).

(Γιώργος, 56) -Η μάνα μου πήγαινε αφ' τις Ράχες στον Άγιο και γυρνούσε παέ μονομερίς. Στεκόταν στα νεράκια στη Μέσα Μερία, κι ήπινε νερό και

δυνατότητα των Μεράτους να κινούνται και να διαβιούν εντός του τροπικού δάσους, καθώς και να διαβάζουν στο τοπίο την κοινωνική ιστορία παρελθουσών κοινοτήτων, τίθεται σε κίνδυνο από την κρατική, γραφειοκρατική και εταιρική αναπαράσταση του τροπικού δάσους ως επικυριαρχούμενου εδάφους, άγριου και ανεκμετάλλευτου.

ξαπόστανε. *Ή πήγαινε από τ' αμπέλι μέχρι τα δένδρα σε μιαν ώρα, που με το αυτοκίνητο αφ' το δρόμο θέλεις μισή και βάλει.*

(Δημήτρης Μηλιάδης, 2005: 20) -«Ως τα πρώιμα εφηβικά μου χρόνια, όποτε κι αν πέρασα απ' αυτά τα νερά, πάντοτε είχα εύρει (με φροντίδα προφυλαγμένο, αλλά σ' εμφανές σημείο) κάτι τι το φαγώσιμο: σύκα, σταφύλια, φραγκόσυκα κτλ. Σύμφωνα δε με τις προγονικές συμβουλές, είχα δικαίωμα να κάμω χρήση αυτών, αλλά για να πάρουμε πρέπει να δώσουμε. **Εάν δεν έχουμε, δεν πειράζει. Αλλά καλόν είναι να' χωμεν.**»

(Νικήτας, 61) -*Ήτο τέτοια η δύναμις του τόπου, που όταν ήρτε δω (στη Νέα Υόρκη) ο πάπος μου κι έπιασε μεροκάματο στις γέφυρες (βαφέας συντήρησης στις γέφυρες του Μανχάταν) έψαχε ποκάτω αφ' τα σίδερα, έτσι όπως ήταν κρεμ ασμένος, μη και 'κανας προηγούμενος εργάτης είχε κάτι αφημένο και ποτέ δεν έβρισκε. Ε, βάλθηκε να το διορθώσει αυτό για ένα διάστημα, κι είχε στην τσέπη του καραμέλες κι έχωνε μες στους αρμούς να τις εύρουν έκπληξη οι επόμενοι κουρασμένοι.*

(Ελένη, 32) -*Εκεί που είπα ότι χάθηκα, πάει, είμαι μεταξύ Φείδου και απεράντου, βλέπω μια στραβή πέτρα με κόκκινη πιτσίλα πάνω. Τη φτάνω και μετά το βάτο να σου ένα κουτάκι τενεκεδένιο σφηνωμένο σε δυο ζύλα. Ε, κι από κει πια, φαινότανε οι λούροι που σ' έβγαζαν πέρα και εσπόδιασα (κατέβηκα στη θάλασσα).*

(Σόσα Μπερνή Πλακίδα) -*Παίρνω τον τον απόθαρρον και γκαύγω **άνω πίσω**, εσόφισεν με διάολος τύχην να κυνηγήσω;*

Σαν έφτανα στον τόπο μου περίεργος μου 'φάνη, πουλιά γλυκολαλούσασιν και πλέξασιν στεφάνι.

Έλα, μου λέαν, μην αργείς, η Τύχη ήρτεν για 'σενα, του κάκου την εγύρευγες, ταλαίπωρη, στα ζένα.

*(Νίκος Καστανιάς, 55) -Τας προάλλες, εκείνος ο ζοίκης που ηγύριζεν την Νικαργιάν, ήμεινεν μέσα της στράταν. Ήφαγεν κολοκάσι στηχ Χειμωνικήν, κι απέ ησπόδιασεν. Σαν **ηνέβην αξ ανέμου**, ήκοψέν τονε η λόρδα, ήμπλασεγ κατάδρομα άδεια περλοή, κι ήβραρ ράστιν οι διάολοι κι ησαρτέραν τον... είπασιν απ' άτου α όζω μίανε, πως **α ζέψουσιν της σοροκάδα από σοφράνου, κι από σταβέντο τοβ βοριάν**, για να αργαστούσιθ θέλει οι μύλοι που α κάμουσιν. (Τις προάλλες, εκείνος ο ανισόρροπος που γύριζε τη Νικαριά, έμεινε στη μέση του δρόμου. Έφαγε κολοκάσι⁴³ στη Χειμωνική κι από κει έπιασε τα πόδια του βουνού, κατέβηκε δηλαδή στη θάλασσα. Σαν ανέβηκε πάλι στο βορινό μέρος τον έπιασε η λόρδα, έπεσε στο δρόμο ο άδειος του ασκός από δέρμα τράγου και βρήκαν την ευκαιρία οι διάολοι και πηδούσαν από πάνω του. Είπανε πως από δω και πέρα, αν ζέψουνε τη σοροκάδα από το βόρειο τμήμα του νησιού και τον βοριά από το νότιο τμήμα του νησιού, θα δουλέψουν οι μύλοι που θα κάνουνε.)*

(Αργυρώ, 29) -Κι από κει πια περάσαμε πάνω, το καταλάβαινες αφ'τον αέρα, μπήκαμε στις Ράχες. Πριν το σπίτι, δεν είχαμε και μαγερειό, είπαμε να μαζέψουμε πεταλίδια. Είχε κατέβει και το νερό. Στις Βαθές η θάλασσα βράζει, άμα κάτσεις να την κοιτάζεις λες από δω θα βγαίνει η ομίχλη όλη. Εδώ φαίνονται οι βράχοι ριμένοι, αλλά βγαίνουν από μέσα αφ' το νερό, τους ανεβάζει ο αέρας... Άμα δεις και στη Χάλαρη και στους ρύακες όλους που

⁴³ Κολοκάσι: μοιάζει με γλυκοπατάτα και ευδοκιμεί στα ρυάκια, συναντάται άφθογο στην Ικαρία.

φτάνουν κάτω (στη θάλασσα), τα νερά συναντιώνται, προσπερνάν το βράχο, που 'ναι στην απόπνοια που εμ φανίζεται- όπως αναπνέει το νησί βγαίνει η πέτρα στην εκπνοή και φαίνεται έτσι σκόρπια. Όπως αναπνέει το νησί να πατάς και θα βρίσκεις πάντα το δρόμο σου.

Στα μονοπάτια, ο αέρας που στριφογυρίζει και αντηχεί σε κάθε λογιών εμπόδια είναι σήμα καμιά φορά δυσανάγνωστο ή κάνει τη διάβαση δύσκολη. Οι άνεμοι τρυπώνοντας ακόμη και στα περικλειστα μονοπάτια κάνουν την παρουσία τους μυστηριακή και γίνονται σύμβολα του αεικίνητου. Αυτοί οι κατεξοχήν διαβάτες και χαρακτες μονοπατιών εγκιβωτίζονταν κατά το παρελθόν στα μονοπάτια: ο αέρας φυλακισμένος σε στάμνες σφραγισμένες με «λόγια μαγικά», ενταφιαζόταν στο πλάι των μονοπατιών. «Πολλές φορές, οι επίγονοι ευρίσκουν χωσμένα λαγήνια κι η ερεθισμένη από όνειρα και προσδοκίες καρδιά τους επιταχύνεται πέραν των ορίων. Το αέρινο, ό μως, περιεχόμενο καταγκρεμίζει τα όνειρά τους...» (Μηλιάδης, 20)⁴⁴. Οι χωνεμένοι νεκροί της κοινότητας γίνονται επίσης με τον καιρό αέρας, που τον εκπνέει η ικαριακή γη και τον αναπνέουν οι ζώντες (εξαιρούνται οι ξένοι που ενταφιάστηκαν αναγκαστικά στην Ικαρία και οι ασκούντες εξουσία, οι οποίοι γίνονται όλοι 'βουρβούλακες', αφού δεν τους 'χωνεύει' η ικαριακή γη⁴⁵): μια ξαφνική πνοή που τρυπώνει στο σπίτι ή ανάμεσα στα βράχια μπορεί να είναι σημάδι της νοσταλγίας νεκρών περιπατητών που 'ξαναγυρνάνε την Νικαριά

⁴⁴ Τα 'ανεμοτάφια' δεν είναι άγνωστα και σε άλλες πειροχές του Αιγαίου. Π.β 1956, Δελτίο της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, Τόμος 16, τεύχος α. Επίσης, π.β. την παράδοση των Sami να 'δένουν' τους ανέμους ως κόμπους σε ένα σκοινί που αντιστοιχεί στο μονοπάτι, Ingold 2007: S33.

⁴⁵ «Εβρυκολιάκαζον εν Ικαρία οι προεστοί και εν γένει οι εξέχοντες πολίται», Παμφίλης, 69.

ως ριμάδες τ' αέρα'. Οι άνεμοι φυσούν, οι νεκροί πνέουν, το νησί αναπνέει: γι' αυτό και οι Καριώτες 'φερώνουν'.

Συνηθέστερες, φυσικά, στα μονοπάτια και τους δρόμους είναι οι συναντήσεις των ζώντων, οι οποίες διέπονται από την 'ικάρια απροσδιοριστία', όπως το έθεσαν παραπάνω οι πληροφορητές μου. Οι περισσότερες αρχίζουν -αντί χαιρετισμού- με αυτό που αποκαλώ 'το παιχνίδι του στίγματος'. Πρόκειται για τυπικές στιχομυθίες που περιστρέφονται γύρω από τη 'θέση' των συνομιλητών: οι στερεότυπες ερωτήσεις «από πού έρχεσαι;» ή «για πού από δω;» ή «σε είδα πέρα πριν, εσύ δεν ήσουν;», απαντώνται σταθερά με το μικρό φάσμα των τοπικών προσδιορισμών «σαπέρα, πέρα- πέρα, σαπάνω, πάνω-πάνω, σα κάτω, σαδώθε, σακείθε». «Αυτοί οι -ασαφείς και γενικόλογoi, σε πρώτη ανάγνωση- προσδιορισμοί, θα έμεναν αδιάγνωστοι χωρίς τη γνώση της ρυθμικότητας της κοινωνικής ζωής των Ραχιωτών, καθώς η σημειολόγησή τους δεν εξαντλείται στη γεωγραφική αναφορά: στην πραγματικότητα, είναι ακριβώς ο χρονικός τους πυρήνας που παράγει τόσο το προτασιακό όσο και το πολιτισμικό τους νόημα. Αναλυτικότερα, οι προσδιορισμοί αυτοί δεν αντιστοιχούν σε κατανομή θέσεων στον τόπο, αλλά στις *θέσεις* που καταλαμβάνει το υποκείμενο στην καθημερινή κοινωνικότητα, οπότε η σημασία τους δεν είναι στατική: οι παραπάνω προσδιορισμοί, φαινομενικά δηλωτικοί κατεύθυνσης, αποκτούν το νόημά τους όταν, εκκινώντας από τον τόπο κατοικίας⁴⁶ συνδυάζονται με το χρονισμό των κινήσεων και των δραστηριοτήτων ενός ατόμου και

⁴⁶ Ο τόπος κατοικίας επίσης δεν ορίζεται απλώς ως στατικό σημείο στο χώρο: η ένταξη σε συγγενικά δίκτυα και δίκτυα συμμαχιών επηρεάζει σημαντικά την εννοιολόγηση του τοπικού προσδιορισμού, οπότε ενώ η κτισμένη κατοικία ενός ατόμου βρίσκεται, για παράδειγμα στον οικισμό τάδε, το άτομο μπορεί να προσδιορίζεται ως 'κάτοικος' ενός άλλου οικισμού, όπου έχει κτήματα στα οποία περνά αρκετό χρόνο ή έχει σχέση καταγωγής και πολυάριθμους στενούς συγγενείς.

εντάσσονται στα συμφραζόμενα της ρυθμικότητας της καθημερινής ζωής της κοινότητας. Για παράδειγμα: για να εξάγω τη σημασία του προσδιορισμού ‘σαπέρα’ ως απάντησης σε ερώτησή μου, έπρεπε να συνυπολογίσω την ταυτότητα του συνομιλητή, το φάσμα των δραστηριοτήτων και των σχέσεών του, την περίσταση, τη σχέση μου μαζί του, και τις θέσεις μας στον τόπο κατά τη διάρκεια της συνάντησης. Έτσι, το ‘σαπέρα’ που μπορεί στη δεδομένη συνάντηση να σημαίνει τον Εύδηλο, σε μια επόμενη συνάντηση στο ίδιο σημείο σημαίνει έναν οικισμό πριν απ’ τον Εύδηλο, ή το Καρκινάγρι στην τελείως αντίθετη κατεύθυνση και ούτω καθεξής. Καθώς όλες οι συζητήσεις και τα συναπαντήματα αρχίζουν με το ‘πού’, το πώς θα απαντηθεί και πώς θα ερμηνευθεί από τον ερωτήσαντα η θέση/ στίγμα του ατόμου που τον ενδιαφέρει, είναι μια ακροβασία όπου η σημασία πρέπει να κρυφτεί στο επίπεδο του λόγου και να συναρμολογηθεί ως παζλ από σωματικές ενδείξεις, προηγούμενη γνώση και πληροφορία και συνδυαστική ικανότητα ή, τελικά, φαντασία.» (Μωυσίδου 2007: 75-77)

Όλη αυτή η φροντίδα για μίαν ιδιωτικότητα που οι άλλοι φαίνεται να γνωρίζουν ούτως ή άλλως ή να μαντεύουν, θυμίζει απέλπιδα προσπάθεια για

λίγες στιγμές μοναξιάς ή απομόνωσης μέσα σε ένα θορυβώδες οικογενειακό διαμέρισμα, όπου ωστόσο τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας γνωρίζουν τι κάνεις, ή τις μικρές διαφυγές που ψάχνουν οι κάτοικοι των πολυσύχναστων αστικών κέντρων σε πάρκα και μέρη με ανοιχτή θέα. Η αναλογία δεν είναι διόλου αδόκιμη, καθώς η μέσα Ικαρία δεν είναι ‘δημόσιος χώρος’, αλλά εκλαμβάνεται ως πλήρως ιδιωτικός, όπου το ιδιωτικός εδώ παραπέμπει στην έμφαση του στοιχείου της οικείωσης. Γι’ αυτό προστατεύεται από τους ‘εισβολείς’, γι’ αυτό θεωρείται κατάλληλος για να διεκπεραιωθούν πολλά ‘προσωπικά’ ζητήματα (από διαφωνίες έως ερωτικές συναντήσεις), γι’ αυτό μπορείς να κυκλοφορείς με άνετη περιβολή σ’ αυτόν αλλά απαιτείται μια περισσότερο φροντισμένη όταν περνάς τα σύνορά του, γι’ αυτό είναι το καταφύγιό σου σε χαρές και λύπες. Η μέσα Ικαρία είναι το ‘σπίτι’ των καριωτών και η θάλασσα είναι η ‘αυλή’ του. Την αντίληψη αυτή της ‘εν-οίκησης’ μαρτυρούν και οι περίεργες πόρτες, που μπορεί κανείς να δει διάσπαρτες σ’ όλο το νησί, να στέκουν ανεξάρτητες από τοίχους, ανοιγόμενες προς τη θάλασσα. Όταν οι επισκέπτες δεν τις θεωρούν κατάλοιπα μιας περιφραξής που ξηλώθηκε, γελούν με το ικαριακό παράδοξο μιας θύρας σε ανοιχτό χώρο. Αυτές οι εκτεθειμένες πόρτες, στερεωμένες ώστε να στέκουν πάντα μισάνοιχτες, αφήνουν την κατεξοχήν ουσία του νησιού, τον αέρα να τις περνά χωρίς να τις κρούει* οι ξένοι ούτως ή άλλως θεωρούν ότι δεν οδηγούν πουθενά. «Από έξω δεν φαίνεται ουσιαστικά παρά μια μεγάλη τρύπα, η οποία όμως στην πραγματικότητα δεν οδηγεί πουθενά, ήδη μετά από λίγα βήματα συναντά κανείς φυσικό, αδιαπέραστο πέτρωμα, δεν θέλω να παινετώ πώς σχεδίασα την παραπλάνηση αυτή επίτηδες, δεν ήταν παρά υπόλειμμα μιας από τις πολλές μάταιες απόπειρες οικοδόμησης, αλλά τελικά μου φάνηκε

σκόπιμο να αφήσω τη μία αυτή τρύπα ανοιχτή. Φυσικά, κάποια τεχνάσματα είναι τόσο λεπτά, που γίνονται παγίδα από μόνα τους, κι είναι αναντίρρητα προκλητικό να προσελκύει κανείς την προσοχή στην πιθανότητα να υπάρχει εδώ κάτι άξιο έρευνας... γύρω στα χίλια βήματα από την τρύπα αυτή βρίσκεται, καλυμμένη από πλέγμα βρύων, η πραγματική είσοδος του κτίσματος...», γράφει ο Κάφκα στο Κτίσμα, κείμενο στο οποίο με παρέπεμψαν οι πληροφορητές μου όταν συζητούσαμε για τις πόρτες.

Οι μοναχικές πόρτες στα παράλια του νησιού, που άρχισαν να εμφανίζονται μετά την ενσωμάτωση της Ικαρίας στο ελληνικό κράτος, είναι άλλη μια απεικόνιση της διαφύλαξης της κοινής γης, η εικονική δημιουργία μιας ζώνης, αυτή τη φορά οριοθετημένης προς τα κάτω (σε χαμηλό υψόμετρο), που αποκλείει τις ανεπιθύμητες για την κοινότητα εισβολές των ξένων. Το νόημα της μοναχικής πόρτας ως όριο της ξενικής παρουσίας τονίζεται ακόμη περισσότερο από την εμφατική απουσία της περιφράξης και των θυρών στη μέσα Ικαρία και τις ατομικές και οικογενειακές ιδιοκτησίες μέσα σε αυτήν : μόνον όσοι θέλουν να αποστασιοποιηθούν ή όσοι αποβάλλονται από την κοινότητα περιφράσσουν τα κτήματα ή έχουν κλειστές πόρτες στα σπίτια τους. Όσοι ολίγοι διασπούν τη χωρική συνέχεια της μέσα Ικαρίας με περιφράξεις και διακόπτουν την *ελευθέρα κίνηση*, θεωρούνται *ή κακοί ή άρρωστοι*. Εντός της ζώνης που οι Καριώτες περιφρουρούν ως εσωτερική και η οποία αναπαρίσταται και βιώνεται ως κυριαρχούμενο από αυτούς έδαφος «όλα ανήκουν και όλα είναι προσβάσιμα» (Σκαύδη 2013: 178 και 337). Πρέπει, ωστόσο, να σημειώσουμε πως η πολιτισμική έγνοια για ελεύθερη πρόσβαση και απουσία περιφράξεων, καθώς και οι εμφατικές αναφορές των Καριωτών στην *κοινοκτημοσύνη* τους, παρερμηνεύονται

συστηματικά τα τελευταία χρόνια που η Ικαρία καθιερώθηκε ως εναλλακτικός τόπος διακοπών. Δεν πρόκειται για καριώτικη περιφρόνηση προς την ατομική ιδιοκτησία εν γένει, πρόκειται για την περιχαράκωση της επικυριαρχίας της κοινότητας και των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων εντός της, που θα μας απασχολήσει και παρακάτω.

*(Δημήτρης Φ., καριώτης δικηγόρος) Στην ουσία είναι κάτι που προβλέπει το δίκαιο του κράτους, αλλά ως εξ αίρεση που υπογραμμίζει τη σημασία της ιδιοκτησίας. Ας πούμε, έχεις ένα χωράφι που δεν έχει πρόσβαση στο δρόμο και ζητάς απ' τον διπλανό σου να σου παραχωρήσει πρόσβαση στο δρόμο. Τότε το χωράφι του διπλανού είναι «δουλεύον» και το δικό σου που εξυπηρετείται «δεσπόζον». Εδώ είναι **όλα οικειοθελώς – ταυτόχρονα - δεσπόζοντα / δουλεύοντα** για όσους είναι της κοινότητας. Αν όμως ένας ξένος βρεθεί να κάνει χρήση της δουλείας, θα του δείξουν τι είναι η ιερότητα της ιδιοκτησίας. Αν ξεχάσουμε τους κώδικες, το καταλαβαίνω σαν ζήτημα κυριαρχίας σχεδόν κρατικής που αποκλείει τους ξένους από ένα σύνολο δικαιωμάτων.*

Οι πόρτες, λοιπόν, στις άκρες των μονοπατιών στέκουν εκεί φανερόνοντας μια αντίληψη όπου η κατοίκηση ταυτίζεται με την ενέργεια του κτίζειν και δεν αποτελεί επακόλουθό της⁴⁷. Ο Ingold (2000: 186) σχολιάζοντας το ότι αποδίδουμε στους ανθρώπους που κατοικούν έναν τόπο την εμπρόθετη ενεργητικότητα του κτισίματος, ενώ περιορίζουμε στα ζώα την παθητικότητα της φυσικής συνύπαρξης και προσαρμογής στο περιβάλλον,

⁴⁷ Π.β και Heidegger, 2008.

ισχυρίζεται ότι δεν κατανοούμε ούτε αυτό που αποκαλούμε περιβάλλον ούτε αυτό που αποκαλούμε προθετικότητα⁴⁸. Στην περίπτωση της Ικαρίας, όσοι επιστημονικοί λόγοι αρθρώθηκαν για τον τόπο στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν την ιδιομορφία της αραιοκατοίκησης, της ανυπαρξίας ‘χωριών’ και οικισμών, τα αφανή κτλ, εξαντλήθηκαν στην αναζήτηση μιας αιτιότητας εννοούμενης ως αποκατάστασης της χρονικής προτεραιότητας. Ο Κόκκινος (2005) που πολύ δόκιμα θεωρεί όλο το νησί ως ‘ιδιόμορφο κτιστό περιβάλλον’, αναρωτιέται (32) πώς επηρεάζει αυτό την ‘ιδιοσυγκρασία’ των καριωτών, ως εάν το περιβάλλον με τις κτιστές παρεμβάσεις και τα σημάδια του να προηγήθηκε των κτιστών του και έκτοτε παραμένει ‘παραδοσιακό’. Άλλες πάλι προσεγγίσεις αναγνωρίζοντας την ιστορική δράση ως παράγοντα διαμόρφωσης του τόπου την θεωρούν αποκλειστικά εισαγόμενη από έξω στο νησί: η εμφάνιση της πειρατείας ώθησε τους Καριώτες να ‘κρυφτούν’ στο εσωτερικό, και έκτοτε παραμένουν ‘κρυμμένοι’⁴⁹, οι Ιταλοί επί κατοχής καθιέρωσαν ‘την πλατεία’ ως κέντρο του ‘χωριού’, κοκ.

Συνοψίζοντας, ένα περίπλοκο, κινούμενο σύμπλεγμα από διαφορετικά δίκτυα κυκλοφορίας για ζώα, ντόπιους, ξένους και πράγματα απλώνεται στην ποικίλη γεωμορφολογία του νησιού, τέμνοντάς την σε ζώνες κινητικότητας. Οι ζώνες αυτές συναντώνται ή αλληλοπεριχωρούνται σε όρια

⁴⁸ Στην έννοια της προθετικότητας και της σχέσης της με τη δράση και την αντίληψη θα επανέλθω στο κεφάλαιο όπου συζητείται η εννοιολόγηση της φαντασίας.

⁴⁹ Π.β. Mamoulaki, El. 2008. Memories of cohabitation and exile on the Island of Icaria. MD, σσ. 9-10 κα., όπου με εξαίρεση τον τίτλο απουσιάζει παντελώς ο τόπος και οι πρακτικές και αντιλήψεις που καθόρισαν τη συνύπαρξη ντόπιων και εξορίστων. Αδιάγνωστο, παρότι μνημονεύεται, παραμένει και το επεισόδιο της εσωτερικής αναγκαστικής μετακίνησης των Καριωτών από τη χωροφυλακή, η ‘μικρή εσωτερική εξορία’. Θα έλεγε κανείς ότι αναλυτική στόχευση τέτοιων προσεγγίσεων είναι να διακαιολογηθεί η κυβερνητική επιλογή της Ικαρίας ως τόπου εκτόπισης και τιμωρίας λόγω της ‘τραχύτητας και της αγριότητας’ του περιβάλλοντος, τη στιγμή που ακό μη και οι αφηγήσεις των ξένων εξορίστων περιγράφουν ως σημαντικές εμπειρίες τις μικρές ‘εξοικειώσεις’ με τον τόπο που έζησαν δίπλα στους Καριώτες.

μετασχηματιζόμενα από τη συλλογική ζωή. Άνθρωποι, σύμβολα του ανήκειν, μνήμες, χρήματα και πράγματα, αντιλήψεις και παραστάσεις κυκλοφορούν σε κοίτες που βαθαίνουν, υπερχειλίζουν ή εκτρέπονται ανάλογα με το ιστορικό βαρομετρικό. Όπου επικαλούμενοι το ιστορικό βαρομετρικό, δεν πρέπει να λησμονούμε την ατμόσφαιρα που αυτό επηρεάζει: την καριώτικη κοινότητα. Παραφράζοντας τον James Leach, που ως κλειδί του τόπου των Reite προβάλλει τη γενεαλογία (2003:4), ο τόπος στην Ικαρία ενσωματώνει αντίστοιχα την κοινότητα και την πολιτική της συγκρότηση και οι ικαριακές κοινότητες, όπου γης και αν αναδημιουργηθούν, όπως θα δούμε παρακάτω βγαίνοντας απ' το νησί, ενσωματώνουν τον τόπο.

Ο τόπος ενσωματώνει την κοινότητα και την πολιτική της συγκρότηση: κάθε όρος της γενικόλογης αυτής διατύπωσης πρέπει να αναλυθεί στα ικαριακά του συμφραζόμενα για να μετρηθεί το νόημα της πρότασης και να συσχετιστεί με ανάλογες προτάσεις που δεν αναφέρονται στην Ικαρία. Στο προηγούμενο κεφάλαιο, επιχείρησα να σκιαγραφήσω έναν γνωστικό χάρτη του τόπου, επιμένοντας στις αναπαραστατικές όψεις του εγχειρήματος για τους Καριώτες και τους εκτός. Οι αναπαραστάσεις και οι χρήσεις των μονοπατιών επιλέγησαν μεταξύ άλλων και ως εθνογραφικό δεδομένο που αναδुकνύει μια διαφορά, χαράσσει ένα σύνορο μεταξύ εντοπιότητας και μη. Το να κινείσαι, ωστόσο, στα μονοπάτια, παρά τις συλλογικές του ορίζουσες διαστάσεις και καταβολές, βιώνεται ατομικά. Από δω και στο εξής, το βάρος μετατοπίζεται από τον γενικό κώδικα στις χρήσεις του στην πράξη και από το άτομο στην ομάδα. Στο προηγούμενο κεφάλαιο, η κινητικότητα και η ιδιοκτησία με βάση τις καριώτικες παραστάσεις παρουσιάστηκαν ως ιδιότητες που αφορούν ένα φυσικό περιβάλλον σχεδόν γυμνό από οτιδήποτε ξένο και

ανθρώπους σχεδόν γυμνούς από πράγματα και σχέσεις. Σε αυτό το κεφάλαιο, η κινητικότητα στην πράξη συμπεριλαμβάνει τις τριβές που συναντά κάθε κίνηση, ανθρώπινη και εμπράγματο.

Η τριβή, που στη νευτώνεια φυσική συλλαμβάνεται ως δύναμη αντίστασης που απειλεί να εξουδετερώσει την κίνηση, προϋποθέτει συνάντηση δύο σωμάτων εκ των οποίων το ένα είναι στατικό και το άλλο κινούμενο ή συσχετική κίνηση δύο σωμάτων. Η τριβή προκύπτει κατά τη συσχέτιση. Η κατεξοχήν τριβή που πρέπει να αντιπαρέλθουν οι άνθρωποι ατομικά και συλλογικά είναι ο θάνατος. Οι άνθρωποι συνεχίζουν να ζουν όταν ο θάνατος συμβαίνει γύρω τους ή επικρέμεται από πάνω τους και η συλλογικότητα εξακολουθεί να συγκροτείται παρά τους ατομικούς θανάτους. Μια καριώτικη τελετουργική επιτέλεση που συγκεντρώνει όψεις όλων των παραπάνω θα μας φέρει κοντύτερα σε ό,τι ονόμασα παραπάνω κοινότητα και πολιτική της συγκρότηση: μια τελετουργική επιτέλεση που σχετίζεται με την κυκλοφορία ανθρώπων και πραγμάτων, με την τριβή και τις δυσκολίες ή τις αιφνίδιες διακοπές της έμψυχης και άψυχης κυκλοφορίας, με τη συγκρότηση σχέσεων μεταξύ ατόμου και ομάδας αλλά και σχέσεων των ανθρώπων με τα πράγματα, με τη συγκρότηση δηλαδή ανθρώπινων και εμπράγματων σχέσεων του ανήκειν. Πρόκειται για το συλλογικό μνημόσυνο όλων των νεκρών Καριωτών που έζησαν ποτέ ως μέλη της κοινότητας και που τελείται κάθε χρόνο από όλα τα ζώντα μέλη της κοινότητας. Το μνημόσυνο τελείται την άνοιξη και συνήθως συμπίπτει με το χριστιανικό Πάσχα, από το οποίο κρατά το χρονικό και τυπικό περίβλημα. Κάποιοι Καριώτες θεωρούν μέρος του και την ομαδική επίσκεψη στα νεκροταφεία το βράδυ της Μεγάλης Παρασκευής, ωστόσο αυτή δεν είναι πάνδημη, όπως η συμμετοχή στο κυρίως μνημόσυνο

που ξεκινά συνήθως νωρίς το μεσημέρι της Κυριακής της Ανάστασης, αν και η μέρα μπορεί να ποικίλλει, όπως θα δούμε παρακάτω.

Είχαμε μείνει, όμως, στο δρόμο: η διαδρομή που ξεκινά με το αυτοκίνητο σε αυτό το κεφάλαιο και θα διαρκέσει μερικές ημέρες, θα καταλήξει στο μνημόσυνο. Φτάνουμε, εντωμεταξύ, στον προορισμό μας, στο κτήμα του Νίκου, και μετά από ένα σύντομο καφεδάκι οι δύο άντρες αρχίζουν αμέσως τη δουλειά: οι προετοιμασίες που πρέπει να γίνουν για το μνημόσυνο είναι πολλές και έχουν μόλις αρχίσει σε όλα σχεδόν τα νοικοκυριά. Με ένα τελευταίο χάδι, η διαλεγμένη αίγα οδηγείται παράμερα και σφάζεται γρήγορα. Ενώ η σφαγίτιδα φλέβα αδειάζει στον επί τούτου ανοιγμένο λάκο, ο Φώτης φτιάχνει μια θηλιά στο κλαδί ενός δέντρου και κρεμά εκεί το σφάγιο από τα πίσω πόδια. Αναλαμβάνει αυτός από δω και πέρα, ξέρει καλά την τέχνη: η εκδορά πρέπει να γίνει με μεγάλη προσοχή και μαεστρία, έτσι ώστε να διαχωριστεί ακέραια και χωρίς τομές η άνω στοιβάδα του δέρματος μαζί με το τρίχωμα. Η σάρκα του ζώου κρατιέται για το μνημόσυνο, όπου θα καταναλωθεί από την κοινότητα. Το δέρμα θα επιζήσει διατηρώντας το σχήμα της αίγας για πάντα: μετά από χειρονακτική δέψη χωρίς χημικά θα γίνει αναλόγως τσαμπουνοφυλάκα ή φυλάκι.

(Γιώργος Βιτσαράς) Πω πω.... τι μου θυμίσατε τώρα! Η πρώτη μνήμη μου, μάλλον ήρθε ετεροχρονισμένα Όταν άρχισαν να καταγράφονται οι πρώτες μνήμες στο μυαλό μου, ήμουν μεγάλος πια, τεράστιος, γίγαντας... ερχόμουν στην Ικαρία καλοκαίρια και Πάσχα... και πάντα μου έκαναν εντύπωση οι μυρουδιές.... «ηδούλεβγεν η όσφρησιν» όταν το πλοίο (Μιμίκια, Κανάρης, Αιγαίον) έπιανε για τα καλά τον Πάπα, είτε πήγαινε Αρμενιστή είτε

Καρκινάγρι (τότε τα πλοία έπιαναν αρόδου και ερχόντουσαν οι βάρκες να μας πάρουν, τι καταπληκτική εμπειρία!

Εμείς να τρελαινόμαστε στο γέλιο και οι μεγάλοι μέσα στην αγωνία να χάνουν βαλίτσες, κοφίνια, να ψιλοτραυματίζονται...) τέλος πάντων και αυτά μνήμες είναι... Λοιπόν, αραχτός στην κουπαστή του πλοίου έκλεινα τα μάτια και οι άνεμοι μάς έστελναν τις μυρουδιές του τόπου μας, ανακατεμένη **θυμαριαναμασπαρτοακισαρελουλουδιασιταρικριθαροκατσικίλα,**

ανάλογα την εποχή και την κατεύθυνση των ανέμων, βεβαίως.

Όμως, αυτό που μου έκανε εντύπωση όταν ερχόταν στο σπίτι τους ο παππούς ο Γιωργάκης στις Καρές ή η γιαγιά η Χαραλάμπα στον Κάλαμο, μου 'ρχόταν πολύ έντονα η μυρωδιά από το φυλάκι τους... (φωτογραφίες 5 και 6) και πάντα κάτι μου θύμιζε, «κάπου καλά την ξέρω αυτή την μυρωδιά»...το έλεγα στην γιαγιά και αυτή πάντα γελούσε.

Και μια φορά, μετά από κάμποσες επαναλήψεις της παραπάνω φράσης, μου λέει η γιαγιά: «βρε Γιωργάκι, όταν ήσουν περίπου 1,5 χρονώ, η μητέρα σου είχε μια δεύτερη αλλά δύσκολη εγκυμοσύνη με την αδερφή σου και έτσι σε ήφεραν εδωνά (στον Κάλαμο), εγώ ηπήαινα στα ζώα, στους κήπους και δεν ημπορούσα να σε ηφήνω μόνο σου, γι αυτό, σε ήβαζα στο φυλάκι και σε ήπερνα μαζί μου, ίσα ίσα εξήπερε το κεφάλι σου και από τότε(γέλια) όπου ήβρησκες φυλάκι ηπήγενες να μπεις μέσα ...για την βόρτα σου ...(και δώστου τα γέλια)».

Όταν μεγάλος πια, αντί για βούργια⁵⁰, πήρα ένα φυλάκι μαζί μου (να

⁵⁰ Η ιστορία της βούργιας ή βούρκας χάνεται στους αιώνες. Με την ίδια τεχνοτροπία εκδοράς, δέψης και μετασκευής κατασκευάζονταν ασκοί για το κρασί και ασκοί ως αποσκευές σε όλο το Αιγαίο. Κατασκευάζονταν επίσης οι τσαμπουνοφυλάκες, οι

βάζω τα πράγματα μου μέσα και ίσως για να εντυπωσιάζω) στην Αθήνα, το έβαζα στην πλάτη, καβάλαγα την μηχανή και πήγαινα στις βόρτες μου... σχεδόν πάντα αισθανόμουν τις ματιές των οδηγών ή επιβατών των άλλων οχημάτων, άλλοι γελοούσαν, άλλοι ρωτούσαν όπου με προλάβαιναν και άλλοι με φώναζαν εγκληματία ή όρθιο γαιδούρι, όπου με προλάβαιναν...

Άλλοι καιροί, άλλοι τόποι, άλλοι άνθρωποι... μα εγώ πάντα ηγελούσα. Σας ευχαριστώ.... για «όλες τις μυρουδιές»...

(πρώτες μνήμες από την Ικαρία, όπως δημοσιεύτηκε στις 8/6/2012 στο ikariamag.gr)

Αφήνουμε τα δέρματα στο κτήμα και φορτώνουμε στο αυτοκίνητο το υπόλοιπο ζώο. Στο δρόμο του γυρισμού θέλω να ξαναρωτήσω για τα 'σκουπίδια', για τα φυλάκια, τις τσαμπούνες, το μνημόσυνο, για πρόσωπα και πράγματα που αναφέρθηκαν κατά την επίσκεψη στο κτήμα- αλλά σιωπά, είναι μάταιο. Και ασεβές, σκέφτομαι: ο συνοδηγός μου θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει το δικό του αυτοκίνητο, αλλά μου έδωσε μια ψευδαίσθηση χρησιμότητας με αντάλλαγμα να παρακολουθήσω τη διαδικασία. Εάν ρωτούσα, πιθανότατα θα άκουγα μια άσχετη με το ερώτημα ιστορία που θα παιδεύομουν να συσχετίσω με τις απορίες μου. Θα μου έπαιρνε καιρό για να καταλάβω ότι αυτές οι μακροσκελείς αφηγήσεις που πηδούσαν από το ένα θέμα στο άλλο και εγκιβώτιζαν ένα σωρό παρεκβάσεις, δεν ήταν ούτε

αρχαίοι *άσκαυλοι*. Σήμερα, όσο είμαι σε θέση να γνωρίζω, εξακολουθούν να ειδικεύονται στην παραδοσιακή κατασκευή τους τεχνίτες στην Ικαρία, στην Κάρπαθο και το Φοινί της Κύπρου, προφανώς δηλαδή στα μέρη εκείνα στα οποία τα παραπάνω αντικείμενα δεν είναι μουσειακά ή φολκλόρ, αλλά σε ευρεία χρήση.

απαντήσεις στα ερωτήματά μου, ούτε υπεκφυγές: ήταν διορθώσεις/ αναπροσαρμογές του ερωτήματός μου που ξαναδιατυπωνόταν μαζί με τις πιθανές απαντήσεις τους για να χωρέσουν στην καθημερινότητα που αγνοούσα. Ο πραγματικός μας διάλογος άρχιζε εκεί όπου εγώ αρχικά νόμιζα ότι σταματούσε. Με το αυτοκίνητό μου, αλλά όχι με τους όρους μου. Μου φάνηκε δίκαιο.

Από την επόμενη μέρα, τα σφαγμένα ρασκά, ανώνυμες προσφορές διαφόρων οικογενειών, άρχισαν να συγκεντρώνονται στο *κελλί*, την κοινοτική αίθουσα που προορίζεται για συμπόσια και άλλες εορταστικές εκδηλώσεις. Το *κελλί* ή *αίθουσα* που αναφέρω εδώ και το οποίο θα φιλοξενήσει το συμπόσιο του συγκεκριμένου μνημοσύνου, δεν είναι το μοναδικό στην Ικαρία και φυσικά απαντάται όπου υπάρχουν οργανωμένες καριώτικες κοινότητες. Στο νησί υπάρχουν αρκετά έτσι ώστε να συναθροίζονται σε αυτά κατά τόπους ομάδες όχι μεγαλύτερες των εκατό-διακοσίων ατόμων. Πρόκειται για ευρύχωρες, γυμνές αίθουσες, εξοπλισμένες με μακριούς ξύλινους πάγκους που τοποθετούνται συνεχόμενοι σε σχήμα ενός μεγάλου Π που αγκαλιάζει περιμετρικά την αίθουσα. Μπρος απ' τους πάγκους τοποθετούνται εξίσου συνεχόμενα τραπέζια που σχηματίζουν ένα μεγάλο, κοινό επιμήκες τραπέζι. Το μέσον και η κεφαλή αφήνονται ανοιχτά για το χορό που θα επακολουθήσει και την κίνηση από και προς το μαγειρείο και τον εξωτερικό χώρο. Δίπλα στο *κελλί*, ένα πιο πρόχειρο δωμάτιο, ή απλώς ένα στέγαστρο παρέχει τις στοιχειώδεις υποδομές ενός μαγειρείου: βρύσες, καζάνια και άλλα σκεύη, μαχαίρια και απαραίτητα εργαλεία, και φυσικά χώρο για μια εστία και μια ψησταριά. Κάποια *κελλιά* βρίσκονται κοντά σε εκκλησίες, γι' αυτό και κάποιοι Καριώτες λένε εκ του προχείρου ότι η ονομασία των κοινοτικών

αυτών αιθουσών προέρχεται από προηγούμενη χρήση των χώρων ως ασκητηρίων. Τα περισσότερα, ωστόσο, είναι ανεξάρτητα και πολλές φορές κτισμένα εντός του οικιστικού πλέγματος, και καθώς ο ασκητισμός δεν άνθησε πραγματικά σε καμιά ιστορική περίοδο στην Ικαρία, είναι πειστικότερη η εξήγηση που θέλει τα *κελλιά* να ονομάζονται έτσι επειδή 'έκλειναν' τους καριώτες σ' έναν περιορισμένο χώρο, πράγμα εξαιρετικό σε σχέση με την καθημερινή ζωή στ' ανοιχτά. «Δε θεωρείται φυσιολογική συμπεριφορά η απόσυρση στο εσωτερικό», όπως σημειώνει και η Σκαύδη (2013:178).

Το επόμενο που έπρεπε να γίνει ήταν να μαζευτούν χόρτα και λαχανικά από τους κήπους και τα σπιτογύρια, για να εξασφαλιστούν οι σαλάτες και τα συνοδευτικά του εορταστικού συμποσίου. Με εξαίρεση τη θερινή τουριστική περίοδο και την πρωτεύουσα στον Άγιο Κήρυκο, στο νησί δεν λειτουργεί κανονικά μια αγορά νωπών τροφίμων⁵¹: ελάχιστοι είναι αυτοί που χρειάζεται να αγοράσουν λαχανικά και φρούτα, κρέας, αυγά, γάλα, τυροκομικά, λάδι και κρασί για τις καθημερινές ανάγκες του νοικοκυριού. Ακόμη και πολλά από αυτά που δεν παράγει το κάθε νοικοκυριό, αλλά είναι χρειαζόμενα διατροφικά είδη όπως το μέλι, το τυρί κα, πολλές φορές ανταλλάσσονται: αν έχουν χαλάσει, για παράδειγμα, τα μαρούλια μου στον κήπο, μάλλον θα ζητήσω από κάποιο άλλο νοικοκυριό, παρά θα τα γυρέψω στην αγορά (όπου εξάλλου κατά πάσα πιθανότητα δεν θα τα βρω χειμωνιάτικα στη μέσα Ικαρία).

Θα έρθει κάποτε η σειρά μου να ανταποδώσω σε μαρούλια ή σε αυγά ή σε

⁵¹ Πολύ πρόσφατα άνοιξε στην Ικαρία υποκατάστημα μεγάλης αλυσίδας *super market*, που φυσικά διαθέτει πλήρως και καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου νωπά τρόφιμα και κατεψυγμένα. Παρόλα αυτά, δεν είναι αυτοί οι τομείς στους οποίους σημειώνει κατανάλωση. Σε ορισμένους μάλιστα παραγωγικούς τομείς αναγκάστηκε, παρά την πολιτική του, να εισάγει ντόπια προϊόντα στα ράφια του, προκειμένου να υπάρξει κίνηση.

μέλι, πχ., αλλά το ιδεώδες παραμένει η αυτάρκεια. Από το δίκτυο αυτό των άμεσων ανταλλαγών εξαιρείται ρητά ό,τι αφορά εμπορευματικές χρήσεις και τους ξένους: ενώ είναι θεμιτό, για παράδειγμα, να χρησιμοποιεί κανείς ως πρώτες ύλες στο εστιατόριό του προϊόντα δικής του παραγωγής, είναι αδιανόητο να χρησιμοποιήσει προϊόντα άλλων Καριωτών που δεν έχει αγοράσει. Αλλά στην καριώτικη αγορά θα επανέλθουμε- προς το παρόν αρκεί που όλα τα απαραίτητα για το μνημόσυνο έχουν προβλεφθεί. Όλα εκτός από ένα, εξίσου σημαντικό με το κρες για τη συμβολική οικονομία του συμποσίου: το κρασί.

Ευρισκόμενο συχνά κοντά στο πατητήρι και παλαιότερα καλά κρυμμένο, σε μια μεριά του σπιτογυριού βρίσκεται το *πυθοστάσι*. Πολλοί το συντηρούν και το χρησιμοποιούν ακόμη, οι περισσότεροι όμως προτιμούν σήμερα (που εξέλιπε και ο φόβος των πειρατικών επιδρομών) την ευκολία ενός κελαριού. Στο *πυθοστάσι* βρίσκονται ενταφιασμένες σ'έναν κτιστό λάκκο οι πήλινες *κρασωπές πυθάρες*, χωρητικότητας από διακόσια έως τετρακόσια λίτρα η καθεμιά. Το καριώτικο κρασί ωρίμαζε και ωριμάζει ενταφιασμένο εκεί, και όχι σε ξύλινα βαρέλια. Το ιδιαίτερα επιτυχημένο κρασί φυλάσσεται για παλαιώση και θεωρείται μοναδικής αξίας, αποτελεί μάλιστα σημαντικό αντικείμενο κληροδότησης (όπως π.χ. κάποτε το λάδι χρησίμευσε ως κατεξοχήν περιουσιακό στοιχείο και ανταλλακτικό μέσο στη Μάνη). Στις ικαριακές *μάνες*, τα οικογενειακά αρχεία δηλαδή που καταγράφουν πρωτίστως τις ιστορίες και τις βιογραφίες των μελών της οικογένειας και δευτερευόντως τα περιουσιακά στοιχεία, το κρασί πρωταγωνιστεί: από τις παλαιότερες *μάνες* που κρατιούνται από τον 16^ο αιώνα έως αυτές με τα λιγότερα χρόνια ιστορίας, η κληροδότηση μιας

πυθάρας με επιτυχημένο πράμναιο οίνο ή η αποσφράγιση της από κάποιον επίγονο σε εξαιρετική περίπτωση, αποτελεί γεγονός που καταγράφεται με ιδιαίτερη συγκίνηση και έγνοια. Άλλες αρχαιακές καταγραφές και διαθήκες από τον 16^ο έως τον 20^ο αιώνα, δείγματα των οποίων εξέδωσε ο Τσελίκας (2000), φέρουν την κρασωπή πυθάρα ως το κυρίως κληροδοτούμενο αγαθό, ενίοτε και το μοναδικό εκτός από τα προσωπικά αντικείμενα: μπορεί να μένει αδιευκρίνιστο ποιος θα κληρονομήσει το σπίτι ή ένα κτήμα, για παράδειγμα, αλλά δηλώνεται με σαφήνεια και επισημότητα ποιος θα κληρονομήσει το κρασί. Έτσι, κρασί με ηλικία που πλησιάζει τον αιώνα διατηρείται ακόμη σε κάποια καριώτικα σπίτια.

Η άντληση από την πυθάρα γίνεται με το *σιφούνι*, το οποίο είναι είτε πλήλινο είτε ένα ιδιαίτερο είδος νεροκολοκύθας με στενό λαιμό, που έχει υποστεί επεξεργασία. Το σκεύος απολήγει σ' ένα μακρύ και κυρτό λαιμό ο οποίος μπορεί να δεχτεί μια σωληνοειδή καλαμένια προέκταση που βυθίζεται στην πυθάρα* στο κυρίως σώμα του έχει μια τρύπα όπου βυθίζεται ένα κοντό και στενό καλάμι, απ' όπου αυτός/ αυτή που θα αντλήσει το κρασί ρουφά για να γεμίσει το σιφούνι. (φωτογραφία 7) Το σιφούνι, ακόμη και τώρα που λιγότερο χρησιμοποιείται, κοσμεί πολλά καριώτικα τραπέζια και το τραγούδι *σιφούνι μου στραβόραδο* ή *αμπελοκουτσούρα* που το υμνεί αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του ρεπερτορίου των πανηγυριών, των μνημοσύνων και κάθε εορταστικής περίπτωσης. Καθώς η σύνθλιψη εξακολουθεί να γίνεται ως γιορτή στο πατητήρι, χωρίς μηχανικά μέσα και η ζύμωση χωρίς χημικά πρόσθετα, το κρασί φέρει πάντα κάτι από τη σωματική ουσία των παραγωγών του: όταν μάλιστα αντλείται από την πυθάρα το φέρνει στον πότη η ανάσα του κεραστή του.

Την ημέρα του μνημοσύνου, από νωρίς το πρωί τα μέλη της κοινότητας που έχουν επιφορτιστεί με τα καθήκοντα του μαγειρείου, στήνουν τους πάγκους και τα τραπέζια, τεμαχίζουν τα ρασκά και ανάβουν τα καζάνια για να ετοιμάσουν τον ζωμό. Σιγά-σιγά η αίθουσα γεμίζει από Καριώτες που κάθονται στους πάγκους και απλώνουν τις σαλάτες και το κρασί τους. Ανάμεσα σ' αυτούς φτάνουμε με την οικογένεια που με υιοθέτησε και παίρνουμε θέση στους πάγκους. Η ώρα περνά με κουβέντες και η ατμόσφαιρα δεν μοιάζει σα να προετοιμάζεται κάτι ιδιαίτερο. Κάποιοι τσιμπολογούν ήδη, άλλοι περιφέρονται, άλλοι περιμένουν σιωπηλοί.

Η προσέλευση του κόσμου συνεχίζεται και όταν πια η αίθουσα είναι σχεδόν γεμάτη, κάτι αλλάζει: με κάθε καινούριο προσερχόμενο η ένταση ανεβαίνει. Η βοή και η νευρική κινητικότητα σαν να ανεβαίνουν έναν τόνο κάθε φορά που ανοίγει η πόρτα. Αναρωτιέμαι αν περιμένουμε κάποιον συγκεκριμένα. Η ατμόσφαιρα έχει γίνει πια ασφυκτική* προτείνω βλακωδώς να κλείσουμε τη θέρμανση, με πληροφορούν ότι δεν υπάρχει θέρμανση. Ο χώρος στους πάγκους όλο και στενεύει, είμαστε πια στριμωγμένοι ο ένας πάνω στον άλλο, λόγια και ποτήρια κρασί ανταλλάσσονται από απόσταση αναπνοής, οι ανάσες διασταυρώνονται, τα πανωφόρια βγαίνουν, ιδρώτας και μυρωδιές από μεζέδες ανακατεύονται, τα χέρια αναπαύονται στα πόδια των διπλανών, και η παραμικρή κίνηση μεταδίδεται κατά μήκους του πάγκου στον οποίο όλο και προστίθενται καινούριοφερμένοι. Σ' αυτά προστίθεται η μυρωδιά του βραστού ρασκού που σωρεύεται μόλις βγαλμένο απ' το καζάνι σ' ένα τραπέζι στην κορυφή της αίθουσας. Υπάρχει, ωστόσο, χώρος ελεύθερος

που μένει ανεκμετάλλευτος και αναρωτιέμαι γιατί οι παρευρισκόμενοι είναι σαν να αποζητάνε αυτήν τη συμπίεση και το συνωστισμό, που και μόνο το να αναπνέεις σημαίνει να τρίβεσαι πάνω στους διπλανούς σου. Ο βαθμός της εγγύτητας και της πύκνωσης των σωμάτων μου είναι άγνωστος, σχεδόν δεν υπάρχει σημείο του σώματος που να μην είναι σε επαφή μόνιμα ή περιστασιακά με άλλα σώματα, έχω αρχίσει να αισθάνομαι άβολα. Την ώρα που καταστρώνω σχέδια εξόδου από την αίθουσα, ένας ιερέας, που όλοι προσφωνούν Τζωρτζ, εμφανίζεται, στέκεται πάνω από τα βραστά ρασκά και αρχίζει μέσα στη γενική βοή να διαβάζει βιαστικά κάτι που υποθέτω ότι είναι η ευχή του τρισάγιου. Κάποιοι αρχίζουν να μοιράζουν το κρέας στα τραπέζια* στο κέντρο του καθενός τοποθετούνται σε λαδόκολλες μεγάλα τμήματα του ζώου και οι παρακαθήμενοι αποσπών με τα χέρια κομμάτια κρέας που φέρνουν μπροστά τους.

Ξαφνικά όλα παγώνουν: οι ομιλίες, οι κινήσεις, το μάσημα, η φασαρία. Όλοι κοιτούν ευθεία μπροστά τον ιερέα που άφησε το ευαγγέλιο και τώρα κρατά ένα κατάστιχο, σαν μεγάλο τετράδιο, ανοιγμένο στο τέλος. Μέσα σε εκκωφαντική σιωπή και ακινησία ακούγονται από τη φωνή του ιερέα τα πρώτα ονόματα, *Αργυρώ Κ. του Ηλία και της Μαρίας, Βασίλειος Γ. του Κωνσταντίνου και της Μερόπης, Ηλέκτρα Μ. του Ιωάννη και της Καλλιόπης ...* Η ανάγνωση συνεχίζει μακρόσυρτη, επαναλαμβανόμενη, σχεδόν: ξεφυλλίζοντας το τετράδιο ανάποδα, ξεκινώντας από τους πιο πρόσφατους νεκρούς και πηγαίνοντας προς τα πίσω στον χρόνο, η φωνή επαναλαμβάνει τις ίδιες συστοιχίες ονομάτων, αντεστραμμένες: *Ηλίας Κ. του Θεοδώρου και της Αργυρώς, Κωνσταντίνος Γ. του Βασιλείου και της Πελαγίας, Καλλιόπη Μ. του Θεοδόσιου και της Ηλέκτρας...* Η ανάγνωση συνεχίζει για πολύ, κανείς

μας δεν ξέρει για πόσο, έχει γίνει ρυθμική, δεν κάνει πια τόση ζέστη, δεν διακρίνονται μυρωδιές. Τα πρόσωπα είναι απορροφημένα, σε κάποια διακρίνεται συγκίνηση, σε κάποια περίσκεψη, κάποια παραμένουν αδιάγνωστα. Πρέπει πια να 'χουμε φτάσει πέντε - έξι γενιές πίσω* αναρωτιέμαι πώς οι άνθρωποι δίπλα μου συγκινούνται με τόσο μακρινούς νεκρούς... Οι τριάδες των ονομάτων συνεχίζουν να εναλλάσσονται, κάποια ονόματα εκφέρονται σε ζεύγη, η ποικιλία έχει εξαντληθεί, δεν ακούγεται ούτε ένα καινούριο μικρό όνομα ή επίθετο, όλα πια είναι ίδια με κάτι που προηγήθηκε. Και αίφνης αισθάνομαι πολύ περίεργα, είμαι πιθανότατα η μόνη στην αίθουσα που δεν άκουσα το όνομά μου- αυτό είναι: όλοι αυτοί οι άνθρωποι που στριμώχονται ο ένας πάνω στον άλλο δεν ακούν απλά τα ονόματα των προγόνων τους, ακούν τα δικά τους ονόματα. Που από παππού σε εγγονό και από γιαγιά σε εγγονή όσον αφορά τα μικρά, και από τις λίγες σχετικά οικογένειες που απαρτίζουν τον κύκλο των επιγαμιών όσον αφορά τα επίθετα, έχουν ανακυκλωθεί στο παρόν. Κι όλα αυτά τα ονόματα που ανακαλούνται, όλοι αυτοί οι νεκροί που προσκαλούνται στη μνήμη και στο τραπέζι των ζωντανών, βρίσκονται εξίσου στριμωγμένοι με μας στο κοντινό νεκροταφείο. Όλη αυτή η πύκνωση ζώσας ύλης αντιμέτωπη με τη σωρευτική διάλυση και την εξαφάνισή της είναι ένα υποβλητικό *memento mori* (θυμήσου πως θα πεθάνεις). Που γίνεται πιο οξύ καθώς τους συμπεριλαμβάνει όλους, τους αφορά όλους μαζί, δεν αφήνει καμμιιά εξαίρεση, δεν διασώζει καμμιιά μονάδα μέσα στο πλήθος. Οι νεκροί ήταν κάποτε το ομοτράπεζο πλήθος.

Αισθάνεται άραγε κανείς να βρίσκεται εκεί στη θέση του ονόματος που ακούγεται στην ανάγνωση, αισθάνεται κανείς να παίρνει ξανά τη φυλαγμένη

θέση κάποιου συνονόματου προγόνου στο τραπέζι; Η αίσθηση που αποκομίζουν οι Καριώτες από όλο αυτό δεν μου περιγράφηκε ποτέ, δεν βρέθηκαν λόγια. Το μόνο που μου διευκρίνισαν είναι ότι το βλέπω ανάποδα: *το τραπέζι είναι σήμερα, δεν πάμε εμείς πίσω, το πίσω έρχεται εδώ, κι εμείς θα πάμε πίσω με τη σειρά μας.* Το πίσω στον χρόνο, ένα αλλοτινό εδώ, έρχεται εδώ στον τόπο. «Η στερεότητα, η εντατικότητα του σώματος, που αυτοδιαφυλάσσεται στην αντίθεσή της προς τον εσωτερικό καταταμαχισμό του χώρου, μπορεί να γεννηθεί μόνο χάρη σε μια αρχή, η οποία αρνείται το χώρο σε όλη του την έκταση, όπως το κάνει μέσα στην πραγματική φύση ο χρόνος»* έτσι σχολιάζει ο Μαρξ (1983: 88) μια δημοκρίτεια παρατήρηση για τη φύση της ύλης. Πρόκειται για την αναζήτηση της στερεότητας ή της συνέχειας; Κάτι συνεχίζεται επειδή επαναλαμβάνεται παρόμοιο, επειδή ανασυγκροτείται αυτούσιο, ή επειδή (ξανα)φτιάχνεται επιτόπου, στον ίδιο τόπο, φυσικό ή φανταστικό, με καινούρια υλικά; Αν πρόκειται για τη συνέχεια, γιατί οι ζώντες αισθάνονται οικοδεσπότες και όχι δεύτεροι, αντιπρόσωποι, προσκεκλημένοι; Αν πρόκειται για την εντατικότητα, τη στερεότητα, αυτή συνίσταται στην πύκνωση στο παρόν μορφών που συντέθηκαν από άλλα υλικά σε έναν τόπο που υπήρξε άλλος εξίσου, ή πρόκειται για την πύκνωση κάθε μορφής στο παρόν, απ' το οποίο εξακτινώνουμε τις ομοιότητες; Και τι είναι αυτό το αίσθημα που καταλαμβάνει τους ομοτραπέζους Καριώτες, που δεν εκδηλώνεται και δεν μοιράζεται άμεσα τη στιγμή της δημιουργίας του; Γιατί είναι σημαντικό, γιατί βιώνεται ως εξέχον, γιατί το αναμένουν κάθε χρόνο και επιμένουν στην τέλεση του μνημοσύνου;

Ο Halbwachs σκέφτεται ανάλογες καταστάσεις ως εξής: «Υπάρχουν

όψεις των συνειδησιακών καταστάσεων που ξεφεύγουν από κάθε έκφραση, που είναι όμως τέτοιες ώστε να μπορεί κανείς να αποδώσει την αίσθησή τους σε όσους τις έχουν δοκιμάσει. Εδώ αρχίζει η εσωτερική παρατήρηση, αλλά δεν σταματά εδώ η δυνατότητα ελέγχου της παρατήρησής μας μέσα από τις παρατηρήσεις των άλλων. Μήπως όμως ο μόνος τρόπος για να ελέγξουμε την παρατήρησή μας δεν θα ήταν να συμφωνήσουμε πάνω στη σημασία των σημείων που αποκαλύπτουν ότι έχουμε να κάνουμε, πράγματι, με τα ίδια αισθήματα που άλλοι δοκίμασαν πριν από μας;» (Halbwachs 2013: 310). Συμφωνούμε ότι οι άλλοι δοκιμάζουν τα ίδια αισθήματα, έχουμε ενδείξεις γι' αυτό, σημεία, όχι βεβαιότητες: φανταζόμαστε τους άλλους να συγκινούνται όπως ο εαυτός. Εαυτός και άλλοι είναι στιγμιαία εναλλάξιμοι ως προς το βίωμα του συναισθήματος- επικαλούμενοι το παλιό και τις ομοιότητές του με το νέο, συστήνοντας μια λίστα ονομάτων ως καταγωγική αναφορά και ως τελικό αποδέκτη στον οποίο θα ενσωματωθεί στο μέλλον ο εαυτός, μόλις συγκροτήσαμε εκ νέου αυτό στο οποίο ανήκουμε. Πριν το επικοινωνήσουμε με οποιονδήποτε τρόπο, πριν το μοιραστούμε και το συγκρίνουμε, το φανταζόμαστε κοινό και περιέχον. Ίσως η καριώτικη κοινότητα να αρχίζει ως τέτοια από αυτήν τη στιγμή. Από μια τέτοια στιγμή- παρόμοιες στιγμές θα συναντήσουμε και παρακάτω, το πανηγύρι και τη συνέλευση.

Κάποτε η ανάγνωση τελειώνει. Υπάρχει ακόμη ένα μούδιασμα, η προηγούμενη βοή δεν έχει επιστρέψει στην αίθουσα, οι κινήσεις, τα βλέμματα, τα λόγια δεν έχουν βρει ακόμη την προηγούμενη ζωηράδα. Μια τριάδα καριωτών προερχόμενη από το μαγειρείο μπαίνει στην αίθουσα. Οι δυο κρατούν μια μεγάλη κατσαρόλα, η τρίτη μια κουτάλα. Ξεκινώντας από την αρχή των πάγκων σερβίρουν στον καθένα το ζωμό της βραστής αίγας. *Πιες το,*

είναι δύναμη, μου λένε. Είναι απισχασμένη δύναμη, η σάρκα έχει αφαιρεθεί και δεν υπάρχει τίποτε άλλο στο ζωμό παρά το λίπος που έλιωσε και η μυρωδιά του απόντος κρέατος, ασκέπαστη από μυρωδικά και καρυκεύματα. Είναι ένας ζωμός γυμνός σαν τα ονόματα, απ' τα οποία κάθε φυσικό χαρακτηριστικό, κάθε βιογραφική λεπτομέρεια και ιδιοσυγκρασιακή διαφορά έχει αφαιρεθεί. Το κρασί συνεχίζει να ρέει άφθονο, από τσέπες και τσάντες εμφανίζονται και άλλα γεμάτα μπουκάλια και κρασοδοχεία και απιθώνονται στο τραπέζι. Μέχρι οι τρεις να ολοκληρώσουν το σερβίρισμα του ζωμού, μερικοί μουσικοί παίρνουν τη θέση τους στην κορυφή της αίθουσας, κάποιοι κουρδίζουν τα όργανά τους, ο βιολιστής, αφού κουρδίσει κι αυτός, αρχίζει πολύ χαμηλόφωνα και αργά μια στροφή του καριώτικου. Κανείς δε φαίνεται να προσέχει τη μουσική, ούτε καν οι εκτελεστές της. Ο πενηντάχρονος ιερέας, παίρνει τη θέση του στο τραπέζι και αποζημιώνεται με κρασί για την ανάγνωση. Η προηγούμενη σοβαρότητα τον έχει εγκαταλείψει, μας καλεί με κέφι όλους στο πάρτι που ετοιμάζει και όπου ως DJ θα κάνει πρόγραμμα χορευτικό, *trans*. Αισθάνομαι τελείως χαμένη όταν μου απευθύνεται, βλέποντας την απορία μου: *ξέρεις τι ζευκαλήδες (γλεντζέδες) ήταν όλοι αυτοί που τους διάβασα; ο Χαράλαμπος του Κ. ήφερε έναν σωρό καινούριους χορούς, πρώτοι θα πηδούσαν με το πρόγραμμά μου, άσε που αυτό το ατέλειωτο που' χει η τράνς σου θυμίζει τον καριώτικο κατά κάποιον τρόπο...* Ο Τζωρτζ υποθέτει ότι το σάστισμά μου περιορίζεται στην επίκληση του 'τρανς' πάρτι τη δεδομένη στιγμή. Δεν συνεχίζουμε τη συζήτηση- εντωμεταξύ, δυο γυναίκες βρέθηκαν μπρος απ' τους μουσικούς, πιασμένες απ' τον ώμο, και άρχισαν να περιστρέφονται αργά στα βήματα του καριώτικου κοιτώντας απλανώς την αίθουσα.

Κανείς δεν είναι προσηλωμένος στο τραπέζι ή στους συνομιλητές του. Όλα τα βλέμματα περιφέρονται στους παρευρισκόμενους, όλοι ψάχνουν κάτι σε όλους. Οι αργές στροφές του καριώτικου επαναλαμβάνονται ολόιδιες, σιγά-σιγά ακολουθούν και τα άλλα όργανα το βιολί. Κι άλλοι χορευτές σηκώνονται, ένας μικρός κύκλος έχει σχηματιστεί. Η πρώτη παραχώρησε τη θέση της στη δεύτερη, πήγε στο τέλος του κύκλου. Όλο και περισσότεροι καθήμενοι γίνονται χορευτές, που οδηγούν το χορό για μια-δυο στροφές και εγκαταλείπουν για να γίνουν με τη σειρά τους τελευταίοι. Σε λίγο θα παραμεριστούν τα πρώτα τραπέζια κι οι πάγκοι για να κινείται με άνεση ο κύκλος. Ο χορός παραμένει ήπιος, σοβαρός, αργόσυρτος, ο βιολιστής τονίζει τα σημεία που ακούγονται σαν βαθύ παράπονο, σαν οιμωγή, ο καριώτικος αυτός είναι βλοσυρός, οδυνηρός, *τσαμούρικός*. Σε λίγο ο κύκλος παρουσιάζει την εικόνα που είχαν πριν οι πάγκοι: τα σώματα των χορευτών έρχονται όλο και κοντύτερα, το πιάσιμο απ' τον ώμο έγινε σφιχταγκάλιασμα, η θερμοκρασία ανέβηκε, τα βήματα μίκρυναν από τη στενότητα του κύκλου, ο κύκλος έγινε σπείρα. Οι χορευτές αλλάζουν θέσεις σχεδόν νευρικά, βεβιασμένα, δεν μετακινείται πια μόνον ο πρώτος/ η πρώτη, η σπείρα συνεχίζει να ελίσσεται παρά το ότι διαλύεται κατά τόπους. Η προηγούμενη αυτοσυγκέντρωση και τα απλανή βλέμματα των χορευτών προσγειώνονται στον κύκλο: τα πρόσωπα κοιτούν με ένταση τα άλλα πρόσωπα, τα χέρια σφίγγονται πάνω από τον ώμο του ενδιάμεσου, η ζεστή και έντονη χειρονομία των δύο διακόπτεται από τον ενδιάμεσο τρίτο, γίνεται για τον τρίτο μια αγκαλιά που τον στηρίζει και τον οδηγεί στον χορό. Η πυκνότητα των χορευτών μεταδίδει τις κινήσεις σαν δονήσεις, οι χορευτές παρασέρνονται, αλλά το αυτεξούσιο κάνει εδώ κι εκεί την εμφάνισή του, με αλλαγές θέσεων

και αποκολλήσεις από τη σπείρα. Όλοι φαίνεται να συνεργάζονται για να συνεχίσει η σπείρα να κινείται, η ερμηνεία των χορευτών στέκεται στα βήματα εκείνα του καριώτικου που τον προωθούν προς τα μπρος, στα τελευταία, που τονίζουν την εικόνα της περιέλιξης του κύκλου.

Αν ο βιολιστής είχε πριν την πρωτοβουλία να δώσει το δειλό μουσικό έναυσμα, τώρα αυτός και οι υπόλοιποι μουσικοί φαίνεται να τη χάνουν. Το τύμπανο έχει γίνει άνευρο, τα χτυπήματα είναι διστακτικά και ερωτηματικά, ο βιολιστής επαναλαμβάνει το ίδιο μοτίβο μηχανικά χωρίς αυτοσχεδιασμούς και ερμηνευτικές εξάρσεις: τα μέλη της ορχήστρας είναι και αυτά απόλυτα προσηλωμένα στα πρόσωπα και τα σώματα του κύκλου.

(Λευτέρης Πούλης, βιολιστής) Ο βιολιστής δεν ερμηνεύει ένα μοτίβο, ένα θέμα, να πούμε, του καριώτικου και τις παραλλαγές του. Ο βιολιστής ή ο τσαμπουνιέρης, όπως και το τύμπανο, όπως όλοι οι οργανοπαίχτες ερμηνεύουν τον καριώτικο που γράφεται μπροστά στα μάτια τους. Δεν χορεύουν δηλαδή οι Καριώτες κατά πώς βαράν τα όργανα, που λένε αλλού. Πώς το λένε να δεις,

«αφού μπήκες στο χορό θα χορέψεις, και χορεύεις όπου σε πάει ο χορός»... Όχι, εδώ θέλει κάτι σαν αυτοσυγκέντρωση, δηλαδή έχουμε το παράδοξο ότι άμα ξέρεις μόνο τα βήματα δεν μπορείς να χορέψεις καριώτικο. Άμα ξέρεις τα βήματα και δεν μπορείς να βουτήξεις μέσα σου ταυτόχρονα με τους άλλους, δεν μπορείς να συγχρονιστείς με τίποτε, θα πατάς σωστά και θα βρίσκεσαι λάθος. Εδώ τα όργανα ερμηνεύουν τον καριώτικο που παίζεται μες στο κεφάλι αυτών που χορεύουν και τον βλέπεις στα μάτια και στα χέρια και στα πόδια και στις μέσες που σπάνε και στους λαιμούς που γέρνουν. Ο συνθέτης κι ο μαέστρος είναι όλοι. (Λευτέρης Πούλης, γνωστός βιολιστής)

(Κωνσταντίνος Βατούγιος) ...σπούδαζα βιολί στο Ωδείο του Αριστείδη Μόσχου. Έδωσα, λοιπόν, στον καθηγητή μου μια κασέτα όπου παίζει τον καριώτικο ο Τσεπέρκας. Όταν την άκουσε, ήρθε έκπληκτος και μου λέει: «Μα τι είναι αυτό; Ούτε οπλισμό έχει, ούτε τίποτε! Αυτό δεν πατάει πουθενά!». «Ακριβώς!», του είπα, νομίζοντας πως είχε μπει στο νόημα κι είχε πιάσει το πνεύμα του. «Ο καριώτικος δεν πατάει πουθενά!». (Ελεύθερες πτήσεις 2014: 37)

(Πελαγία) Αυτά τα ατσούμπαλα που βλέπεις στα πανηγύρια, τους ξένους που χορεύουν καριώτικο κι είναι σα σερνάμενα ξεχάρβαλα, δεν είναι που δεν ξέρουν τα βήματα. Όλους τους δείχνουμε τα βήματα, δεν είμαστε μυστήριοι που λένε. Αυτό που δεν μπορούν να πιάσουν είναι **να είναι ο εαυτός τους** λεύτερος με τους άλλους. Οι περισσότεροι είναι ή ο εαυτός τους όταν είναι μόνοι ή είναι με τους άλλους. Κατάλαβες, αυτά δεν μπορούν να τα μπερδέψουν, ασυνείδητα δεν μπορούν. Μπορεί να θέλουν και να προσπαθούν, αλλά δεν μπορούν. Γι' αυτό τους ασκεί τόση μαγεία το πανηγύρι, μυρίζουν λίγη απ' αυτή την ελευθερία

να έχεις πραγματική επαφή με τους άλλους εσύ σκέτος.

(Σοσώ) Όσα βήματα και να μάθουν, όσες φορές και να'ρθουν, ο χορός του ξένου είναι άμουσος. Ή θα γίνουν φέσι και θα εκτονώνονται όπως να'ναι κι αυτό το νομίζουν ελευθερία-, ή που θα σούρνονται κοιτώντας τα πόδια του διπλανού για να πατήσουν το ίδιο. Δεν μπορούν να γδυθούν, παιδί μου, δεν το πιάνουν ότι καριώτικο χορεύεις γυμνός. Παπούτσια και ρούχα κι ό,τι φορεί ο καθείς για να δείχτεί και να σκεπάσει δεν τα βλέπουμε στον καριώτικο, σαν τις ακτίνες Χ φαντάσου το. Αυτό δεν μπορούν, να παραιτηθούν απ' όλη τη σαβούρα που κουβαλά ο καθείς στην κάθε μέρα του. Κι όταν λέω απ' όλη, εννοώ απ' όλη: απ' ό,τι έχεις και δεν έχεις που δεν το'χει ο άλλος. Δες πώς πιανόμαστε: ποτέ με τους πραγματικά δικούς δεν πιανόμαστε απ' ευθείας. Ας πούμε ανάμεσα σ'εμένα και τον άντρα μου βάζουμε έναν τρίτο, ανοίγουμε αυτό που δεν ανοίγει κανονικά, αγκαλιάζουμε και τον εχθρό μας μπορεί, σαν οικογένεια, τον βαστάζουμε στο χορό... κι έτσι ερχόμαστε **όλοι στα ίδια αφ'την αρχή**, δεν έχεις τίποτε παραπάνω, δεν έχεις τίποτε δικό σου, **δεν έχεις ηλικία**, δεν είσαι καλύτερος ή χειρότερος, και **τότε σου δίνονται όλα**. Ο δικός απομακρύνθηκε, ο μακρυνός έγινε δικός, **όλα παίζουν ίδια για όλους, κι όλοι είναι το καθαυτό του ο καθένας**. Αυτά τα ζένα καθατά φανερώνονται πολύ ολίγα λοιπό...

Κι ας έχει επαναληφθεί εκατοντάδες φορές απ' τους ίδιους ανθρώπους, είναι πάντα δύσκολο: κατά τη διάρκεια του χορού που δοξάζει την υποκειμενικότητα, την ατομική διαφορά, που ο καθένας με τη σειρά του θα πρωταγωνιστήσει μοναδικά κι αδέσμευτα στον *κάβο* (ως μπροστάρης και οδηγός του χορού) υποχρεώνοντας τους άλλους να τον ακολουθήσουν στο ρυθμό και το στιλ του, που ακόμη και στο μέσον του κύκλου θα κάνει το

κόντρα-τέμπο βήμα (π.β. προηγούμενη εικόνα) που τον στρέφει αντίθετα από τη φορά της κίνησης της σπείρας, έρχεται μια στιγμή που θεωρείται η κορυφαία του καριώτικου, η συλλογική έξαρση. Η συλλογική έξαρση είναι ομόθυμη, δεν ξεκινάει από κάποιον συγκεκριμένα, δεν εξαρτάται από τη μαεστρία του πρώτου, δεν εξαρτάται από την έμφαση της μουσικής και το κυριότερο, έρχεται ξαφνικά. Αυτή η αιφνιδιαστική στιγμή, που τόσο πιο αιφνιδιαστική είναι όσο όλοι αδημονούν αλλά κανείς ξέχωρα δεν μπορεί να την προκαλέσει, έρχεται κάθε φορά μετά από έναν διαφορετικό αριθμό επαναλήψεων των στροφών του καριώτικου.

Ο αιφνιδιασμός αυτός συμπυκνώνει για τους Καριώτες την ουσία της ηδονής και της απόλαυσης. Τα καριώτικα μπαρ και κέντρα διασκέδασης στο νησί, στην Αθήνα και αλλού, ανακαλώντας αυτή την υπέρτατη ευχαρίστηση ονομάζονται συνήθως «Ξαφνικά», «Στο περίπου», «Πότε είναι το τώρα;» κτλ. Στα πανηγύρια, μετά από πολύωρο χορό κατά τον οποίο αναδύονται επαναλαμβανόμενα οι στιγμές έξαρσης, οι εκστασιασμένοι χορευτές με μάτια κλειστά ψιθυρίζουν εις εαυτόν στα μεσοδιαστήματα των εξάρσεων 'τόρα, τώρα', προσδοκώντας ξανά την αίσθηση. Στις χοροεσπερίδες ή στα μη επίσημα συμπόσια, κατά την κρασοκατάλυξη άκουσα πότες να αναπολούν «αχ, να'ταν τώρα το τώρα...». Αυτό το απόλυτο παρόν που στην πραγματικότητα δεν είναι παρά λίγες, αδιευκρίνιστες ως προς την ποσότητα αλλά κορυφαίες ως προς την ποιότητα, στιγμές δεν είναι ποτέ ελέγξιμο και προσδιορίσιμο. Υπάρχουν και χοροί σε χοροεσπερίδες, μνημόσυνα, χοροστάσια, γλέντια -και σπανιότερα πανηγύρια- όπου δεν επιτυγχάνεται. Διατηρεί την ύψιστη αξία του χάρη στην αιφνιδιαστικότητά του και στην έκπληξη: την έκπληξη που για τους Καριώτες ελλοχεύει σε κάθε μορφή

κοινωνικότητας και κάθε σχέση, όπως θα δούμε και παρακάτω.

Επιστρέφουμε στον κύκλο του μνημοσύνου. Χορός και μουσικοί μοιάζουν ξεκούρδιστοι παρά την ένταση και την προσδοκία όλων να συγχρονιστούν έτσι ώστε ο χορός να εκραγεί. Ξαφνικά: ο κύκλος τανύζεται προς τα πάνω, μια κραυγή ξεφεύγει απ' τους περισσότερους χορευτές, η μουσική αίρεται από την εκτέλεση στην ερμηνεία, τα πολλά σώματα συναντώνται σε μια στιγμιαία συνθήκη συνύπαρξης, πέρα από πάσα προσδοκία, πέρα από πάσα λογική. Η εικόνα της σπείρας δεν είναι πια αυτή μιας σπείρας περιελισσόμενης: η σπείρα τανύζεται κατακόρυφα, είναι ένα πράγμα που πάλλεται. Η ένταση είναι μεγάλη, γι' αυτό και δεν διαρκεί πολύ. Ο χορός επιστρέφει στην περιέλιξη, μέχρι να ξαναγίνει ομόθυμη η νοσταλγία του *τόρα* και να αναζητηθεί και πάλι η κορύφωση. Τη δεύτερη φορά, με ζωντανή την ανάμνηση της πρώτης, η ένταση είναι μεγαλύτερη: οι αναπνοές γίνονται αραιότερες παρά τη σωματική κίνηση, σαν να μετεωρίζονται για να σταματήσουν, το δέρμα ανατριχιάζει παρά τον ιδρώτα και την ανεβασμένη θερμοκρασία, οι βολβοί των ματιών περιστρέφονται αλλόκοτα: οι χορευτές εισέρχονται σε μια συλλογική μέθη. Αυτό θα συνεχιστεί για ώρες, ένας πετυχημένος καριώτικος διαρκεί δυο- τρεις ώρες. Κάποτε ο χορός αργοσβήνει, η ορχήστρα θα παίξει άλλα χορευτικά κομμάτια, λαϊκά ή παραδοσιακά, το νόημα του χορού θα επανέλθει στην ατομική επίδειξη και τη διασκέδαση, προσωρινά. Δεν πρόκειται, λοιπόν, για διάλειμμα από τη σωματική καταπόνηση* είναι διάλειμμα από την ψυχική ένταση. Ένας δεύτερος καριώτικος ξαναρχίζει, αυτή τη φορά ο κύκλος σχηματίζεται πιο γρήγορα, αλλά η αναζήτηση της έξαρσης πρέπει να αρχίσει από την αρχή. Από τους παρόντες εξαρτάται για πόσο και με πόσες επαναλήψεις. Δεν είναι απίθανο ο

εορτασμός του μνημοσύνου να συμπληρώσει το εικοσιτετράωρο. Η επήρεια του κρασιού που πίνεται αμείωτα καθ' όλη τη διάρκεια του μνημοσύνου μετασχηματίζεται σε συνδυασμό με την αδρεναλίνη που εκλύεται από την έντονη σωματική κίνηση αλλά κυρίως λόγω του αισθήματος κορύφωσης που διακατέχει τους παριστάμενους: δεν πρόκειται για ευωχία και πλησμονή, αλλά για υπερβάλλουσα, ανανεωμένη ζωτικότητα, αδηφάγα για χρόνο και επαναλαμβανόμενη μέθεξη. Όσο πιο έντονη είναι η αίσθηση της κορύφωσης που αποκομίζουν οι χορευτές, τόσο πιο έντονη είναι η δίψα για επανάληψη, όσο πιο επιτυχημένο και πολύωρο το μνημόσυνο, τόσο περισσότερο φεύγουν στο τέλος οι συμμετέχοντες με την αίσθηση ότι άφησαν κάτι στη μέση.

Όλοι τους; Συμμετέχουν όλοι εξίσου, βιώνουν όλοι τις στιγμές της κορύφωσης σαν κάτι άφατο και ουσιώδες, όπως αφήνει να διαφανεί η παραπάνω περιγραφή; Όχι.

Η λαογράφος Αργεντούλα Πάσχαρη –Κουλουλία περιγράφει το μνημόσυνο ως εξής: “Τα «μνημόσυνα» που συνεχίζονται να τελούνται, την Κυριακή της Λαμπρής, σε χωριά της Βόρειας και Δυτικής Ικαρίας και αφορούν σε προσφορές κρέατος, ψωμιού και κρασιού για τους νεκρούς. Το κρέας που θα συγκεντρωθεί, θα ψηθεί από την εκκλησιαστική επιτροπή, την ημέρα της Λαμπρής, σε μεγάλα καζάνια βραστό και όταν ψηθεί, θα τοποθετηθεί σε μεγάλες ξύλινες σκάφες, θα ζυγιστεί και θα ευλογηθεί από τον ιερέα για «να συγχωρεθούν τα πεθαμένα». Στη συνέχεια, με βάση ονομαστικό κατάλογο των κατοίκων του χωριού, θα προσδιοριστεί το «ψυχομέτρι», δηλαδή η μερίδα που αναλογεί, ισόποσα, σε όλους τους κατοίκους, αλλά και σε ξένους, που θα βρεθούν στο χωριό την ημέρα της Λαμπρής. Το κρέας θα

προσφερθεί με ζωμό και κρασί. Το μνημόσυνο αφορά σε κοινή εστίαση των κατοίκων έξω από την εκκλησία, μετά τα Αντίλαμπρα. Αργεντούλα Πάσχαρη – Κουλουλία, Καθηγήτρια – Λαογράφος, (όπως δημοσιεύτηκε στο Ikarimag, με τον τίτλο «Η Ικαρία της λαμπρής», 20-4-2014).

Βέβαια, ακόμη και πραγματολογικά η παραπάνω περιγραφή έχει πολλά προβλήματα. Τα μνημόσυνα τελούνται σε όλην την Ικαρία και όχι μόνο στη βορειοδυτική, κάποιες κοινότητες δεν τα τελούν την μέρα της Λαμπρής αλλά στην επέτειο της Ικαριακής Επανάστασης του 1912 ή σε άλλες περιστάσεις, και αυτοί που επιφορτίζονται με τα πρακτικά καθήκοντα της διεξαγωγής τους δεν είναι τα μέλη της εκκλησιαστικής επιτροπής αλλά ένας σύλλογος, τα μέλη που θα ορίσει η λαϊκή συνέλευση (όπως θα δούμε παρακάτω) κτλ. Ξένοι δεν συμμετέχουν –ενώ συμμετέχουν στα πανηγύρια-, εκτός από οικογενειακούς επισκέπτες και μέλη άλλων καριώτικων κοινοτήτων, π.χ. από την Αθήνα που περνάν τις διακοπές του Πάσχα στην Ικαρία. Τέλος, και σημαντικότερο, ο ιερέας δεν διαβάζει έναν ονομαστικό κατάλογο των κατοίκων (που σε αυτή την περίπτωση θα πολλαπλασιάζονταν δεκάδες φορές), αλλά τον κατάλογο των εκλιπόντων, όπως είναι εύκολο να διαπιστώσει όποιος τον εξετάσει και τον διασταυρώσει με τις ληξιαρχικές καταγραφές. Ωστόσο, η περιγραφή της Κουλουλία δεν είναι ψευδής με τον τρόπο της: καταγράφει ‘εκλογικευμένα’ και τηρώντας τις συμβάσεις της ‘αντικειμενικής’ περιγραφής της παράδοσης, τις μειωψηφικές, όπως θα δείξω και στη συνέχεια, αντιλήψεις για το μνημόσυνο. Όσοι Καριώτες θεωρούν εαυτούς πρωτίστως σωστούς κομμουνιστές προσπαθούν να αντιμετωπίσουν με σκεπτικισμό ο, τιδήποτε θεωρείται ‘παραδοσιακό’ και έχει όψεις υπερβατικές, ή ‘θρησκευτικές’. Κάποιο άλλοι, αντίθετα, ερμηνεύοντας την ικαριακή αφάνεια ως ξενοφοβική

δυσπιστία και μέθοδο καμουφλάζ που οφείλει να τα παρουσιάζει όλα με όρους που είναι ή έχουν γίνει κάποτε 'κοινά αποδεκτοί', προτιμούν την απόκρυψη των πραγματικών συναισθημάτων και συμβάντων κάτω από συμβατικές αναφορές σε πλαίσια όπως 'παράδοση', 'ορθοδοξία', και 'ελληνική πολιτιστική κληρονομιά'.

-(Πασχάλης) Το μνημόσυνο ...(σκέπτεται). Έτσι τα βρήκαμε, έτσι τα συνεχίζουμε. Ο άνθρωπος δεν πεθαίνει σ' αλήθεια παρά μόνον όταν δεν υπάρχει κανείς να τον θυμάται. Αυτό θα το 'βρεις αφ' τον Όμηρο και σ' όλη την ελληνική παράδοση. Είναι ο πολιτισμός μας. Οι ψυχούλες αυτές άφησαν για μας όσα βρήκαμε. Και τις μνημονεύουμε. Γιατί τα σώματα σβήνουν, αλλά οι ψυχές είναι αθάνατες και μας προσέχουν από 'κει που βρίσκονται και μεσολαβούν για μας στο Θεό.

-(εγώ) Εντάξει, αλλά τι απ' τα δυο συμβαίνει, θυμόμαστε τους ανθρώπους ως μοναδικούς και άξιους, όπως λες ότι είναι απ' τον Όμηρο και πέρα, ή τιμάμε τις ψυχές που έχουν απεκδυθεί κάθε γήινο χαρακτηριστικό τους και είναι κοντά στο Θεό, όπως λέει η χριστιανική παράδοση;

-Στην Ικαρία τα συνδυάζουμε.

-Αλλού συνδυάζονται, ας πούμε στην υπόλοιπη Ελλάδα;

-Και τι μας νοιάζει αυτό;

-Εσύ είπες ότι είναι ο 'πολιτισμός μας', η ελληνική παράδοση.

-Μη μπερδεύεσαι. Είσαι χριστιανός, το βλέπεις χριστιανική παράδοση. Είσαι λαογράφος, το βλέπεις ελληνική παράδοση. Είσαι αφ' την τηλεόραση,

είναι καριώτικη αλληλέγγυα παράδοση. Είσαι αφ' το Τιμπουκτού, θα στο φτιάξω εγώ τιμπουκτιανή παράδοση.

(Αθηνά, μέλος του ΚΚΕ) -Έφυγα νωρίς φέτος, εντάξει, χόρεψα έναν καριώτικο και φτάνει. Ξέρεις, οι Καριώτες πάντα υπερβάλλουν. Το μνημόσυνο, βασικά, είναι η μετάλλαξη μιας παράδοσης που έχει επιβιώσει, αλλά τα χαρακτηριστικά του είναι υλικά και όχι αυτό το μυστήριο πράγμα που θέλουν οι περισσότεροι να γίνεται. Ο διαλεκτικός υλισμός τα 'χει εξηγήσει αυτά τα πράγματα. Πήγαιναν οι φτωχότεροι και έτρωγαν κρέας που προσφέρονταν απ' όσους είχαν, το νόημα είναι η αναδιανομή. Το μνημόσυνο είναι για τους ζωντανούς δηλαδή, όχι για τις ψυχές κτλ που θα σου πουν οι χριστιανοί. Και ο καριώτικος ήταν αξιοπρεπής, όχι αυτό το στρίμωγμα σα να 'μαστε όλοι ένα σώμα που γίνεται σήμερα... δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι έχουμε αγώνα μπροστά μας, αν είναι να επαναπαυόμαστε με τα μνημόσυνα, αλλοίμονο...

-(εγώ)Εσύ πώς νιώθεις όταν χορεύεις αυτόν τον καριώτικο στο μνημόσυνο ή όταν ακούς τα ονόματα;

-Ε, εντάξει, συγκινείσαι, σε συγκινεί η αλληλεγγύη...

-Πόσοι απ' αυτούς που ήταν προχθές στο μνημόσυνο δεν είχαν να φάνε κρέας;

-Βλέπω που το πας, σε συγκινεί που η αλληλεγγύη ήταν πάντα εδώ έτσι.

-Με τα ονόματα;

-Είναι οι γονιοί μας, είναι δικοί μας άνθρωποι. Και η αίσθηση ότι

μπορείς να βασιστείς στους χωριανούς σου.

(Καλλιόπη) Το πού πάμε και από πού ερχόμαστε είναι. Που αν δεν το συμφωνήσουμε πάλι και κάθε τόσο, δεν πιάνει. Τα ονόματα σε προσγειώνουν, φωνάζουμε όλους αυτούς που γίναν σκόνη γιατί θα γίνουμε κι εμείς σκόνη. Τα ονόματα σε προσγειώνουν στο τώρα. Γι' αυτό και έρχεται και ο καριώτικος μετά, δεν είναι σκέτη οδύνη, είναι το γλέντι του τώρα. Και, βέβαια, είναι το όλοι μαζί, και στη σκόνη και στο τώρα, όπως το λέει το καριώτικο ταγκό «είναι ωραία η ζωή όταν είμαστε μαζί...»....

Αυτό το μαζί, το 'ούλοι εμείς' είναι το νόημα της ζωής, το νόημα του να'σαι Καριώτης, όχι στην καταγωγή, συνειδητά, εννοώ. Γιατί αυτό δεν είναι απλό, δεν εξαφανίζεσαι μέσα στο μαζί, αν ψάχνεις να χαθείς στην ομάδα, λάθος μέρος ψάχνεις, άνοιξ' την τηλεόραση, πάρε ναρκωτικά, πάνε στο γήπεδο... Η γυναίκα που γεννά νιώθει ότι αυτό που βγαίνει είναι σώμα της, αλλά είναι και κάτι άλλο, ξέχωρο. Όταν πεθαίνεις, πάλι αφήνεις κάτι που 'ναι δικό σου και μόνο δικό σου, αλλά έγινε κι αλλωνών κατά κάποιον τρόπο. Δεν ξέρω πώς να στο πω... Ο καριώτικος είναι και πόνος και ηδονή, και γέννα και θάνατος, και εγώ και όλοι... Καριώτης γίνεσαι στο μνημόσυνο, στο τραπέζι, στα ονόματα, στον καριώτικο. Μπορεί ν' αλλάζει κατά καιρούς, μπορεί να ναι' χλιαρό στην Αθήνα ή στην Αυστραλία, αλλά το μνημόσυνο είναι η βάση μας.

Τι είδους βάση είναι αυτή, τι στηρίζεται άραγε πάνω στο μνημόσυνο; Το αίσθημα να ανήκεις στην κοινότητα; Εκβάλλει αυτό και πώς στην

καθημερινή ζωή; Μήπως το αντίστροφο θα απέδιδε καλύτερα το νόημα του μνημοσύνου και δεν είναι η βάση αλλά το αποκορύφωμα; Το μνημόσυνο παρουσιάζει αξιοσημείωτες δομικές ομοιότητες με άλλες δύο κορυφαίες επιτελέσεις της κοινοτικής ζωής, τη συνέλευση και το πανηγύρι. Για την ακρίβεια, είναι η πλήρης αντιστροφή τους. Αν αυτές οι τρεις κορυφαίες για τους Καριώτες επιτελέσεις συναντώνται, μήπως στο έδαφος της συνάντησης θα βρούμε τα στοιχεία εκείνα της καριώτικης πολιτισμικής γραμματικής που θα μας επιτρέψουν να καταλάβουμε την πρόταση της κοινότητας;

Αυτή τη φορά δεν θα πάμε άνω πίσω, θα χρειαστεί να πάμε λίγο μακρύτερα, ακόμη και να υπερβούμε την εμβέλεια του τόπου.

3. Πράματα φτερωτά.

Αυτά που ανταλλάσσονται και διαχωρίζουν.

Το συμβολικό προϋποθέτει τη φαντασική ικανότητα, και τούτο διότι προϋποθέτει την ικανότητα να θεωρούμε ένα πράμα σαν κάτι που δεν είναι, να το βλέπουμε διαφορετικά απ' αυτό που είναι.

Κορνήλιος Καστοριάδης, Η φαντασική θέσμιση της κοινωνίας

Σύμφωνα με όσα διάβασε μέχρις εδώ ο αναγνώστης, οι Καριώτες παρασταίνονται ως να θεωρούν το να δίνουν πολύ εύκολο και το να παίρνουν φυσικό: δίνουν ανώνυμα μικρά δωράκια και πληροφορίες προς αγνώστους συνοδοιπόρους στα μονοπάτια, ρασκά στα μνημόσυνα, δίνουν ερμηνείες που ανταποκρίνονται στις προσλήψεις του συνομιλητή τους. Και παίρνουν τα αντίστοιχα. Οι δοσοληψίες αυτές, εξεταζόμενες από διάφορες θέσεις και σκοπίες, μαρτυρούν τη γενναιοδωρία και την αλληλεγγύη που ιδανικά διέπει μια πρόσωπο με πρόσωπο κοινωνικότητα, τη συμμόρφωση με την κοινοτική παράδοση ή την εφαρμογή στην πράξη του αριστερού ιδεολογικού έθους που αποδίδεται στους Καριώτες: είτε, τέλος, μαρτυρούν την ερμηνευτική υποτέλεια ή αντιθέτως την ειρωνεία στην επαφή με το απέξω. Η συνομιλήτριά μου Αθηνά στο προηγούμενο κεφάλαιο περιέγραψε το μνημόσυνο ως μια γιορτή μνήμης που την χαρακτηρίζει η ‘αναδιανομή’, άποψη που τελευταία διακινούν πολλοί Καριώτες και που προσπαθεί να αναπαραστήσει γραφικά και το σχετικό ντοκυμαντέρ του Καριώτη Σπύρου Τέσκου («Νικαριά μου»).

Τι (ανα)διανέμεται, λοιπόν, στο μνημόσυνο; Η προσεκτική απάντηση είναι τίποτε. Οι προσφορές των ρασκών είναι κυλιόμενες και αρκετές ανά αριθμό συμμετεχόντων –σχεδόν ο καθένας έχει προσφέρει το κρέας που θα καταναλώσει, ενώ για τις μεγαλύτερες σε ποσότητα προσφορές κάθε οικογένεια συνεισφέρει με τη σειρά της με διαδικασίες και κριτήρια που αποσαφηνίζονται στην εκάστοτε αρμόδια συνέλευση, που επιφορτίζεται με τη διοργάνωση και τέλεση του μνημοσύνου. Όσον αφορά το κρασί, αυτό ούτε καν αναπαρίσταται ως κοινό όπως τα ρασκά –που, θυμίζω, έχουν ιδιοκτήτες- : η κάθε οικογένεια φέρνει το δικό της και ως επί το πλείστον δεν το

μοιράζεται· το ίδιο ισχύει και με τα κηπευτικά που καταναλώνονται ως συνοδευτικά. Γιατί, λοιπόν, για πολλούς το μνημόσυνο προβάλλεται ως το ιδανικό μοίρασμα;

Το μοίρασμα, η αμοιβαιότητα, η ανταλλαγή, τα κοινά, λέξεις που γινόμενες αναλυτικά εργαλεία απέκτησαν πλούσιες σημασιολογικές αποχρώσεις, σαγηνεύουν εξ αρχής τους κοινωνικούς επιστήμονες. Η ανταλλαγή στην ανθρωπολογική βιβλιογραφία έφτασε κατά καιρούς να επιφορτίζεται με την συμπύκνωση της κοινωνικότητας, αν θυμηθούμε την τυπολογία του Λεβί-Στρως που θέλησε να τα ανάγει όλα σε ένα ανταλλακτικό -και άρα a priori συμβολαιακό σχήμα -⁵²: οι άνθρωποι ανταλλάσσουν γυναίκες, λόγια και πράγματα συγκροτώντας έτσι τα πεδία της συγγένειας, της πολιτικής (της ‘γλώσσας’) και της οικονομίας. Βέβαια, όπως παρατηρεί ο Gudeman (2009:138), οι Polanyi, Sahlins και Mauss “υπαινίσσονται με διάφορους τρόπους ότι η αμοιβαιότητα δεν μπορεί να αποτελέσει το θεμέλιο της οικονομίας και της κοινωνίας”. Πολύ αργότερα από τον Μαλινόφσκι που θέλησε να διασώσει την (οικονομική) ορθολογικότητα των ανταλλαγών Κούλα και τις πιο επεξεργασμένες τυπολογίες ανταλλαγής του Σάλινς, φάνηκε ότι μπορεί η ανταλλαγή να ελλοχεύει σχεδόν παντού, δεν εξηγεί, ωστόσο, τα πάντα και κυρίως δεν εξηγεί την ίδια την ανταλλαγή. «Τελικά, γιατί τα δώρα πρέπει να ανταποδοθούν;», ρωτά ο Graeber (2001: 217) διαπιστώνοντας το φαύλο ερμηνευτικό κύκλο που δημιουργεί η συμπλοκή λειτουργικών και ηθικών εξηγήσεων του σχήματος προσφορά-ανταπόδοση.

Καθώς οι αναλυτικές κατηγορίες της αμοιβαιότητας και της ανταλλαγής δημιουργούσαν ερμηνευτικές εστιασεις στη διαφορά και τη διαχείρισή της,

⁵² Ο ίδιος συνοψίζει τις θέσεις του περί ανταλλαγής στο Levi-Strauss, Claude. 1987. *Introduction to the Work of Marcel Mauss*. London: Routledge.

στη διαφορά, δηλαδή, μεταξύ ατόμων και συλλογικοτήτων σε πόρους, κύρος και τις ιεραρχικές ανισότητες, τόνισαν ταυτόχρονα και το αδύνατο σημείο τους: η θεωρητική έμφαση στην αμοιβαιότητα δημιουργούσε στομαχικά εθνογραφικά εργαλεία διότι αποτύγγαναν ακριβώς να θεωρήσουν τις σημαίνουσες διαφορές. (Parry 1986: 464 κε) Αποτύγγαναν, δηλαδή, να συμπεριλάβουν στην εξηγητική τους αυτά που εξαιρούνταν από την αμοιβαιότητα (Weiner 1992), συμπεριφορές πέρα από την κανονιστική προσδοκία της ανταπόδοσης (Parry 1986: 466), αποτύγγαναν, τέλος, να βοηθήσουν τη διαπολιτισμική σύγκριση λόγω του ευρωκεντρικού οικονομισμού τους (Graeber 2001: 217).

Εδώ, θα εξετάσουμε τι ανταλλάσσουν και τι εξαιρούν από την ανταλλαγή οι Καριώτες, ακολουθώντας τις θέσεις της Annette Weiner (1992) και του Maurice Godelier (2003), να αναζητούμε στη διαλεκτική των κατηγοριών του ανταλλάξιμου και του αναπαλλοτρίωτου το κοινωνικό νόημα. Αυτό θα μας βοηθήσει να εντοπίσουμε και το μέτρο της αξίας, που το παρέχει αυτό που διαφυλάσσεται και αποθησαυρίζεται. Οι απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά θα συμπληρώσουν αναλυτικά και τα ήδη ανοικτά ερωτήματα περί κοινότητας. Εξάλλου, η κοινότητα και η αξία, έννοιες από πολλές απόψεις αρχικές στις κοινωνικές επιστήμες, διασταυρώνονται πολλαπλώς στην ιστορία της κοινωνικής θεωρίας. Για να γίνουν όμως όλα αυτά, πρέπει να ξαναβγούμε στο δρόμο και να γυρίσουμε τις ικαριακές ‘αγορές’.

Η πρώτη, και ίσως η πιο ιδιότυπη, απ’ αυτές είναι υπαίθρια. Τη συναντήσαμε ήδη στα προηγούμενα κεφάλαια: μιλώ για αυτά που αποκάλεσα

προηγουμένως ‘σκουπίδια’ απ’ όπου τροφοδοτείται η ικαριακή ανακύκλωση, ή όπως με διόρθωσαν οι Καριώτες, η ικαριακή ανασύνθεση.

Νίκος

*Κοίταξε, μαστορεύαμε με ότι βρίσκαμε. Πού να ‘βρεις ανταλλακτικά και τέτοια στη Νικαριά, το ‘60, το ‘70, το ‘80... αλλά θα μου πεις το κάνουμε και τώρα. Μας πάει νομίζω, ταιριάζει. Αυτός που έμαθε μόνο να αγοράζει και να αναλώνει, βλέπει το πράμα αν είναι ωραίο, αν δουλεύει... Εμείς δεν το βλέπουμε με το μάτι του αγοραστή, το βλέπουμε **με το μάτι του κατασκευαστή**. Κι αν το δεις έτσι, ένα πράμα δεν είναι ένα, είναι πολλά πράματα που το φτιάχνουν και αν τα ξαναβάλεις σε άλλη σειρά κάνουν άλλο πράμα. Κι ύστερα σου είπα, μας αρέσει αυτό, το αυτοσχέδιο πράμα. Είμαστε το νησί του αυτοσχέδιου. **Είμαστε άνθρωποι αυτοσχέδιοι.***

Λίνα

Μόνο οι Καριωτίνες που πηγαίνανε υπηρέτριες στη Σμόρνη και στην Αθήνα κάνανε νοικοκυρική, επειδή πληρώνονταν γι’ αυτό. Εδώ καμμιά δεν ασχολείται με το σπίτι όπως το ‘χουνε αλλού, να ‘ναι παστρικό, συμμαζεμένο, να ‘χει ωραία πράματα κτλ. Η πάστρα και η διακόσμηση είναι βλακεία. Να ‘ναι το σπίτι στοιχειωδώς καθαρό, ναι. Αλλά να ασχολούμαι όλη μέρα με το σπίτι... άσε που άμα θά ‘μπει κανείς και το δει τέλειο θα με ρωτήσει τι έπαθα κι αν θέλω να φύγω αφ’ το νησί... Ούτε οι γιαγιάδες μας... δεν ήταν εδώ μόδα τα σεμεδάκια και τα καδράκια και τα τοιαύτα. Ούτε κρατάμε πράματα παλιά –

μέχρι να παλιώσει το πράμα έχει γίνει κάτι άλλο. Άλλα από χρεία, άλλα από γούστο...

Χριστόδουλος

Πολύ πριν τη μόδα με τα DIY (do it yourself) στη Νικαριά όλα μπορούσαν να αποτελέσουν εξάρτημα όλων, τα προσαρμόζαμε όπως μας έρχονταν. Κυρίως βρίσκουμε ωραίο παιχνίδι να εφευρίσκουμε άχρηστα. Παίρνεις λειτουργικά μέρη μιας συσκευής, για παράδειγμα, και την κάνεις κάτι αγνώριστο –όχι άμεσα χρήσιμο, για την ευχαρίστηση. Παίρνεις ας πούμε μια παλιά τηλεόραση και την κάνεις ενυδρείο. Ή γλυπτό. Ήταν πρόπερσι που μας έπιασε μια τρέλλα με τα αεικίνητα, είχαμε βαλθεί όλοι να κάνουμε αεικίνητα, αυτά που κινούνται ‘για πάντα’ με μηδαμινή ενέργεια... Άλλος με μαγνήτες, άλλος μηχανικά... περνούσες απ’ τα πεταμένα (τα σκουπίδια) κι όλοι έβλεπαν κατάλληλα μέρη για το αεικίνητό τους... Σκέφτηκα αυτόν τον κρεμαστό κήπο, να το πούμε έτσι, μια μέρα στου Γιώργου, πήρα την ιδέα όταν είδα ένα (μεταλλικό) πλέγμα που είχε αυτός στην πόρτα. Το πλέγμα το ‘βρα στο δρόμο, σ’ ένα ψυγείο... Από δω, είναι το αυτοσχέδιο ανεμόμετρο...

Πολλά πράματα -ρούχα, σκευή και αντικείμενα προσωπικής χρήσης-εξάλλου, είναι ήδη, πριν καταλήξουν στην ανασύνθεση, κατά κάποιον τρόπο αυτοσχέδια: η παροιμιώδης αδιαφορία και αφροντισιά που δείχνουν οι Καριώτες για ο,τιδήποτε αγοράζεται, μεταμορφώνει γρήγορα ένα εμπόρευμα σε ρετάλι ή παρωδία της αρχικής του εμφάνισης και λειτουργίας. Κι αν δεν

προλάβει η ατσαλοσύνη του χρήστη να καταστρέψει ένα αντικείμενο, είναι πολύ πιθανόν αυτό να συμβεί με τη συνεύρεση του χρήστη με άλλους Καριώτες. Η χαρά με την οποία η παιδική περιέργεια χαλά ένα παιχνίδι για να εξεταστεί το εσωτερικό του ή να δοκιμαστούν οι αντοχές του, βρίσκει το παράλληλό της στη χαρά με την οποία η καριώτικη συναναστροφή διαλύει ή σημαδεύει ένα καινούριο ή ακριβό αντικείμενο, προκειμένου αυτό να χάσει την αρχική του λάμψη. Τη λάμψη του καινούριου και τη λάμψη του ετοιμοφτιαγμένου : την «πατίνα του χρήματος», ό πως το έθεσε ένας συνομιλητής μου. Με εξαίρεση τους Αμερικανούς Καριώτες που η διαφορετική γλωσσική και κοινωνική πλαισίωση έχει διαμορφώσει τις δικές της ελάχιστες λεπτομέρειες της καθημερινής ζωής, κανονικά, σε μια χαλαρή καριώτικη συναναστροφή ένα από τα αγαπημένα και σχεδόν τυποποιημένα αφηγηματικά μοτίβα που επιστρατεύονται είναι ακριβώς αυτές οι μικροϊστορίες βλαβών. Με παραστατικό τρόπο, ο/η εκάστοτε αφηγητής/-τρια διηγείται πώς η δήθεν άγαρμπη συμπεριφορά ενός άλλου Καριώτη, που όμως υποκρύπτει στην πραγματικότητα φθόνο, κατέστρεψε ένα καινούριο ρούχο ή αντικείμενο με το οποίο παρουσιάστηκε ο αφηγητής. Ο ίδιος αφηγητής είναι πολύ πιθανόν να αφηγηθεί αργότερα την αντίστροφη ιστορία, με ποιο, δηλαδή, έξυπνο τέχνασμα ή με προσποιητή απροσεξία προκάλεσε αυτός μια φθορά στο αντικείμενο ενός άλλου. Δεν είναι σπάνιο ο ίδιος ο ιδιοκτήτης να προκαλέσει μια μικρή φθορά ευθύς εξαρχής στο καινούριο πράγμα, ελπίζοντας έτσι να προλάβει τις σοβαρότερες φθορές των άλλων. Τελικά, ένα μερίδιο της αιδημοσύνης και της προσωπικής περιστολής απέναντι σε ό, τι φαίνεται καινούριο και ακριβό, καταλήγει να αποδίδεται πάντα στον ίδιο τον τόπο και στον αέρα: κομμώσεις, αυτοκίνητα, ρούχα, συσκευές, αξεσουάρ, όλα γίνονται

‘παίγνια του αέρα, δεν τα σηκώνει ο τόπος’.⁵³

Όσο αυτονόητη θεωρείται η ατομική και συλλογική μαστοριά για πράγματα που θεωρούνται εκτοπισμένα απ’ την αγορά (αυτοσχέδιες κατασκευές, επισκευές, μετατροπές χρήσης αλλά και δρόμοι, μονοπάτια, έργα κοινής- κοινοτικής χρήσης που βασίζονται στη δωρεάν προσφορά εργασίας των Καριωτών), τόσο υπογραμμίζεται η αδεξιότητα και η φθαρτότητα των έτοιμων προϊόντων που εν-τοπίζονται προσώρας στην χρηματική σφαίρα. Όσο περισσότερη μαστοριά διαθέτει το άτομο και δεξιότητες η συλλογικότητα στη δημιουργία και τη διαχείριση ενός έργου ή μιας κατάστασης, τόσο περισσότερο απομακρύνεται από την οικονομική ωφέλεια, όπως και αν την εννοήσει κανείς. Ο Sennett (2011 β: 54) συνοψίζει τη νεωτερική κοινωνική ιστορία της εργασίας του τεχνίτη ως «ιστορία των προσπαθειών των εργαστηρίων να αντιμετωπίσουν ή να αποφύγουν ζητήματα εξουσίας και αυτονομίας» σε σχέση με την αγορά ‘στο έργο που αφιέρωσε στη μαστοριά, την αναλύει ως τριαδική ικανότητα, που συμπεριλαμβάνει την τεχνική δεξιότητα να παράγει κανείς τεχνουργήματα και κατασκευάσματα, τους δεξιοτεχνικούς αυτοσχεδιασμούς πάνω στον ‘κανόνα’ προκειμένου να συμμετέχει/ συνδημιουργεί μια τελετουργία, και τη δεξιότητα να συμμετέχει στη δημιουργία και την ενοίκηση βιώσιμων περιβαλλόντων, υλικών και κοινωνικών.

Ας κρατήσουμε υπ’ όψιν αυτή τη σύνδεση: αντανακλάται πλήρως στην εκμάθηση και εκδραμάτιση της ικαριακής ταυτότητας (διόλου μοναδικής ως προς αυτό) και διαλύει πολλές επιφανειακές αντιφάσεις. Οι Καριώτες,

⁵³ Οι Αθηναίοι Καριώτες που δεν αντιμετωπίζουν στην καθημερινότητά τους τους ίδιους ανέμους, λένε επίσης «τι τα θες, όλα στο τέλος τα παίρνει ο αέρας», αντί της στερεότυπης ευχής «με γεια».

ασκούμενοι πολιτισμικά σε αυτό που θεωρούν κοινωνική μαστοριά, πράγμα που καλλιεργούν ως καρπό συνειδητής επιμέλειας, μπορούν να αναδημιουργούν νέες τριάδες δεξιοτεχνίας σε νέα πλαίσια: το αμερικανικό-καριώτικο παράλληλο στο προηγούμενο μικρο-εθνογραφικό παράδειγμα, είναι η Καριωτίνα της Νέας Υόρκης που συναρμολογεί τηλεκατευθυνόμενα, διοργανώνει ικαριακά πικ-νικ (φωτογραφία 8) και ικαριακούς αγώνες γκολφ, και είναι ικανότατη στο να βγάζει χρήματα και να συνδικαλίζεται στο εταιρικό περιβάλλον της Wall-Street. Η ακρίβεια της παραπάνω παρατήρησης και η έμφαση στη συνειδητή και εμπρόθετη διάσταση της μαστοριάς που ενυπάρχει στις καριώτικες πολιτισμικές πρακτικές, επιβεβαιώνεται και από το ότι τα υποκείμενα των δύο παραδειγμάτων, η καριωτίνα που συντελεί στην κορύφωση του καριώτικου στο μνημόσυνο, και η καριωτίνα που διοργανώνει ένα κλασικό αμερικάνικο πικ-νικ ως πρόσφορο έδαφος για μια κατά τα άλλα καριώτικη τελετουργική συμποσιακή συνάθροιση, πολύ συχνά είναι ένα και το αυτό πρόσωπο. Όπως μου θύμισε, μια συνομιλήτριά μου, εξάλλου, «ο Ίκαρος είναι γιος του Δαίδαλου, το μυθολογικό συνώνυμο του ευφυούς τεχνίτη». Χρήσιμη υπενθύμιση, μια που οι εκλεκτικές συγγένειες ανάμεσα στο μυθολογικό κύκλο του Δαίδαλου και του Ικάρου και τις σύγχρονες ικαριακές κοινωνικές σημασίες δεν είναι λίγες. Αν και όλη η πρακτική ευφυΐα του Δαίδαλου πηγάζει από την επιθυμία του για χειραφέτηση, ο δεξιοτέχνης, συχνά, εγκλωβίζεται στο Λαβύρινθο που ο ίδιος κατασκεύασε, κίνδυνος που δεν ελλοχεύει για τον αδέξιο, που εξαρχής δεν χρειάστηκε να μηχανευτεί τίποτε, μη θέλοντας να απελευθερωθεί από κάτι: «ο Μίνωας, παρόλο που ελέγχει το κάθε πράμα, δεν ελέγχει τον αέρα' ο ουρανός, τουλάχιστον, παραμένει ανοιχτός, λέει ένας ήρωας του Οβίδιου. Η πτήση συνιστά έτσι ένα

δεύτερο κλειδί του Λαβυρίνθου, την επανάληψη επίσης του τεχνάσματος του νήματος που δείχνει το δρόμο στο Λαβύρινθο» (Frontisi-Ducroux, 2002: 170). Θα επανέλθουμε στις στιγμές εγκλωβισμού και ατομικής, όσο και συλλογικής αδεξιότητας, όπως τις βιώνουν και τις εννοούν οι Καριώτες. Προς το παρόν, επιστρέφοντας στα πράγματα και την τιμή τους, και εν τέλει στην αξία τους, ας κρατήσουμε ότι, σε αντίθεση με την κυρίαρχη θεώρηση που παρουσιάζει τα πάντα ως δυνάμει ενσωματωμένα στην αγορά, οι καριώτικες σημασίες αναδεικνύουν τη μαστοριά που χρειάζεται για να μείνει κάτι -ως υποκείμενο ή αντικείμενο- εκτός αγοράς, ως ισοδύναμη με τη μαστοριά που χρειάζεται κάτι για να επιτύχει εντός της.

Οι αθηναϊκοί δρόμοι, από την άλλη, δεν προσφέρονται για αυτές τις ιδιότυπες εκθέσεις αχρηστευμένων πραγμάτων που συναντά κανείς κατά μήκος του οδικού δικτύου της Ικαρίας. Εξάλλου, η χωρική διασπορά των Καριωτών είναι ακόμη μεγαλύτερη στην πρωτεύουσα, όπου ποτέ οι Καριώτες εσωτερικοί μετανάστες δεν συγκρότησαν γειτονιές (όπως τα Αναφιώτικα, για παράδειγμα). Αν και ποτέ δεν ενδιαφέρθηκαν να συσπειρωθούν χωρικά ή να καταστήσουν κυριολεκτικά ή μεταφορικά ορατή την ικαριακή κοινότητα, από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα έχουν επιδοθεί με ξέφρενη δημιουργικότητα στη συγκρότηση σωματείων, συλλόγων και άτυπων συνομαδόσεων, το κύριο χαρακτηριστικό των οποίων είναι η εσωστρέφεια. Στο πρωτοδικείο Αθηνών μπορεί κανείς να βρει πάνω από διακόσια καταστατικά ικαριακών, αφανών ως προς την παραέξω παρουσία τους, συλλόγων. Συνυπολογίζοντας ότι τα τελευταία χρόνια που ο αριθμός των Καριωτών της Αθήνας έχει αυξηθεί, αυτός δεν υπερβαίνει τα 4000 άτομα, μπορεί κανείς να αντιληφθεί την πυκνότητα των προσπαθειών οργάνωσης και συσσωμάτωσης που διακατέχει

τους Καριώτες. Διασκορπισμένοι ανάμεσα σε Εξάρχεια, Ηλιούπολη, Πέραμα και Κυψέλη, διατηρούν, ωστόσο, μερικά κοινά σημεία αναφοράς, όπως η εκεί διοργάνωση μνημοσύνων, πανηγυριών και στο πλαίσιο που εδώ μας αφορά, έναν μεγάλο χώρο συλλογικής αποθήκευσης που υποκαθιστά, μεταξύ άλλων, και τις εκθέσεις αχρηστευμένων και αχρησιμοποίητων πραγμάτων των ικαριακών δρόμων.

Αυτό, ωστόσο, που δεν περίμενα να συναντήσω στην αθηναϊκή καριώτικη κοινότητα, καθώς θεωρούσα ότι οφείλεται αποκλειστικά στις ιδιότυπες συνθήκες των εμπορευματικών υποδομών του νησιού, ό, τι δηλαδή με άλλους όρους και, ίσως, προχειρότητα, θα αποκαλούνταν όψη υπανάπτυξης, είναι μια πλήρως αναπτυγμένη και αυστηρώς ανεπίσημη εμπορευματική αγορά. Εδώ δεν πρόκειται για δωρεάν, σχεδόν ανώνυμα, αχρηστευμένα ή ξεχασμένα αντικείμενα: πρόκειται για διακίνηση τροφίμων, κατά κύριο λόγο, που όμως διακινούνται αποκλειστικά μεταξύ Καριωτών και δεν υπάγονται σε κανενός είδους γραφειοκρατικό έλεγχο. Κατσίκια, σταφύλια, φρούτα, ψάρια, λάδι, χορταρικά παραγόμενα όλα στο νησί, φτάνουν με το πλοίο σε αθηναϊκά σπίτια ή αποθήκες και από κει αγοράζονται από άλλους Καριώτες. Περίεργη κατηγορία αποτελεί εδώ το κρασί, που πωλείται, αλλά σπανιότερα και μόνον ένα συγκεκριμένο είδος του, στο οποίο θα επανέλθουμε. Οι αγοραπωλησίες αρχίζουν πάντοτε βασιζόμενες στην προσωπική γνωριμία των συμβαλλομένων μερών, αλλά σταδιακά επεκτείνονται δημιουργώντας ένα δίκτυο συναλλαγών που υπερβαίνει κατά πολύ φίλους και συγγενείς. Στο δίκτυο αυτό καταλήγουν να συναντώνται άνθρωποι με μακρινή καριώτικη καταγωγή που λείπουν εδώ και τρεις γενιές από το νησί, με νησιώτες, αθηναίοι καριώτες που δεν διατηρούν καμιά άλλη

προσωπική σχέση μεταξύ τους κοκ.

Η ‘αγορά’ αυτή διακρίνεται με σαφήνεια από τις δωρεάν ενισχύσεις αλληλεγγύης σε Καριώτες που βρίσκονται σε χρεία, και βεβαίως διακρίνεται από τις κανονικές εμπορευματικές συναλλαγές που έχουν οι Καριώτες παραγωγοί που διοχετεύουν τα προϊόντα τους στην αγορά εντός και εκτός Ικαρίας. Οι τιμές των αγαθών που διακινούνται σε αυτήν την ανεπίσημη ικαριακή αγορά δεν είναι χαμηλότερες των κανονικών συναλλαγών · ούτε φυλάσσονται τα καλύτερα προϊόντα για αυτήν. Συνεπώς, δεν είναι ούτε η εξέχουσα ποιότητα ούτε η τιμή κόστους που ωθεί τους Καριώτες να συντηρούν αυτό το δίκτυο αγοραπωλησιών. Για να καταλάβουμε πληρέστερα τις διαφορές μεταξύ επίσημου και ανεπίσημου εμπορίου, θα καταφύγουμε σε μια υπολειμματική κατηγορία αγαθού που συναντάται και στις δύο σφαίρες συναλλαγών, και το οποίο όταν αποτιμάται σε χρηματική αξία χάνει τη συμβολική του αξία και το αντίστροφο: το κρασί.

Λεωνίδα

Το κρασί είναι τριών ειδών. Είναι αυτό που το πίνεις και το κατουράς, αυτό που το πίνεις και το χορεύεις...- είναι και αυτό που το πίνεις και το κάνεις θεό. Καθένα έχει τη στιγμή του και την περίπτωση: ας πούμε, το κρασί που γίνεται Διόνυσος, που είναι Διόνυσος, δεν πίνεται κατά μόνας. Δεν βλέπεις μόνος τον κόσμο ν’ αλλάζει. Μόνος ψάχνεις μια μικρή ευχαρίστηση, αλλά αυτό δεν αφορά το τι είναι το κρασί, βρίσκεις μια μικρή ευχαρίστηση και στο νερό αν είσαι διψασμένος, και σ’ άλλα ποτά που ‘σε φέρνουν στο κέφι’ που λένε. Ούτε είναι η μέθη του διονυσιακού κρασιού ένας μικρός θάνατος, αυτός που μετά

από μια σχετική αγωνία στομαχική ή κεφαλική σε ρίχνει στον ύπνο της αναισθησίας. Η μέθη αυτή που λέμε τώρα διαλύει τα όρια μεταξύ του εαυτού σου και των άλλων συμποτών, βαδίζετε κάπου μαζί και είναι πορεία, δεν τραβάει ο καθένας με το ρυθμό του, αλλά όλοι μαζί. Δεν το πίνεις με αγνώστους, το κρασί αυτό προϋποθέτει σχέση που μεταμορφώνεται και προχωρά. Για να το πιεις, λοιπόν, χρειάζεσαι **μαστοριά** και άλλους μάστορες. Χρειάζεσαι χρόνο, απροσδιόριστα ατελείωτο. Χρειάζεσαι προετοιμασία, κάτι λαδερό για το στομάχι, σχεδόν χωνεμένο πριν αρχίσεις να πίνεις, και κεφάλι άδειο από σκέψεις άλλες από σένα, χρειάζεσαι **αυτοσυγκέντρωση**, γιατί δεν πίνεις για να ξεχάσεις και να ξεχαστείς, πίνεις για να συγκεντρωθείς με άλλους. Αυτός είναι ο πράμνιος, αυστηρός και δυνατός στα οινολογικά του χαρακτηριστικά.

Αυστηρός. Και δυνατός.

Και φτιαχνόταν και φτιάχνεται μόνο εδώ, είναι το χρώμα, είναι η ποικιλία και είναι και η τέχνη: τρία πράγματα που δεν υπάρχουν αλλού. Χωρίς χρώμα πρόσθετο, χωρίς τεχνητά αρώματα, χωρίς θειώδη: σκέτος Ίκαρος.

Τώρα, αυτό που διασχίζει το σώμα και τρέχει απλώς απ' το στόμα στο έντερο, πωλείται. Και αγοράζεται. Και το πίνεις, ας πούμε με το φαγητό. Και το μέτριο, είναι πράμνιο που δεν έφτασε στην κορφή του, ή άλλο που όμως δεν είναι ζωντανό και δεν μεγάλωσε τόσο αυστηρά. Κι αυτό θα το δεις να πωλείται, και καταναλώνεται σε στιγμές παρέας, σ' ένα πανηγύρι ας πούμε. Φυσικά, τα τελευταία δύο δεν παλαιώνονται, ζυδιάζουν...

Διευρύνοντας την τυπολογία του Λεωνίδα και με άλλα κριτήρια, προσθέτω ότι υπάρχει καριώτικο κρασί που πωλείται, κρασί που χαρίζεται

αλλά δεν πωλείται, και κρασί που ούτε πωλείται ούτε χαρίζεται, αλλά φυλάσσεται και καταναλώνεται από ιδιοκτήτες και δικούς σε εξαιρετικές περιστάσεις. Περιγράφοντας τις ιδιοκτησιακές σχέσεις στο πρώτο κεφάλαιο, είχα αναφερθεί στην ιδανική περιουσιακή σύνθεση αρρενογονικών και μητρογονικών κληρονομιών ώστε να εξασφαλίζεται αυτάρκεια. Σύμφωνα με τον ιδανικό τύπο, λοιπόν, κάθε νοικοκυριό μετέχει και στους δύο πόρους που προβάλλουν ως συμβολικά θεμελιώδεις, τα κατσίκια και το κρασί. Η πραγματικότητα, ωστόσο, αποκλίνει πάντα από τους κανόνες. Δεν είναι όλοι σε θέση να παράγουν το δικό τους κρασί: από άλλους λείπουν τα αμπέλια και από άλλους η τέχνη. Και δεν διαθέτουν όλοι κατσίκια, για τα οποία δεν ισχύουν οι εξαιρέσεις του κρασιού: τα κατσίκια και πωλούνται και χαρίζονται χωρίς διακρίσεις. Τα κατσίκια, θυμίζω, ιδίως αυτά των οποίων το κρέας καταναλώνεται, τα ρασκά, αναπαρίστανται ως κοινά –η κατσίκα του σπιτογυριού είναι σαφώς ιδιόκτητη. Το κρασί, απεναντίας, έχει πάντα την ισχυρή καταγωγική σφραγίδα του παρασκευαστή του και του ιδιοκτήτη της γης των αμπελώνων.

Με άλλα λόγια, αυτό που αναπαρίσταται ως κοινό διατιμάται σε χρήμα· αυτό που αναπαρίσταται ως ατομική ιδιοκτησία αποσύρεται από την κυκλοφορία και παραμένει αδιατίμητο. Οι ικαριακές εικόνες και αναπαραστάσεις που παρήχθησαν τα τελευταία χρόνια από πολλούς μελετητές, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και τις τουριστικές τοπιογραφίες, αλλά και τους ‘κατ’ επάγγελμα Καριώτες’⁵⁴, εστιάζουν σε μια

⁵⁴ ‘Κατ’ επάγγελμα Καριώτες’ έφτασα κατά τη διάρκεια των χρόνων της επιτόπιας έρευνας να αποκαλώ τα καριώτικης καταγωγής άτομα που στηρίζουν το εισόδημα ή το προς τα έξω κύρος τους στο εμπορικό μάντζμεντ μιας στερεότυπης ‘ικαριακής ταυτότητας’. Παρέχουν ‘εναλλακτικές’ τουριστικές υπηρεσίες (σεμινάρια, θεραπείες, ‘αυθεντικές ξεναγήσεις στην άγνωστη Ικαρία’), γράφουν βιβλία ή οργανώνουν

παραμορφωτική εξισωτική εικόνα της Ικαρίας, όπου τα ‘κοινά’ και τα ‘αδιατίμητα’ κυριαρχούν ανέκαθεν. Ο πρόχειρος και αφελής εξισωτισμός αυτής της εικόνας, αφήνει στο σκοτάδι την πολύ ενδιαφέρουσα, κατά τη γνώμη μου, και έντονη ταλάντωση των ικαριακών πρακτικών και αντιλήψεων μεταξύ ατομικού και συλλογικού, κρατικής κυριαρχίας και κοινοτικού πεδίου δράσης, που προβληματοποιεί τις κυρίαρχες αντιλήψεις, αντί να τις παρωδεί ή να τις υποκαθιστά με ευτοπικές νοσταλγίες. Το κρασί, ως ονομαστό τοπικό προϊόν και το πανηγύρι, καταλαμβάνουν κεντρική θέση στις παραπάνω εικόνες.

Στις κατεξοχήν καριώτικες τελετουργικές επιτελέσεις της κοινότητας, το μνημόσυνο και το πανηγύρι, είναι θεμελιώδης η συνδυαστική κατανάλωση αυτών των δύο: ρασκού και κρασιού. Ό,τι ενώνεται τελετουργικά στην κατανάλωση, διαχωρίζεται σύμφωνα με τις παραδοσιακές καριώτικες αντιλήψεις στην παραγωγή του: οι αμπελουργοί και οι κατσικάδες υποτίθεται ότι διατηρούν αιώνια αντιπαλότητα, διότι τα αφύλακτα κατσίκια κατατρώγουν τα αμπέλια. Αποκαθιστούν, σύμφωνα με τις διηγήσεις, τις εχθρικές τους σχέσεις στο πανηγύρι, όπου συνειδητοποιούν ότι μόνο η μείξη των παραγόμενων αγαθών τους, και συνεπώς η αιωνίως συγκρουσιακή συνύπαρξη των ο μάρδων τους, δημιουργεί το τελετουργικό πεδίο όπου επιτελείται η κοινότητα. Η αμπελουργία διακρίνεται σαφώς και από τη

συλλόγους και φεστιβάλ που ‘προβάλλουν τον ικαριακό πολιτισμό’ και την ‘ικαριακή ιδιαιτερότητα απ’ την οποία όλοι οι υπόλοιποι έχουν κάτι να διδαχθούν’, και αναλαμβάνουν, τα τελευταία χρόνια, να καθοδηγήσουν ως βοηθοί και αποκλειστικοί πληροφορητές τους ερευνητές και δημοσιογράφους που συρρέουν στην Ικαρία. Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί πως τα τελευταία χρόνια στην Ικαρία άρχισε να αναπτύσσεται και ο ακαδημαϊκός τουρισμός. Το φαινόμενο, πρόσφατο στην Ικαρία, δεν είναι καθόλου καινοφανές στην ανθρωπολογία και έχει –δικαίως, νομίζω- ασκηθεί έντονη κριτική στη συμβολή των ανθρωπολόγων στην τουριστικοποίηση και την εμπορευματοποίηση ‘ταυτοτήτων’ και ‘πολιτισμών’. Ενδεικτικά από την μεγάλη βιβλιογραφία που υπάρχει για το θέμα, Salazar 2013.

γεωργία, με κριτήριο την άρωση· το αμπέλι δεν οργώνεται, σε αντίθεση με τα παραγωγικά κτήματα ή τους κήπους. Οι διαιρέσεις αμπελουργών/κατσικάδων δεν ανήκουν μόνο σε μια υποτιθέμενη παράδοση, αλλά αναδύονται σχηματικά και σήμερα στην επιφάνεια των κοινωνικών σχέσεων και των πολιτικών συσχετισμών δυνάμεων. Οι κατσικάδες αναπαρίστανται ως περισσότερο συντηρητικοί και κλειστοί σε άλλες ομάδες και στο παραέξω από την Ικαρία, έχουν χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο και είναι περισσότερο προσδεδεδεμένοι στην καθημερινή επιβίωση και στον τόπο τους. Οι αμπελουργοί, από την άλλη, αναπαρίστανται ως κυρίως προοδευτικοί, με αγάπη για τα γράμματα, ταξιδεμένοι, ευέλικτοι επαγγελματικά και κοινωνικά, προσανατολισμένοι στις ευρύτερες αλλαγές. Μια μεγάλη μερίδα των κατσικάδων συνεχίζει να πρόσκειται παραδοσιακά στο ΚΚΕ, ενώ οι περισσότεροι αμπελουργοί τοποθετούνται σε ένα ευρύτερο φάσμα της αριστεράς, από το ριζοσπαστισμό έως τον αναρχισμό.

Αν συνδυάσουμε τώρα τα προηγούμενα περί χρηματικής διατίμησης των δύο αγαθών με τις σχηματικές, επαναλαμβάνω, διατάξεις των παραγωγών στην Ικαρία, προκύπτει η εξής εικόνα: οι πιο προσδεδεδεμένοι στην επιβίωση κατσικάδες, που δεν διστάζουν να επιδιώκουν το κέρδος ακόμη και στις τελετουργικές περιστάσεις όπου αυτό υποτίθεται ότι παραμερίζεται χάριν της ‘αναδιανομής’, έχουν τις πιο απόμακρες σχέσεις με την ευρύτερη αγορά και σημειώνουν ελάχιστη επιτυχία αναφορικά με τα κριτήρια της οικονομικής ορθολογικότητας. Απεναντίας, οι θεματοφύλακες της οινοποιητικής παράδοσης που καταλαμβάνει την υψηλότερη συμβολική θέση στις αξίες των Καριωτών, και οι οποίοι παράγουν ένα προϊόν που δύσκολα πωλείται, είναι αυτοί που βρίσκονται εγγύτερα στο εμπόριο και στις αξίες της ‘βελτίωσης της

ποιότητας ζωής' και της προόδου. Προκύπτουν, συνεπώς, δύο ζητήματα: το πρώτο είναι η σχέση του χρήματος με τα δύο αγαθά που φαίνεται να διαστρέφει τις κατηγοριοποιήσεις, και τι συνεπάγεται αυτό για την αξία της γης, που μέχρι τώρα την είδαμε ως τόπο όπου «όλα ανήκουν και όλα είναι κοινά» ταυτόχρονα. Το δεύτερο ζήτημα αφορά τη σύνδεση συμβολικών αντιλήψεων και κανονιστικών προσλήψεων με την κοινωνική πραγματικότητα: πώς όλα αυτά συνδιαμορφώνουν μια κοινωνικότητα που τείνει στις συλλογικές πραγματώσεις της κοινότητας και πώς δημιουργούνται οι εσωτερικές καταταμίσεις και τα εξωτερικά όρια;

Το πρώτο ζήτημα έχει εδώ και καιρό συζητηθεί ανθρωπολογικά, και έχει γίνει σαφές πως τα δώρα και τα εμπορεύματα, καθώς και οι αντίστοιχες σφαίρες ανταλλαγής, δεν διακρίνονται απόλυτα ποτέ και πουθενά, όπως και το ότι τα ζητήματα κυριότητας και ιδιοκτησίας είναι πολύμορφα και ταλαντώνονται συνεχώς μεταξύ ατομικού και συλλογικού ακόμη και εντός της καπιταλιστικής Δύσης, που συχνά συνδέεται με ένα ανώτερο είδος οικονομικο-τεχνικής διαύγασης (Carrier, 1992). Όσον αφορά το δεύτερο ζήτημα, είναι επίσης πολλές οι ανθρωπολογικές μελέτες που καταδεικνύουν ως περιοριστική και ελλιπή τόσο τη θεώρηση της κοινότητας ως μιας 'μικρο-οικονομικής σφαίρας' που τείνει στην κλειστότητα, όσο και τη θεώρηση της σύγχρονης αγοράς ως *de facto* περισταλτικής της κοινότητας⁵⁵. Μια οικονομική ιστορία της Ικαρίας (Γιαγουρτάς 2004) θα μας έδινε επί του συγκεκριμένου τα αντίστοιχα επιχειρήματα. Αν, ωστόσο, ανακινήθηκαν εδώ όλα αυτά τα ζητήματα, είναι για να συζητηθεί μια έλλειψη που έχουν πολλοί

⁵⁵ Ενδεικτικά, Bloch and Parry 1989, Polanyi 1947, Gudeman 2011, Graeber 2001 και 2011.

διαπιστώσει (βλ. Σημ. 51): με τα λόγια του Gudeman (2011: 138), «υποστηρίζω ότι η αμοιβαιότητα είναι έκφραση της κοινότητας και τρόπος επέκτασής της, αλλά και η ίδια η κοινότητα –συγκυριακή, διαπραγματεύσιμη, ευάλωτη- και τα κοινά αγαθά της –υλικά ή άυλα, πνευματικά ή φυσικά- μαζί με τους κανόνες διανομής που τηρεί, αποτελεί το στοιχείο που απουσιάζει από τον ανθρωπολογικό λόγο».

Ίσως η διατύπωση του Gudeman να είναι περισσότερο δηκτική, παρά ακριβής: με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, η κοινότητα επιστρέφει στη συζήτηση, αν όχι από την πόρτα, από το παράθυρο. Και εδώ θα επικεντρωθούμε στις ικαριακές πόρτες, τις πάντα ανοιχτές. Φαίνεται ότι οι Καριώτες πιστώνουν στα πράγματα και στους εαυτούς τους μια ιδιότητα διόλου αυτονόητα κοινή, μια ιδιότητα που παρόλα αυτά δεν οδηγεί στην ομοίωση ανθρώπων και πραγμάτων: την εν δυνάμει αιώνια μετασχηματιστική δράση της οποίας είναι υποκείμενα. Ένα πράγμα μπορεί να ανασυρθεί από την απόρριψη και να διασωθεί από την απόσυρση από την κυκλοφορία, αν μετασχηματιστεί σε κάτι άλλο. Η φθορά και η απώλεια δεν είναι οριστική όσο η φαντασία μπορεί να μεταθέσει την υλικότητα του αντικειμένου σε μια άλλη μορφή. Αντιστοίχως, η κοινωνική μαστοριά μπορεί να διασώσει από την απόσυρση απ' τη δράση ένα υποκείμενο που έχει εκτοπιστεί προσώρας σε περιβάλλον ανοίκειο. Μπορεί να διασώσει από την οριστική φθορά της λήθης υποκείμενα που έχουν αποθεθεί στο χώμα. Και στις δύο περιπτώσεις, ωστόσο, αυτό δε γίνεται ανέξοδα: πάντα επικρέμεται η καταστροφή, ανεξαρτήτως της πρόθεσης. Κατά την ικαριακή *ανασύνθεση*, ένας λάθος χειρισμός μπορεί να αχρηστεύσει οριστικά το αντικείμενο που αποσυντίθεται προκειμένου να μετασχηματιστεί: η διάλυση δεν είναι απλή πράξη. Κατά την αναδημιουργία

του καριώτικου κοινού χώρου σε άλλα περιβάλλοντα, παρομοίως, η διάλυση των καινών μοτίβων δραστηριότητας προκειμένου να ξαναφτιαχτούν ως οικεία, μπορεί να είναι ανεπίστρεπτα αλλοτριωτική. Και στις δύο περιπτώσεις, η διάλυση δεν γίνεται *per se*, δεν είναι αυτοσκοπός, καθώς απευθύνεται πάντα σε ένα παραέξω από τον εαυτό και τους οικείους: εκκινά από την πρόθεση να δηλωθεί ένα χειραφετητικό παρόν στο εδώ και τώρα σε όλη τους την πολυπλοκότητα. Τα μετασηματισμένα πράγματα και τα μετασηματισμένα καριώτικα έθνη δεν είναι πολλαπλά ισοδύναμα ενός αρχικού μοντέλου, μια ποικιλία των εναλλακτικών δυνατοτήτων της ομοιόστασης, διότι ποτέ δεν αυτονομούνται από την πλαισίωσή τους και ποτέ δεν νοηματοδοτούνται έξω από την προθετικότητα του δράστη. Η ικανότητα να φανταζόμαστε τα φυσικά και κοινωνικά πράγματα αλλιώς, να τα εγκαθιδρύουμε εκ νέου σε άλλες μορφές και να μεταφέρουμε από ένα φυσικό ή κοινωνικό πεδίο τις παραστάσεις που σχηματίσαμε σε ένα άλλο, θα ήταν αδύνατη αν δεν ιεραρχούσαμε αξιακά το αποτέλεσμα με βάση κάποια αρχική πρόθεση. Η αξία δεν είναι ποτέ τυχαία, ούτε προκύπτει ως μηχανιστικό αποτέλεσμα των εξωτερικοτήτων, των συνθηκών και των συνεπειών δηλαδή που εκφεύγουν από τον έλεγχο των κοινωνικών υποκειμένων. Η αξία είναι ο τρόπος με τον οποίο οι πράξεις αποκτούν νόημα για το ενεργούν υποκείμενο με το να ενσωματώνονται σε μια ευρύτερη ολότητα, ακόμη και αν η ολότητα αυτή υπάρχει κυρίως στη φαντασία του υποκειμένου (Graeber, 2001) –και ενδεχομένως η ολότητα υπάρχει πρωτίστως εκεί. Με άλλα λόγια, ο μετασηματισμός πραγμάτων και κοινωνικών νοημάτων για τους καριώτες είναι εξίσου ανόητος όσο και αδιανόητος αν δεν τον στηρίξουμε στο μοχλό της κοινότητάς τους (το δικό τους όνομα για την ολότητα) που αποκαθιστά

για τα άτομα και τις ομάδες την ικανότητα τους να δημιουργούν εικόνες, μορφές και νόημα.

Εικόνες, μορφές και νόημα, που εκκινούν από την προθετικότητα, που αναδημιουργούνται... Οι διακρίσεις της προθετικότητας στη συμβολική και ανταλλακτική σφαίρα ελλοχεύουν στις σχετικές θεωρήσεις ανάκαθεν, αρχής γενομένης από τον Αριστοτέλη που αναζητά την αξία του πράγματος στο σκοπό για τον οποίο κατασκευάστηκε (Scott, 2000), έως τη μαρξιστική έννοια του φετιχισμού και, αργότερα, τη διάκριση που επαναφέρει η Arendt (2008) μεταξύ homo faber (του ανθρώπου ως ευφυούς και εμπρόθετου κατασκευαστή) και animal laborens (του εργώδους ζώου, του εντελώς εξαρτώμενου από την επιβολή και τη μίμηση μόχθου). Πρόκειται για προθετικότητα που, παρότι εκκινά από τις πλέον διαφορετικές και ανησυχαστικές κοινωνικές παραστάσεις, ερμηνεύτηκε και στις σχετικές ανθρωπολογικές συζητήσεις ως επί το πλείστον εργαλειακά, σε σύνδεση με την ορθολογικότητα ή μη των κινήτρων της δράσης –ενδεχομένως γι' αυτόν ακριβώς το λόγο πολύ δύσκολα εκβάλλουν οι συζητήσεις αυτές στην κοινότητα. Πρόκειται για μια λογοκεντρική προθετικότητα, που συγχέει τη σκόπευση με τη στόχευση και τις εικόνες με τις ιδέες, δίνοντας αξιωματικά προτεραιότητα στις τελευταίες (Bottici 2011). Όπως παρατηρεί ο Halbwachs, «αν η κοινωνική σκέψη δεν περιλάμβανε παρά μόνο καθαρά αφηρημένες έννοιες, η κοινωνία θα αρκούσε απόλυτα για να εξηγήσει τη νοητική ικανότητα του ατόμου* μέσω αυτής το άτομο θα συμμετείχε στη συλλογική σκέψη. Αλλά ανάμεσα στις εικόνες και στις ιδέες υπάρχει μια διαφορά τέτοια, ώστε δεν μπορεί κανείς να παράγει τις μεν από τις δε. Αν, αντίθετα, οι συλλογικές έννοιες δεν είναι 'αφηρημένες έννοιες', αν η κοινωνία δεν μπορεί

να σκεφτεί παρά μόνο με βάση πραγματικά δεδομένα, πρόσωπα και γεγονότα, δεν υπάρχουν ιδέες χωρίς εικόνες.» (Halbwachs 2013: 317)

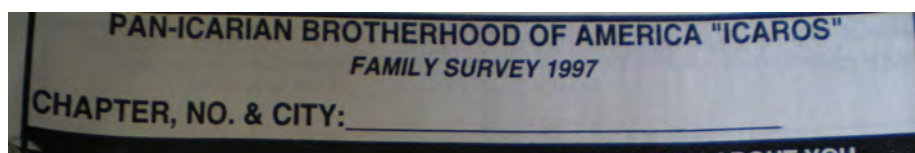
Για να επιστρέψουμε στην ανεπίσημη ικαριακή αγορά, η λειτουργία της καθίσταται ακατανόητη χωρίς την αναφορά στην κοινότητα, που αντιτάσσοντας ειρωνικά στην αδιαφάνεια της οικονομίας της αγοράς την ικαριακή αφάνεια, δημιουργεί, όπως και οι ικαριακές πόρτες, ένα σύνορο κυριαρχίας εντός μιας ευρύτερης και αόρατης, αλλά αισθητής, επικυριαρχίας. Χαράζοντας ένα –εν προκειμένω, εμπορευματικό/ χρηματικό- όριο, που επιμερίζει και εξαιρεί μέρος της οικονομικής δραστηριότητας από την κρατική εποπτεία, χαράζοντας ένα τοπογραφικό όριο μεταξύ της οικείας γης και της δυνατότητας χρήσης της από τον έξωθεν τουρισμό ή τις κρατικές παρεμβάσεις, χαράζοντας ένα συμβολικό όριο μεταξύ πραγμάτων που μπορούν να διατιμηθούν και αυτών που αποσύρονται από την χρηματική αποτίμηση, οι Καριώτες συγκροτούν ένα έδαφος ‘καταρχήν διαφοράς’ που περικλείει την κοινότητα. Η κοινότητα, ως άλλος γοθτικός καθεδρικός ναός, έργο εν προόδω επί πολλές γενεές μαστόρων που δουλεύουν χωρίς ακριβές αρχιτεκτονικό σχέδιο αλλά το τροποποιούν διαρκώς, στεγάζει τους επιδέξιους κωδονοκρούστες που ξέρουν κάθε μυστικό πέρασμα και σκάλα και που στα χέρια τους ο δαιδαλώδης μηχανισμός του κωδωνοστασίου γίνεται μια υπάκουη δημιουργία. Οι δαιμόνιοι αυτοί Κουασιμόδοι, η ψυχή του ναού σύμφωνα με τον Ουγκώ, μπορεί να μετατραπούν σε απλούς, δύσμορφους καμπούρηδες που περιγελώνται αντικατοπτρίζοντας τις επιθυμίες τους και τον εαυτό τους στην ξένη με το ναό Εσμεράλδα. Εκτός από γραφικά, τα

παραπάνω μπορεί να φαντάζουν και αυτονόητα. Κι ό μως, στον ανθρωπολογικό λόγο για την κοινότητα δεν ήταν πάντα ο Κουασιμόδος το υποκείμενο: άλλοτε το κωδωνοστάσιο (λειτουργισμός), άλλοτε ο ίδιος ο ναός (δομισμός), άλλοτε η Εσμεράλδα (θεωρία των ταυτοτήτων και των υβριδικών ταυτοτήτων), κι άλλοτε η ίδια η καμπούρα (οντολογική στροφή) έκλεψαν την θεωρητική παράσταση⁵⁶.

Οι Καριώτες καρβουνιάρηδες που συμπρωγμένοι απ' την ένδεια περιόδευαν αν την Ελλάδα και τη Μικρά Ασία στήνοντας καμίνια τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα, οι Καριωτίνες υπηρέτριες στα παράλια της Μικράς Ασίας και στην Αθήνα την ίδια εποχή, η εμπορική καριώτικη παροικία στη Αλεξάνδρεια του 19^{ου} αιώνα, και οι Καριώτες εκείνοι που έφτασαν ακόμη μακρύτερα, παρόντες ήδη στην αμερικανική ήπειρο την εποχή του Αμερικανικού Εμφυλίου, και αργότερα κνηγημένοι από την Κου Κλουξ Κλαν και τους παραστρατιωτικούς μισθοφόρους των πρώτων εταιρικών εργοδοσιών, θα βρέθηκαν πολλές φορές στη θέση του Κουασιμόδου που ξεμυτίζει από το άντρο του στην Παναγία των Παρισίων. Θέση περίεργη, που ο εκτοπισμός την ταλάντωνε από το περιθώριο στην προνομιακότητα, όπως θα δούμε παρακάτω. Επιμένοντας για λίγο ακόμη στη σφαίρα των ανταλλαγών, οι ασυμμετρίες ανάμεσα στα όσα διαθέτει κανείς και στα όσα διαθέτουν οι άλλοι, ανάμεσα στα όσα θα έπρεπε ή θα ήθελε να διαθέτει κανείς και σε αυτά που έχει, οι ασυμμετρίες ανάμεσα στα όσα νομίζει το υποκείμενο ότι πρέπει να διαθέτει και σε όσα νομίζουν οι άλλοι ότι πρέπει να διαθέτει, οι

⁵⁶ Για μια αναλυτική -και λιγότερο μεταφορική- κριτική παρουσίαση της έννοιας της κοινότητας π.β. Amit and Rapport 2002. Για μια κριτική εθνογραφική ματιά στην υβριδικότητα π.β. Hage 2006. Για μια κριτική στην οντολογική στροφή και την Actor-Network θεωρία π.β. Saldanha 2003. Για την επιστημολογική σύνδεση κοινότητας και υποκειμένου που επαναφέρει στο προσκήνιο τη δράση και την προθετικότητα π.β. Turner 2006, 2003, 2012, 1995.

ασυμμετρίες στην «ελευθερία και την υποχρέωση, τη γενναιοδωρία την ελευθεροφροσύνη και την πολυτέλεια από τη μια, την αποταμίευση, το συμφέρον και τη χρησιμότητα από την άλλη»⁵⁷, είναι ασυμμετρίες που παράγουν διαφορετικές κοινωνικές θέσεις (Alcoff 1992) σε διαφορετικά πλαίσια και εμπλέκονται σε αυτό που παραδοσιακά αποκαλείται στην κοινωνική θεωρία κύρος.

Μπέττυ, Πασαντίνα

Και τότε, μου είπε η μητέρα μου ότι μετακομίζουμε και θα πάω κι εγώ στο ελληνικό σχολείο και ότι θα γνωρίσω κι άλλους Έλληνες. Είχα μια χαρά, δεν τη φαντάζεσαι... Εγώ νόμιζα, γιατί μου είχαν εξηγήσει στο σπίτι τι είναι η Ικαρία, η Ελλάδα κλπ, ότι θα γνωρίσω ανθρώπους που είναι σαν κι εμάς. Λοιπόν, καμία σχέση... Σύντομα, οι συμμαθήτριάς μου και οι μανάδες τους, που στην αρχή κάναν ένα άνοιγμα στη μάνα μου, μας ζέκοψαν. Ήταν, βέβαια, άλλες εποχές, ο μπαμπάς έκανε παρέα με μαύρους –κακό- και εβραίους –κακό-, δεν πηγαίναμε στην εκκλησία, και γενικά, ήμασταν κάτι σαν τους ‘κομμουνιστές’... Αλλά δε θέλω να πω αυτό. Ήταν οι άλλες, μικρές διαφορές που μου έκαναν εντύπωση, και τότε κατάλαβα πόσο σημαντική είναι για μας η (Panicarian Brotherhood of America) αδελφότητα. Τότε άρχισα να ανακαλύπτω ότι ανήκα κάπου.

⁵⁷ Mauss (1999: 163): ο Μωσ παραθέτει τους όρους για να εξηγήσει τι υπαινίσσεται η αναλυτική έννοια δώρο και η προβληματική που αυτή διανοίγει.

Ας πούμε, ήταν η καθημερινή λειτουργία του σπιτιού μας και οι σχέσεις των γονιών μου, που για μας ήταν έτσι από πάντα... δηλαδή, ο παπούς μου δούλευε το 1920 διπλοβάρδιες γιατί η γιαγιά το 'χε όνειρο να γίνει η πρώτη γυναίκα καθηγήτρια καλών τεχνών κολλεγίου στην πολιτεία και ή ζωγράφιζε ή διάβαζε όλη μέρα (η συγκεκριμένη γιαγιά έφτασε στην Αμερική από το νησί αναλφάβητη)... ήμασταν φτωχοί όσο οι άλλοι, αλλά δεν είχαμε όνειρο την προκοπή, όπως τη λένε, είχαμε όνειρο μια τρέλλα ο καθένας. Δεν είχαμε εκείνη την κλασιάρικη νοσταλγία για την πατρίδα, αισθανόμασταν εδώ σχεδόν όπως οι Ινδιάνοι σήμερα, λες κι ήταν όλα δικά μας. Φτωχοί όπως όλοι γύρω, αλλά με καμμία αίσθηση της φτώχειας ως κατωτερότητας. Ο Γκας Β. που πραγματοποίησε το αμερικάνικο όνειρο, ξεκίνησε με τίποτε και έχτισε μια αυτοκρατορία, -σε αντίθεση με τον κοσμάκη που βλέπεις στην Αστόρια, που ξεκίνησε απ' τη λάντζα και μετά από κόπους δυο γενιών άνοιξε μια ταβέρνα με 'μουζάκα',- έτσι την έχτισε. Οι φτωχοί τον είχαν για ξιπασμένο, οι πλούσιοι επίσης. Έκλεινε δουλειές φορώντας κουρέλια, αλλά με ένα ύφος και μια γλώσσα... Ξέρεις τι έλεγε στον παπού μου; "Well, success it's to be in the wrong place the right time... I, always, keep looking for the wrong place to be." Ε, του απαντούσε, εκείνος, "τι στο διάλο, σ' αυτό όλοι Καριώτες είμαστε... από λάθος μεριά συγχρονισμένοι...", και γελούσανε.

... Και βέβαια ήταν η αδελφότητα... τα πικ-νικ, οι λοταρίες, οι καβγάδες στις συνελεύσεις, οι χοροί, τα σωματεία... Παντρεύτηκα Γερμανό, όπως ξέρεις. Έγινε αμέσως δεκτός και σήμερα είναι και παθιασμένος Καριώτης (μέλος της αδελφότητας, εννοεί). Το αντίστοιχο στην ένωση Κρητών, Πελοποννησίων κτλ θα ήταν αδιανόητο. Στην αδελφότητα, πάντα μαθαίνεις να ξεχωρίζεις το λάθος μέρος, για να το τραβήξω του Γκας: ο φτωχός εκεί αισθάνεται πλούσιος, ο

πλούσιος φτωχός, σε μαθαίνει ότι όλη η γη είναι λάθος μέρος άμα δεν ξέρεις τι είσαι...

So, γι' αυτό σου είπα, 'proud to be an Icarian-American', not 'Greek-American'. (φωτογραφίες 10, 11 και 12)

Θα μπορούσε κανείς να αντιτείνει σε αυτήν τη ρητορική ταυτότητας και προσαρμογής πολλά, μεταξύ άλλων ότι παρουσιάζει μονοδιάστατα τα αφηγήματα και τις πρακτικές αυτών από τους οποίους ζητά να διαφοροποιηθεί, εν προκειμένω των άλλων Ελλήνων μεταναστών. Σίγουρα, η παραπάνω αφήγηση αναδεικνύει μια οπτική διαφορετική από αυτήν που επί δεκαετίες ταύτιζε την πολιτισμική διαφορά με εθνικούς και εθνοτικούς διαχωρισμούς, και συνέδεε την κινητικότητα με αρνητικά συλλογικά αισθήματα (όπως εννοεί τον όρο ο Μωσ) σε έναν κόσμο που κανονικότητα θεωρούνταν η στάση και ρίζωμα το αδιαφοροποίητο από μια κατασκευασμένη αυθεντικότητα. (Λαλιώτου 2006) Εδώ, ωστόσο, θέλω να επιμείνω σε μια ομοιότητα και όχι στις διαφορές: η εμπειρία του εκτοπισμού ανακαλεί τόσο έντονα τις ανταλλακτικές ασυμμετρίες στην παραπάνω αφήγηση –σχεδόν εμμονικά επανέρχεται η ‘μαστοριά’ που διαθέτουν οι Καριώτες να αντιστρέφουν τη φτώχεια σε πλούτο και το αντίστροφο-, όσο και τα είδη μαστοριάς που επιστρατεύονται στην ικαριακή ανασύνθεση και την ανεπίσημη αγορά, ασυμμετρίες που διωλίζονται στο πανηγύρι, ώστε το τελικό απόσταγμα να φτάσει σε μηδέν βαθμούς κυριότητας, όπου αποκτήματα και κύρος εξουδετερώνονται. Ο λαβύρινθος των πραγμάτων, που

μας αλλάζουν όσο τα αλλάζουμε, ακόμη και πριν στεγάσει το νεοφιλελεύθερο μινώταυρο, έκρυβε τον κίνδυνο της αέναης απορρόφησης και του οριστικού εγκλωβισμού. Η καριώτικη ιδιοτυπία είναι ότι δεν υπάρχουν αξίες που να αναδεικνύουν Θησείς και Αριάδνες: όποιος δε θέλει να εγκλειστεί, πριν από ένα σχέδιο μάχης, χρειάζεται ένα σχέδιο πτήσης. Και φτερά. Μπορεί να τα αποκτήσει εκεί που κυρίως οι Καριώτες φτερώνουν: στο πανηγύρι. Διότι στο μνημόσυνο, τελικά, ανα-διανέμεται αυτό που *νέμεται*, που θεσμίζει, δηλαδή, το πανηγύρι.

5. Κοίτα στον καθρέφτη και δεξ έναν άλλο.

Η καριώτικη πολιτική φαντασία.

Je est un autre. (Εγώ είναι ένας άλλος.)

Arthur Rimbaud, γράμμα στον Georges Izambard, 13-5- 1871

Αμερική. Δρόμοι των μεσοδυτικών πολιτειών. Τι ψευδαίσθηση!

σχολιάζει η Τζοάν που οδηγεί. *Ακούγεται υπέροχο, έτσι; Freeway...* και μου εξηγεί τις διαφορές με τον *highway*, μετά περνάει στο δίκτυο των διαπολιτειακών οδών. Σωπαίνει για λίγο, αποθαρρημένη που δεν ρωτάω τίποτε, ίσως να σκέφτεται ότι δεν με ενδιαφέρει η ιστορία του αμερικάνικου οδικού δικτύου. Ξαφνικά, με ρωτά πως είναι τα μονοπάτια στο νησί, έχει ακούσει τόσα, αλλά δεν τα 'χει πατήσει ποτέ. Σαν freeway, αλλά πιο κουραστικά γιατί δεν κάθεσαι, και πιο ενδιαφέροντα γιατί έχουν μια λωρίδα, της απαντώ. Κατανεύει γελώντας και κάνει τις φανταστικές συγκρίσεις. Πλησιάζει η πρώτη Δευτέρα του Σεπτεμβρη. Πάμε να την γιορτάσουμε σε μια πόλη που άλλοτε έσφυζε από εορταστές, σήμερα σφύζει από ερείπια. Πλησιάζει η Labor Day και κατευθυνόμαστε προς το Ντιτρόιτ. Η ημέρα που καθιερώθηκε σαν δημόσια αργία αφιερωμένη στο μόχθο και το εργατικό κίνημα, για πολλούς αμερικανούς είναι σήμερα απλώς μια ευκαιρία ανάπαυλας ή η αρχή της σεζόν για τα κολλεγιακά πρωταθλήματα. Για τους Καριώτες της Αμερικής, και ιδίως για τα μέλη της πανικαριακής αδελφότητας, είναι η πλέον αναμενόμενη ημέρα του χρόνου: εδώ και περισσότερο από έναν αιώνα, οι Καριώτες από κάθε γωνιά της Βορείου Αμερικής, συγκεντρώνονται σε ένα διαφορετικό κάθε φορά σημείο των ΗΠΑ για να ανανεώσουν θεσμικά και κοινωνικά την αδελφότητα.

Σοφία

Φυσικά και δεν είναι τυχαία η μέρα... ο προ-προ-προ πάππος και άλλοι Καριώτες ήταν εκεί, στις μεγάλες μάχες και στη πρώτη παρέλαση της Labor Day... ήταν ιππότης (μέλος της οργάνωσης 'Knights of Labor'- αργότερα το

τοπικό παράρτημα της αδελφότητας του Οχάιο ονομάστηκε, τιμής ένεκεν, επίσης 'Ιππόται'- φωτογραφία 13)⁵⁸. Αν δεις τα πρώτα καταστατικά της αδελφότητας, είναι σχεδόν ξεπατικωμένα από κείνες τις οργανώσεις, τα δωρίσαμε στο τοπικό τσάπτερ (παράρτημα) της αδελφότητας κι από κει πήγαν κάποια στιγμή στο αρχείο (συγκεντρωτικό και επιστημονικά οργανωμένο αρχείο της Πανικαριακής Αδελφότητας). Ούτε και ξέραμε σε πόσες οργανώσεις ήταν, η γιαγιά μου βρήκε τα μυστικά καταστατικά από ιταλικές, γερμανικές, αναρχοσυνδικαλιστικές οργανώσεις (ενώσεις μεταναστών, και όχι μόνον, εργατών στις ΗΠΑ), κονκάρδες και αποδείξεις από ό,τι υπήιοι μπορείς να φανταστείς. Μετά ίδρυσαν την Πανικαριακή. Ήταν άγρια χρόνια, πολύ δύσκολα και δεν ήταν οι Έλληνες ενωμένοι, όπως τα παρουσιάζουν σήμερα, ομογένεια και σαχλαμάρες. Ο παπούς έλεγε ότι πολλοί Έλληνες δούλευαν απεργοσπάστες την εποχή των πιο άγριων απεργιών. Μ' αυτούς ξέκοψαν.

...Η Πανικαριακή ξεκίνησε από μια κηδεία, λένε, πέθανε ένας Καριώτης και για να τον θάψουν μάζεψαν λεφτά όλοι, ούτε για το φέρετρο δεν είχε. Ούτε μπήκαν όλοι στην αρχή, ο καθένας είχε τις δικές του ιδέες για την αδελφότητα. Αλλά έγινε πολύ γρήγορα πολιτική. Ούτε εθνική, ούτε φολκλόρ, από τη αρχή ήταν μάχη ενάντια στην Κου Κλουξ Κλαν, μάχη για τα εργατικά δικαιώματα, μάχη για τα γυναικεία και φυλετικά δικαιώματα... Οι πρώτοι Καριώτες που πήραν σοβαρά την οργάνωση και κάναν την αδελφότητα, μαζεύτηκαν το 1903. Η δεύτερη γενιά έσμπρωξε σημαντικά και την ίδρυση της ΑΗΕΡΑ (American Hellenic Progressive Association). Αλλά φυσικά, η αδελφότητα ξεπερνάει τα δικαιώματα και τη βοήθεια των μελών στα δύσκολα. Αφορά τη ζωή κάθε μέρα, την **καριώτικη ιδεολογία**. Γι' αυτό θα δεις στο καταστατικό να λέει σκοπός

⁵⁸ Για το αμερικανικό εργατικό κίνημα της περιόδου π.β. Greene 2004.

είναι «to establish clubs with libraries; to provide free lectures; to offer charitable aid and spiritual need to all people regardless of race and religion» (να ιδρύσει αναγνωστικές λέσχες, να παρέχει δωρεάν διαλέξεις και να προσφέρει φιλανθρωπική βοήθεια και πνευματική υποστήριξη σε όλους τους ανθρώπους ανεξαρτήτως φυλής και θρησκείας).

Φτάνουμε στο Ντιτρόιτ και η Τζοάν επιλέγει να μην πάμε κατευθείαν στον προορισμό μας. Χωνόμαστε στα προάστια και την ερημιά του αυτοκινητόδρομου την αντικαθιστούν οι θλιβεροί τσίγκοι και τα σαπισμένα μαδέρια της παραγκούπολης που τρέχει έξω απ' τα παράθυρά μας. Η άλλοτε βιομηχανική πρωτεύουσα περιβάλλεται από χωματόδρομους και ερείπια. Σε μικρό βάθος ξεχωρίζει μια πλειάδα ουρανοξυστών και οι πρόχειρες παράγκες αντικαθίστανται από γυμνωμένο μπετόν και πυκνές, εγκαταλελειμμένες πολυκατοικίες. Η σύντομη διαδρομή μας μέσα από το ετοιμοθάνατο Ντιτρόιτ καταλήγει σε μια ψευδεπίγραφη αναγέννηση: φτάσαμε στο υς διασυνδεδεμένους ουρανοξύστες του Renaissance Center, τα πάλαι ποτέ αρχηγεία της Τζένεραλ Μότορς, σήμερα πολυτελές ξενοδοχείο και εκθεσιακό κέντρο, όπου θα φιλοξενηθεί η μεγάλη Καριώτικη ετήσια συνάντηση. Είναι η παραμονή της Labor Day και της έναρξης του συνεδρίου, και στη ρεσεψιόν μαθαίνουμε ότι πολλοί από τους δύο περίπου χιλιάδες συνέδρους έχουν ήδη φτάσει. Αφήνω τα πράγματά μου και αρχίζω να τριγυρνάω στο ξενοδοχείο, αναζητώντας τους άφαντους Καριώτες. Τελικά, εγκαταλείπω την προσπάθεια και κατεβαίνω στο ποτάμι, στην άλλη όχθη του οποίου βρίσκεται ο Καναδάς. Το απόγευμα, ένας άγνωστος ηλικιωμένος κύριος με πλησιάζει και με

πληροφορεί στα ελληνικά ότι είναι η ώρα του δείπνου. Αποδεικνύεται ότι ο Τζωρτζ είναι διατελέσας πρόεδρος της Πανδίκης, του παραρτήματος της αδελφότητας στη Νέα Υόρκη, στο οποίο δέχτηκαν κι εμένα ως μέλος. Στο εστιατόριο του ξενοδοχείου, που σφύζει από Καριώτες, καθόμαστε με άλλους τρεις καλοντυμένους κυρίους, συνταξιούχους, που φαίνονται να γνωρίζουν τα πάντα για μένα κι εγώ τίποτε γι' αυτούς. Το δείπνο συνεχίζεται εκτός ξενοδοχείου, σ' ένα θορυβώδες μπιστρό στο κέντρο της πόλης.

Ο Τζωρτζ, ο Χάινριχ, ο Πωλ και ο Νικόλα λένε ιστορίες για τις καριώτικες ιστορίες. Αυτές που οι Καριώτες λένε στους άλλους. Ιστορίες καταπληκτικές που ανέκαθεν συνάρπαζαν και πολλές φορές κατέληγαν να φιγουράρουν δημοσιευμένες δημιουργώντας ένα αντεστραμμένο είδωλο της Ικαρίας, που άλλοτε τη σμίκρυνε και άλλοτε τη μεγέθυνε, μεταμορφώνοντας τον ακροατή τους –συχνά εν αγνοία του- σε Αλίκη στη χώρα των θαυμάτων. Από τα σύγχρονα τηλεοπτικά συνεργεία του CNN και του National Geographic που πρόσφατα βρέθηκαν στο ‘νησί της μακροζωίας’ για να καταγράψουν αφελώς τις νεφελώδεις περιπλανήσεις των Καριωτών στην αυτοσχεδιαστική μυθοπλασία, έως τη μυθιστορηματική ζωή του Κέβιν Άντριους, του ‘αμερικάνου Ίκαρου’, (Andrews 2010, Jinkinson 2010) όπως ήθελε να αυτοποκαλείται, που οι καριώτικες ιστορίες τον στοίχειωσαν, η κουβέντα σταματά σε ένα προσωπικό παράδειγμα. Ο Χάινριχ, θυμάται τον παπού του, τον ‘Πίτερ’ και τη δική του ιστορία, που βρήκε το δρόμο μέχρι το τυπογραφείο. Ήταν στα πλαίσια του σχεδίου Μάρσαλ, την αυγή του ψυχρού πολέμου, όταν το αμερικανικό υπουργείο εξωτερικών διοργάνωσε μια σειρά επισκέψεων Ελλήνων συγγραφέων και διανοουμένων στην Αμερική, με στόχο όταν αυτοί επιστρέψουν να μεταφέρουν στο ελληνικό κοινό μια

θελκτική περιγραφή των ΗΠΑ, στόχο στον οποίο ανταποκρίθηκαν πολλοί, ιδιαίτερος λογοτέχνης από τον λεγόμενο κύκλο της ‘γενιάς του τριάντα’. (Τζιόβας 2011) Ανάμεσά τους, ο Ηλίας Βενέζης, που περιέγραψε τις εντυπώσεις από το ταξίδι του στην Αμερική του 1949 στο βιβλίο *Αμερικάνικη Γη*⁵⁹. Ο εντυπωσιασμένος Βενέζης, που γινόταν δεκτός από δημάρχους και έδινε συνεντεύξεις στις μεγάλες αμερικανικές εφημερίδες, μεταξύ τελετών και δεξιώσεων από ανθρώπους των γραμμάτων και οργανωμένων επισκέψεων στο εργοστασιακό συγκρότημα της Φορντ, αναζήτησε, εντωμεταξύ, και μια πιο ταπεινή Αμερική, ψηλαφώντας το στίγμα της αμερικάνικης επαρχίας και των φτωχών της. Φαίνεται πως κάπως έτσι συνάντησε και τον Καριώτη που στο διήγημά του ονομάζει ‘Πίτερ’, τον οποίο επισκέφτηκε στη φάρμα του στο Λογκ Άιλαντ.

Ηλίας Βενέζης, (Αμερικάνικη Γη)

Ο Πίτερ είναι ένας κύκλωπας, γίγαντας. Έχει πελώρια μάτια... τα μάτια του έχουν παιδικό φως. Γαλανό φως. Ο Πίτερ στη φάρμα του του Λογκ Άιλαντ φυλάει το χρώμα που έχει ο ουρανός του νησιού του. Εδώ κ’ εξήντα χρόνια γεννήθηκε στην Ίκαριά. Με πήρε και καθήσαμε κάτω από ένα δέντρο του Λογκ Άιλαντ. Βράδιαζε. Ο Πίτερ έχει ριζώσει για καλά τώρα στη γη του, στο υποστατικό του. Η γυναίκα του γυροφέρνει ανασκουμπωμένη... Είναι

⁵⁹ Βενέζης, Ηλίας. 1955. *Αμερικάνικη Γη*. Αθήνα: Εκδόσεις της Εστίας, 315 κε. Μόλις επέστρεψε, το 1950, ο Βενέζης εκφώνησε και μία ομιλία με τίτλο ‘Ένας Έλλην συγγραφέας στη χώρα του νέου μύθου’, στην Ελληνο-Αμερικανική Ένωση, π.β. το επίμετρο του Β. Λαμπρόπουλου στο Θεοτοκάς, Γιώργος. 2009. Δοκίμιο για την Αμερική. Αθήνα: Εκδόσεις της Εστίας, σσ. 237-257 και Βογκέικωφ 2013.

Γερμανίδα. Τα μωρά τους ζούνε μες στα δέντρα και στα θάμνα, παίζουν — όλος ο κόσμος τους είναι το δάσος. Το ένα το παιδί είναι ξανθό, το άλλο μελαψό. Η Ικαρία και η Σιλεσία.

Λέει: -«Ήταν, φίλε, τότες ο πόλεμος του Μέξικο, εδώ και πολλά χρόνια. Ζούσε τότες ληστής σπουδαίος, *I mean* μοβόρος, τον λέγαν Πάντζο Βίλλα. Ο Πάντζο Βίλλα έκανε φονικό μεγάλο — άλλο δεν έκανε ο μοβόρος ο ληστής από φονικά. Βρίσκονταν κείνον τον καιρό άνθρωποι άγιοι, τους ελέγανε *Μορμόνους*. Αυτοί είχανε δικό τους Θεό, θέλαν να πορευτούν κατά το Θεό τους. Λοιπόν, επειδή τους κυνηγούσαν, οι *Μορμόνοι* είπανε: “Άλλο δε γίνεται, μόνο να πάμε στην ερημιά, να κάμουμε εκεί πατρίδα, η ερημιά να είναι ο τόπος μας.” Επήγανε, λοιπόν, στο Νιου Μέξικο. Εκεί είναι έρημος φοβότερή, άμμος και ποταμός, *I mean* Ζαχάρα. Όταν εμείς περάσαμε ως στρατός απ’ το Νιου Μέξικο εβάζαμε στον άμμο τηγάκι και ψήναμε αυγά. Εκεί ζει και ζώνον πολλά περίεργον, άλλο δε ζει παρά αυτό το ζώνον. Το λένε Χονιτό. Είναι ως οι χελώνες της πατρίδος. Ζώνον Χονιτό.»

Ο Πίτερ σταματά λίγο, να πάρει ανάσα. Δε θέλει να τον διακόπτουν. Θέλει να λέει τις ιστορίες του όπως του ‘ρχονται, γιατί **έτσι την έμαθε τη ζωή: χωρίς τάξη. Η μόνη τάξη να είναι το απίθανο.** Και το ανεξήγητο: Ικαρία και Νιου Μέξικο και ζώνον Χονιτό και ο ληστής Πάντζο Βίλλα.

...Τι απ’ όσα έλεγε ήταν ιστορία αληθινή, τι όχι; Οι *Μορμόνοι* ζούνε και σήμερα ακόμα στην έρημο της Γιούτας, στο Σωλτ Λέικ Σίτυ. Φτάσαν ποτές στο Νέο Μεξικό; Και, αλήθεια, ο Πάντζο Βίλλα τους ρήμαζε; Τι σημασία είχε! Ο Πίτερ ζούσε τη δική του την ιστορία καμωμένη παραμύθι και μαγεία. Η φωνή του πήρε πάλι τους άγριους βαθιούς τόνους σα να ερχόταν από

σπήλαιο. Λέει: «Όταν επήγα εθελοντής εις τον πόλεμον του Μέξικο έγινα επιλοχίας...

Ρώτησα: - Και τι σας βίαζε τώρα εσάς, που πήγατε να βγάλετε στην Αμερική το ψωμί σας, τι σας βίαζε να βρεθείτε εθελοντές στον πόλεμο του Μέξικο και να πολεμάτε το ληστή τον Πάντζο Βίλλα; - «Το 'ξερα πως θα το ρωτούσες, είπε ο Κύκλωπας. 'Όλοι εσείς που μας ερχόσαστε απ' την πατρίδα και δεν ξέρετε, κάτι τέτοια ρωτάτε. Λοιπόν, σου λέω: Για τούτο, μωρέ φίλε, επήγαμε: γιατί ο Πάντζο Βίλλα ήταν για μας ψωμί. Πολεμούσες το Πάντζο Βίλλα κ' έτρωγες ψωμί. Καλύτερα να τρως ψωμί και να σκοτώνεσαι, παρά να πεθαίνεις στρώνοντας με ράγες τη γραμμή του Σάουθ Πασίφικ.

Μόλις ξεμπαρκαίρναμε μας πουλούσανε στις κομπανίες των τρένων. Μας βάζαν μια ταμπέλα στο λαιμό, έγραφε η ταμπέλα τ' όνομά μας και πού πηγαίναμε, μας βάζαν στα τρένα να πάμε χιλιάδες μίλια βαθιά στη χώρα να στρώσουμε γραμμές. Ήταν ένας Γραικός στη Νέα Υόρκη, τομάρι, I mean θεομπαίχτης, μας αγόραζε, μας πουλούσε στις κομπανίες. Αυτός ήξερε τη γλώσσα, εμείς λέξη. Αχρείος πολύ ο βλάσφημος, μας ελήστευε — αυτός ο Γραικός Πάντζο Βίλλα. Έτσι, κόσμος εχάθηκε κι άφησε τα κόκκαλά του εις την έρημο δουλεύοντας στο Σάουθ Πασίφικ να στρωθούν οι γραμμές του τρένου... Εγώ, δόξα σοι ο Θεός, συνέχισε το παραμύθι του ο Κύκλωπας, έμεινα λίγο μόνο στις ράγες. Ήμουνε δεκαπέντε χρονώ όταν με στείλανε οι γονέοι μου απ' την Ικαριά να πάω στην Αμερική...

Τι τα ενθυμούμαι, φίλε; Τώρα εγώ έχω δική μου γη. Τούτη εδώ η γη στο Λογκ Αϊλαντ είναι δική μου, η φάρμα. Δικά μου είναι και τα δυο παιδιά. Το ένα μου μοιάζει, το άλλο της μοιάζει. Αρχισα στην Αμερική έχοντας σημάδια τους

τάφους. Τώρα είναι δικά μου όλα ετούτα. Τι λες γι' αυτό; Τι να πω; Δεν ήξερα. - Φίλε, δεν πρέπει να το πεις πως νίκησα; Αυτό λέω: δεν πρέπει να το πεις; Σώπαινα. - Λοιπόν, φίλε εγώ σου λέω πως νίκησα τον Πάντζο Βίλλα. Όχι αυτόν που εννοείς στο Μέζικο. Τον άλλον, λέω. I mean το δικό μου τον Πάντζο Βίλλα. Καμιά απόκριση. - **Κάθε άνθρωπος δεν έχει να πολεμήσει τον Πάντζο Βίλλα φίλε;** Ρώτησε ξανά ο Πίτερ. Καμιά απόκριση. Για να είναι μόνος με τον εαυτό του σ' αυτό το καίριο ερωτηματικό. Καμιά απόκριση...

- Δες τώρα, φίλε! Σου είπα: σαν πρωτάρχισσα στη Νέα Υόρκη είχα σημάδια κάτι τάφους. Τώρα που τελειώνω έχω πάλι τάφους. Όσους θέλεις. Δικούς μου, μες στο σύνορό μου. Έλα να δεις! Δρασκελίσε το φράχτη, ανατρίχιασα. Τον ακολούθησα. Δεν είχε τίποτα το αγριωπό ο τόπος. Η νύχτα. Η χλοϊσμένη γη. Επιτύμβιες πλάκες μαυρισμένες απ' τον καιρό. Άκουγαν μες στους αιώνες τη βουή του Ωκεανού... Ο Πίτερ λέει: - Και εγώ το απεφάσισα: Λέω, φίλε να με θάψουν εδώ ... Κ' ύστερα από χρόνια πολλά θα κάθονται, ξένοι περαστικοί, και θα διαβάζουν τα δικά μας τα ονόματα, ωσάν καλή ώρα τώρα εμείς. Θα βλέπουν τις ημερομηνίες και θα λένε: "Ετούτος ο Πίτερ φαίνεται να είναι ο πρώτος, ο πιο παλαιός. Από που να ξεκίνησε;" Θα διαβάζουν και θα λένε: "Ξεκίνησε, λέει, από νήσον Ικαρίαν. Πού είναι η νήσος Ικαρία; **Υπάρχει Ικάρια νήσος;**" - Τι λες τώρα, φίλε; Πες μου! Δες να τον νίκησα τον Πάντζο Βίλλα; Ήταν η μόνη στιγμή που κατάλαβα να τρέμει η φωνή του. Πάλι δεν αποκρίθηκα. Ποιος μπορεί ν' αποκριθεί σ' αυτό; **Ο Πάντζο Βίλλα κρατά για τον καθένα τον ύστατο θρίαμβο:** κανένας να μην ξέρει αν τον νίκησε, κανένας να μην ξέρει αν νικήθηκε απ' τον Πάντζο Βίλλα. Η βουή του Ωκεανού σκέπαζε τώρα το Λογκ Αϊλαντ ωσάν σινδόνη Θεού.

“Αν εξαιρέσεις το γεγονός ότι ο Πίτερ ήταν μάλλον μικροκαμωμένος και ότι δεν υπήρχαν τάφοι στη φάρμα, είναι μια από τις αγαπημένες μου μεταφορές καριώτικων ιστοριών, γιατί η ευαισθησία του Βενέζη αναγνώρισε έναν ομότεχνό του... Ποιος ξέρει, ίσως στον Πίτερ να είδε και έναν άλλο κατάδικο στα τάγματα εργασίας, όπως τον εαυτό του⁶⁰...”, σχολίασε ο Χάινριχ. Οι καριώτικες ιστορίες, πιθανές μες στον υπερ-ρεαλισμό τους και απίθανες στην χωρο-χρονική πλαστικότητά τους, δεν είναι, ωστόσο, πιθανολογικές εκδοχές της ιστορίας, είναι η ιστορία. (π.β. Stewart Ch. 2012)

Σαν το αρχαίο παράδοξο του Επιμενίδη, που όντας Κρητικός δηλώνει το “Κρήτες αεί ψεύστες” και σε εκτρέπει στο ότι οι Κρήτες λένε πάντα την αλήθεια, το ικαριακό ανάλογο της επιγραφής στην Οινόη της Ικαρίας ‘Ουκ αν ποτέ ακούης αλήθειαν Ικαρίω’, σε προειδοποιεί ότι θα ακούσεις αλήθειες κρυμμένες στα ψεύδη. Το να λες αυτές τις ιστορίες είναι άλλη μια ικανότητα που εκτιμάται ως υψηλή μαστοριά από τους Καριώτες, τη μαστοριά να μυθολογείς. Οι μύθοι αυτοί συχνά είναι ραψωδίες, συρραμμένες συλλογικά και επί τόπου σε μια συναναστροφή μικρο-ιστορίες, που σωρεύονται και διασυνδέονται αυτοσχεδιαστικά χωρίς αρχή και τέλος: ιστορίες που ξεκινούν *in medias res* της κοινότητας. “Οι Καριώτες και ο Τρότσκι συζητούν την επανάσταση στη Νέα Υόρκη, οι Καριώτες προπαγανδιστές της ικαριακής ιδεολογίας στη Ρωσία του 1780, οι Καριώτες караγωγείς και λιμενεργάτες στη Μασσαλία του 1800 συναντούν τους ρομαντικούς σοσιαλιστές, οι Καριώτες στον ισπανικό εμφύλιο, οι Καριώτες πειρατές, οι Καριώτες

⁶⁰ Αναφορά στην εμπειρία της αιχμαλωσίας του από τον τουρκικό στρατό και την πορεία των ταγμάτων εργασίας στα βάθη της Ανατολίας που ο Βενέζης διηγείται (1931) στο *Το νούμερο 31328*. Το βιβλίο της σκλαβιάς. Αθήνα: Εκδόσεις της Εστίας

πολεμούν τη δουλεία και τους Νοτίους στις ΗΠΑ, οι Καριώτες εδώ, εκεί, οι Καριώτες στην παγκόσμια ιστορία... Τελικά, τι είναι αλήθεια απ'όλα αυτά;”, ρώτησα μια φορά κατά τη διαδικασία μιας συνέλευσης της κοινότητας. “Οι Καριώτες”, μου απάντησαν εν χορώ πολλές φωνές ταυτόχρονα.

Το να ανιχνεύουν οι ανθρωπολόγοι στις ιστορίες που ακούν μια εύθυμη ή δύσθυμη, αναλόγως, έκφραση των πολιτικών, ηθικών και κοινωνικών προσλήψεων των πληροφορητών, έκφραση που συχνά βρίσκουν να εκβάλλει στην τροπικότητα της ειρωνείας –ειρωνείας που, φυσικά, συμπεριλαμβάνει και τους ανθρωπολόγους στους αποδέκτες της- γίνεται φαινόμενο όλο και συχνότερο μετά την κριτική που ασκήθηκε στην εθνογραφία, από τη δεκαετία του '80 κι έπειτα. (Willis 2000: 40) Στην ελληνική εθνογραφία, οι έννοιες της αμφισημίας και της ειρωνείας εισήχθησαν ρητά από τον Herzfeld, με προνομιακό φόντο τη φαντασιακή ή/και πραγματική ιεραρχία όπου τα υποκείμενά του τοποθετούν την Ελλάδα και την ‘ελληνικότητα’ εντός της Δύσης και εντός της ευρύτερης μετα-(ή νεο-)αποικιακής συνθήκης. Ο Herzfeld (Fernandez 2001: 63-83) σωστά επισημαίνει εξαρχής στο δοκίμιό του για την ειρωνεία τόσο τη σημασία της προθετικότητας και της ‘συσχετικής τοποθέτησης’ στο λόγο του υποκειμένου, όσο και την ικανότητα του/της εθνογράφου να την αναγνωρίζει και να την κατανοεί τοποθετώντας την σε ένα σύνολο συμφραζομένων. Η ανάλυσή του συναντά σχεδόν αυτήν του James Scott (1987, και κυρίως 1990) ως προς την πολιτική εκφραστικότητα της ειρωνείας. (π.β Gal 1995) Προτείνει, ο ίδιος, ένα σίγουρο, εμπειρικό, κριτήριο για να διακρίνουμε την ειρωνεία στα λόγια και τη στάση των συνομιλητών μας : όταν όλοι γύρω συμφωνούν ότι κάτι πρέπει να εκληφθεί ως ειρωνεία, είναι ειρωνικό (Herzfeld, στο Fernandez 2001: 65).

Από την παραπάνω ταυτολογία διαφεύγει η πικρή ειρωνεία του εμπειρισμού, ότι δηλαδή αν κάτι διαθέτει υπαινικτικές και δηκτικές ποιότητες ως προς τις αντιλήψεις μας αυτό είναι η ίδια η εμπειρία. Η λογική αυτή τακτοποίηση, ακόμη και με όλες τις επιδέξιες εξαιρέσεις και ποικίλες διαστάσεις που της επιδαμιλεύει ο Herzfeld σε άλλα έργα του (1991, 2005) δεν βοηθά και πολύ στην περσίπωση των καριώτικων ιστοριών: αν η αμφισημία που διακρίνει είναι πολιτικά κεντρομόλος, απευθυνόμενη από μια οριακή ή περιθωριακή θέση προς ένα φαντασιακό κέντρο, η καριώτικη μυθο-λογία φαίνεται να στερείται κέντρου.

Οι καριώτικες ιστορίες δεν είναι ψευδείς, δεν είναι αλληγορικές, και αν είναι ειρωνικές, η ειρωνεία τους είναι τόσο διάχυτη προς πάσα κατεύθυνση που καθιστά τον χαρακτηρισμό κενό. Σε τελική ανάλυση, η ειρωνεία παραμένει μια αισθητική κατηγορία. Οι καριώτικες ιστορίες είναι, πάντως, σίγουρα υπονομευτικές. Και η σοβαρότερη υπονόμηση που αναδύεται από τις ιστορίες αυτές αφορά τον ίδιο τον καριώτικο εαυτό, ατομικό και συλλογικό. Τα επεισόδια και οι περιστάσεις στα οποία οι Καριώτες εμπλέκουν εαυτούς στις ιστορίες τους, είναι συνήθως επεισόδια ταπεινά, προβληματικά από ηθικής απόψεως, όπου πολλές φορές η κοινότητα σμικρύνεται και η Ικαρία εμφανίζεται ως ο πτωχός συγγενής της εθνικής ιστορίας, η παραριζιά της Ιστορίας. Η πλοκή είναι περισσότερο περιπλεγμένη, απ' ό, τι θα περίμενε κανείς, συχνά δεν υπάρχει αρχή και κατάληξη, και τα υποκείμενα παριστάνονται ως 'μοναχικοί καβαλάρηδες' σε έναν περίεργο κόσμο. Οι λεπτομέρειες, σε αντίθεση με το περίγραμμα της πλοκής, είναι εξαιρετικά ακριβείς και πειστικές. Εκεί που ο ακροατής αναρωτιέται για την αληθοφάνεια ενός περιστατικού, έρχονται οι πλήρεις

ειδικής γνώσεως και εξαιρετικά στοχευμένες λεπτομέρειες του σκηνικού και του παρασκηνίου, που δημιουργούν μια διαρκώς αιωρούμενη αμφιβολία επί της αλήθειας. Το θέμα των αφηγήσεων περιστρέφεται πάντα γύρω από ένα ‘αντικειμενικά’ ιστορικό γεγονός, του οποίου παρουσιάζεται μια αθέατη όψη, ανατρεπτική της κυρίαρχης για αυτό πρόσληψης. Το χωροχρονικό εύρος των γεγονότων στα οποία οι Καριώτες εμφανίζονται εμπλεκόμενοι είναι τουλάχιστον εντυπωσιακό και συχνά διατρέχεται εντός της ίδιας ιστορίας με ιλλιγιώδεις μεταστροφές. Οι αποτυχίες παρασταίνονται θριαμβευτικά, οι νίκες παρασταίνονται ως θλιβερές συσκοτίσεις της πραγματικότητας. Και αν ο ακροατής παρακολουθήσει με συμπάθεια την αφήγηση και θέλει να δικαιολογήσει ή να απαλύνει αυτό που έρχεται στο τέλος ως ήττα ή επιστροφή στην ασημαντότητα, βρίσκεται αλλόκοτα ξαφνιασμένος. Οι καριώτες είναι βαθειά περήφανοι για την ‘ασημαντότητά’ τους και πολύ υψηλόφρονες για την ταπεινοσύνη τους.

«Στο περιθώριο της Ιστορίας πάντοτε έστεκε το έδος του Ικάρου και ποτέ δεν υπήρξε ό, τι στις μέρες μας καλείται ... Δύναμις. Μια ασημαντη, απομονωμένη νησιωτική κουκίδα στο μέσο του πελάγους ήταν και είναι. Όλοι οι ανά τους αιώνες δυνατοί την κατέλαβαν, χωρίς ιστορικές μάχες και ανδραγαθίες. Τίποτε το μοναδικό δεν έχει να επιδείξει στις Τέχνες, τα Γράμματα ή τις Επιστήμες.» (Μηλιάδης 2005:13) ...Αυτό είναι το μεγαλείο της Ικαρίας, η δύναμις του Καριώτη δεικνύεται τελεία εν τη αδυναμία του. Οι μετριοφροσύνες και οι αυτοταπεινώσεις ποτέ δεν μας χρειάστηκαν. Δεν έχουμε να ξεπλύνουμε καμιά ντροπή ‘επιτυχίας και δόξης’. Βεβαίως, αυτό θα το ακούσεις ερμηνευόμενο ως τρέλλα, από τους μακρόθεν, τους δοκησίσοφους και τους σοβαροφανείς... Και εν τέλει όλων, αυτό που φαίνεται απουσία και έλλειψη

είναι το ολοκληρωτικότερο παρόν- δεν λείψαμε ποτέ, αντιθέτως, πάντα υπήρχε και θα υπάρχει ένα κομμάτι γης, ένα κομμάτι ιστορίας, ένα κομμάτι από τα φτερά του Ικάρου, κι ένα κομμάτι θάλασσα να τα ποντίσεις ανέγγιχτο και αθέατο από κάθε βέβηλη άγνοια. Δεν μας μέλλει η διάκρισις- εδώ έρχεται πάντα η δικαίωσις εν τω μέσω και άλλο τι είναι αχρείαστο να ονειρευτείς. (ο ίδιος, από την αλληλογραφία μας).

Αυτό που συντείνει στην αίσθηση ανησυχίας που προκαλείται στον ακροατή (ξένο ή επίσης Καριώτη) κατά την αφήγηση μιας καριώτικης ιστορίας, είναι το ότι καλείται στο τέλος να πάρει ρητά θέση σε ένα αφηγηματικό πλαίσιο που τον έχει εντωμεταξύ ήδη εμπλέξει σιωπηλά: όσο μακρυνό χρονικά και εξωτικό χωρικά και αν είναι το σκηνικό της δράσης, όσο απίθανες και αν είναι οι στροφές της πλοκής, όσο ματαιωμένες ή αλλόκοτα στοχευμένες και αν εμφανίζονται οι προθέσεις του αφηγητή, ο ακροατής βρίσκεται έντεχνα ταυτισμένος με τον αφηγητή, τουλάχιστον εν μέρει. Και αυτό συμβαίνει διότι εξ αρχής η ιστορία, μονοφωνική αλλά όχι μονολογική, του απευθύνεται: η έντονη προσπάθεια του αφηγητή να απευθυνθεί συγκεκριμένα και προσωπικά στον συνομιλητή του υπογραμμίζεται και από την έντονη σωματικότητα της παρα-γλώσσας της περίπτωσης. Η έντονη, διερευνητική προσήλωση του βλέμματος του αφηγητή στα μάτια του ακροατή του, η αδιάκριτη παρακολούθηση κάθε έκφρασης του προσώπου και κάθε κίνησής του, η συμπερίληψή του σε χειρονομίες σχετικές με την αφήγηση, και η χρησιμοποίηση στο λεκτικό, τη σύνθεση και την παρουσίαση της ιστορίας, κάθε πληροφορίας, γνώσης και διαισθητικής εντύπωσης που έχει αποκομίσει ο αφηγητής για τον ακροατή του, κάνουν τον τελευταίο να αισθάνεται ότι είναι το βιβλίο απ' όπου ο αφηγητής διαβάζει.

Στο τέλος, ο ακροατής αισθάνεται παράξενα υπεύθυνος για την τροπή καταστάσεων στις οποίες δεν είχε καμμία συμμετοχή. Αν οι επιβάτες που έρχονταν στην είσοδο του αεροδρομίου του Πίτσμπουργκ αντιμετώπιζαν με την εγκατάσταση του Καριώτη εικαστικού Καλαμπόγια (κοσμεί την πρώτη σελίδα του κεφαλαίου) είχαν την εμπειρία της ακρόασης μιας καριώτικης ιστορίας, θα αισθάνονταν την ομοιότητα που αισθάνονται οι Καριώτες- τα κινούμενα καθρέφτακια μέσα από την αχλύ του νησιού, οι περίεργοι καθρέφτες του αεροδρομίου και οι παραμορφωτικοί καθρέφτες των καριώτικων ιστοριών σημαδεύουν όλα τις αφετηρίες ταξιδιών που μεταμορφώνουν πρωταγωνιστές και πλαίσιο και σε καλούν διαπεράσει την παγιδευτική τους επιφάνεια για να συναντήσεις κάποιον άλλο. Μόνον οι αδέξιοι γυρεύουν να σπάσουν τους καθρέφτες, οι επιδέξιοι τους διασχίζουν για να ανακαλύψουν, όπως ο Νάρκισσος, ότι δεν υπάρχει καμιά ουσία στον εαυτό. Οι καριώτικες πολιτισμικές έγνοιες εκπαιδεύουν σε μια υποκειμενικότητα όπου πάντα εντοπίζονταν ρητά 'άλλοι'.

Τα παραπάνω αφορούν τις ιστορίες που οι Καριώτες διηγούνται στα πλαίσια της συναναστροφής και είναι μια πρακτική κοινωνικότητας. Οι καριώτικες ιστορίες ζωής τις οποίες οι Καριώτες μου διηγήθηκαν 'κατά παραγγελία', από την άλλη, όπως και οι ημερολογιακές καταγραφές στις μάνες, παρουσιάζουν μια εξίσου εκπληκτική έλλειψη συνοχής, αλλά διατηρούν αυστηρά τη χρονική γραμμικότητα της αφήγησης. Στην περίπτωση των αυτοβιογραφικών ιστοριών, η πραγματική χρονική ακολουθία δεν διαταράσσεται ποτέ κατά την αφήγηση, δεν οικειώνεται δηλαδή η χρονική ροή ώστε να το υποκείμενο να νοηματοδοτήσει πρότερα και ύστερα συγκροτώντας μια μνημονική οθόνη προβολής ενός συνεκτικού εαυτού: ο

χρόνος αφήγησης παραμένει αδιάπτωτα γραμμικός ενώ όλες οι άλλες ποιότητες του υποκειμένου υφίστανται ακραίες ταλαντώσεις. Στο τέλος, η αυτοβιογράφηση αποτελείται από θρυμματισμένα παρόντα που συγκολλώνται άτεχνα σε μια κοινή γραμμή. Άκουσα πολλές φορές τους Καριώτες να λένε αφηγούμενοι τη ζωή τους: «Η Μαρία που ήταν (ήμουν) τότε...», «δεν έχω ιδέα γιατί το έκανα αυτό, δε θυμάμαι τι σκεβόμουνα (σκεφτόμουνα) τότε», «έτσι έκαμα τότε, μετά το ξέκανα». Έναντι της προσπάθειας να ανασυσταθεί η μνήμη που διατηρεί τον εαυτό, οι Καριώτες προκρίνουν τη μνήμη που επιδεικνύει πεποίθηση και πίστη προς τον εαυτό, όπως και αν αυτός μετασχηματιστεί ή δράσει. (Ricoeur, 1995: 134 κε)

Αυτό που προκύπτει από τις αυτοβιογραφήσεις αυτές που αναδεικνύουν υποκείμενα που αντιφάσκουν, και εκτοπίζουν με επιμονή τον εαυτό από την οικογένεια, την κοινότητα και κάθε οικείο πλαίσιο, είναι μια συγκρουσιακή συνέπεια: φαίνεται πως το πρόσωπο προσδιορίζεται θεμελιωδώς για τους Καριώτες, ως το υποκείμενο που διασχίζει πεδία συγκρούσεων που το φέρνουν σε επαφή με τους άλλους και το 'άλλο' με άξονα τη δημιουργία μιας ζώνης αυτονομίας που θα καθιστά τη σύγκρουση μεστή νοήματος. Η κοινότητα, θυμίζω, για να συγκροτηθεί χρειάζεται την έριδα αμπελουργών / κατσικάδων, είτε κυριολεκτικά είτε μεταφορικά προσλάβουμε αυτές τις ιδιότητες και τα πολλαπλάσιά τους. Ο κοινωνικός δεσμός βασίζεται στην αμοιβαία εξάρτηση και την εξάρτηση την αναπαράγει η έριδα όχι η αφομοίωση. (Coser, 1976) Η καριώτικη κοινότητα για να αναπαραχθεί χρειάζεται, λοιπόν, πρόσωπα κατά το δυνατόν αυτόνομα, προσανατολισμένα από το αίσθημα της έντονης πρόσδεσης στο κοινοτικό πεδίο.

Χρησιμοποιώ εδώ τον όρο αισθήματα με τη σημασία που του δίνει ο Ντιρκέμ (1972: 219-220), όπου σε αντίθεση με τα ιδιωτικά συναισθήματα, τονίζεται ότι πρόκειται για πολιτισμικά κατασκευασμένα σχέδια του αισθάνεσθαι και της συναίσθησης κινήτρων δράσης, που ορίζουν, επικυρώνουν και επεκτείνουν τα όρια του εαυτού μέσω της διάδρασης με τους άλλους. Τα κοινωνικά αισθήματα διαμεσολαβούν, συνεπώς, τα όρια του προσώπου και, ως μέρος των σχεδίων δράσης και της προθετικότητας, σημαδεύουν την υποκειμενικότητα. Βρισκόμαστε, τελικά «αντιμέτωποι με μια μορφή σχέσεων του ανθρώπου με τον ίδιο του τον εαυτό, οι οποίες ενέχονται στις σχέσεις που διατηρεί με τον κόσμο που τον περιβάλλει, σχέσεων που είναι ταυτόχρονα κοινωνικές, διανοητικές, συναισθηματικές» (Godelier 2003: 272), σχέσεις που στην περίπτωση των Καριωτών τείνουν να εικονογραφούν τον εαυτό ως άλλο, με όλη την ανησυχία που μπορεί αυτό να κομίζει στο άτομο. Η προσπάθεια να κατασκευάσεις ομοιώματα του εαυτού ως άλλου σε διαφορετική θέση στο χώρο και το χρόνο, είναι ίσως η ύψιστη χειρονομία του υποκειμένου προς την ετερότητα που το περιβάλλει καθορίζοντάς το. Και είναι καταφατική.

Την επόμενη μέρα ξημερώνει η Labor Day. Με σηκώνουν άρον άρον από το τραπέζι του πρωινού και με σέρνουν στην κεντρική είσοδο του συγκροτήματος του Ρενεσάνς Σέντερ, όπου βρίσκονται ήδη συγκεντρωμένοι οι περισσότεροι σύνεδροι. Και μου δείχνουν προς τα πάνω: από διάφορα σημεία της οροφής αρχίζουν ταυτόχρονα να ξετυλίγονται τεράστια πανό και λάβαρα που καλύπτουν πολλούς ορόφους με τα εμβλήματα της αδελφότητας

και την αναγγελία της συνάθροισης. (φωτογραφία 14) Είναι όλοι χαρούμενοι και περήφανοι, το συνέδριο αρχίζει με κάθε επισημότητα και δ ηλώθηκε πανηγυρικά η ικαριακή παρουσία. Εκεί ό που φοιτητικές αδελφότητες, επαγγελματικές ενώσεις, εθνικά και εθνοτικά σωματεία από όλη την υφήλιο, και κάθε λογής μάζωξη, από λάτρεις των βιντεοπαιχνιδιών μέχρι αφοσιωμένους χομπίστες ψαράδες, είναι συνήθης, με άλλα λόγια, εκεί όπου είναι αναμενόμενη η αδιαφορία, είναι το κατάλληλο μέρος για την ικαριακή επισημότητα να εκδηλωθεί, την άλλη όψη της αφάνειας που εκδηλώνεται εκεί όπου αναμένεται να προκληθεί εξεταστικό ενδιαφέρον.

Ξένοι προσκεκλημένοι και παρατηρητές –τουλάχιστον παρατηρητές που να ενδιαφέρονται- δεν υπάρχουν, οπότε οι Καριώτες μπορούν να κομπάσουν μεταξύ τους για τη μεγαλοσύνη τους. Αν στην Αμερική ανακηρύχθηκαν ‘ιππότες’, πίσω στο νησί ήταν η επιμειξία τους με τους εξόριστους βυζαντινούς και ενετούς ευγενείς που επικύρωσε εκείνο το ‘πορφυρογέννητο’, ιδιότητα που αναφέρεται συχνά σε παραδοσιακά τραγούδια και σύγχρονες διηγήσεις ως συστατική των Καριωτών που πατούν τις *βασιλικές στρατές* του νησιού, εκείνες που αναφέραμε στο δεύτερο κεφάλαιο.

Μια αντεστραμμένη, πολύπλοκη ικαριακή εραλδική (φωτογραφίες 15 και 16), λεπτολόγα, τεκμηριωμένη και εκπληκτικά ανοιχτή στη γεωγραφία και την ιστορία, που μελετάται και καλλιεργείται αδιάλειπτα επί αιώνες στις μάνες, τους επιτρέπει να ανακηρύσσουν εαυτούς ‘πρώτους από τα κάτω’,

‘προύχοντες των τελευταίων’ και μεταφέρει από γενιά σε γενιά μια ιστορική συνείδηση που διδάσκει ότι η αναρρίχηση σε άλλες κοινωνικές κλίμακες, τις εκάστοτε κυρίαρχες, είναι επιδίωξη ‘αξέστων’. Οι σύντομες περιγραφές των παλαιότερων ευρωπαϊών περιηγητών και ξένων επισκεπτών συμπίπτουν ως προς αυτό, εντυπωσιακά με τις σύγχρονες εντυπώσεις. Ο επίσκοπος Γεωργιρήνης, που επισκέφτηκε την Ικαρία το 1670 και συνέγραψε μια περιγραφή της για χάρη του Ιακώβου, Δούκα του Γιορκ, αναφέρει: «(Οι Καριώτες) δεν ασχολούνται με την εμφάνισή τους, τους αρκεί να έχουν κάτι να φορέσουν προς ώρας... δεν φυλάνε το κρασί τους για πούλημα, αλλά το βάζουν σε πήλινα πιθάρια που είναι θαμμένα στη γη... τα σπίτια τους είναι τόσο απέριττα... επικρατεί πολύ μεγάλη ελευθερία και ασφάλεια... ζουν με τόση λίγη μέριμνα για το μέλλον, σαν να μην πρόκειται να επιβιώσουν έστω μία ημέρα ακόμη. Και πόσο μεγάλη ιδέα έχουν για την κατάστασή τους εκδηλώνει πασιφανώς η περιφρόνηση που αισθάνονται για τα γειτονικά νησιά... έχουν πλησιάσει πάρα πολύ σε μία κατάσταση απόλυτης ικανοποίησης από αυτήν τη ζωή, οι επιθυμίες της οποίας έχουν συρρικνωθεί μέσα στα ελάχιστα δυνατά όρια». (Georgirenes, 1678)

Οι επιθυμίες των Καριωτών της Αμερικής συμπεριλαμβάνουν μια ετήσια επίσκεψη στο νησί, που ακολουθείται αμέσως μετά από τη συμμετοχή στο συνέδριο. Τα δύο αυτά μακρινά ταξίδια, στα οποία συμμετέχει όλη η οικογένεια, εξαντλούν ήδη για πολλούς τους οικονομικούς στόχους της χρονιάς. Αν μάλιστα συνυπολογιστεί ότι πέρα από τις έκτακτες κάθε τόσο συνεισφορές στο ταμείο της Πανικαριακής για διάφορα ζητήματα που ανακύπτουν, από τη συντήρηση π.χ. του νοσοκομείου του νησιού ως την ανακούφιση των πληγέντων από τον τυφώνα Κατρίνα, οι Καριώτες

προσπαθούν να είναι όσο το δυνατόν πιο γενναιόδωροι προς εαυτούς και άλλους, και ότι όσοι έχουν μεγαλύτερη οικονομική δυνατότητα ανταγωνίζονται σε δωρεές προς την αδελφότητα κατά τη διάρκεια του συνεδρίου, οι αναμονές για τη σπουδαιότητα της περίπτωσης αυξάνουν. Αμέσως μετά τη θεαματική ανακήρυξη της έναρξης, αδημονούσα, λοιπόν, για κάτι που φανταζόμουν ως ιδιαίτερος σημαντικό. Πράγματι, η σοβαρότητα επέστρεψε στα πρόσωπα και άρχισαν οι ζωντανές συζητήσεις. Οι Καριώτες χωρίζονταν σιγά-σιγά σε ομάδες εργασίας και η καθεμιά ανέλαβε δράση: άλλοι αναχώρησαν για τη συνεδριακή αίθουσα όπου θα διεξαγόταν το παιχνίδι του καριώτικου φλερτ (για την περίπτωση, dating game), άλλοι για να επισκεφτούν την αίθουσα των ιστοριών, όπου το Αρχείο της Αδελφότητας εκθέτει επιμελημένες γενεαλογίες και πολύτιμο αρχειακό υλικό, άλλοι για να γνωρίσουν την πόλη που επισκέπτονταν, και άλλοι επιδιδόμενοι σε αλληλογνωριμίες περίξ του ξενοδοχείου.

Τα μέλη του τοπικού παραρτήματος, εξουθενωμένα από την οργανωτική προσπάθεια του συνεδρίου, που για τις καριώτικες κοινότητες της Αμερικής είναι κάτι σαν τη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων, εκτελώντας χρέη οικοδεσπότη περιφέρονταν σε όλες τις ομάδες. Το απόγευμα η αιρετή επιτροπή για τα ζητήματα της παιδείας –επιφορτισμένη με τη χορήγηση υποτροφιών για τους οικονομικά ασθενέστερους και τις μορφωτικές ανταλλαγές- παρουσίασε τον ετήσιο απολογισμό της. Αντίστοιχες επιτροπές της οιονεί σκιώδους καριώτικης ‘διακυβέρνησης’ συζήτησαν την επομένη τα ζητήματα των δομών υγείας και πυρασφάλειας του νησιού, τοπικά αμερικανικά ζητήματα των επιμέρους κοινοτήτων, τις εξωτερικές σχέσεις με άλλες οργανώσεις ελληνικές και μη, την ελληνική και

την αμερικανική πολιτική επικαιρότητα κοκ. Ακολούθησε η παρουσίαση των φακέλων υποψηφιότητας για τη διοργάνωση του επόμενου συνεδρίου από άλλες κοινότητες της αδελφότητας, των οποίων οι εκπρόσωποι προετοιμάζουν για μήνες, ώσπου να ανταγωνιστούν στο συνέδριο που θα επιλέξει τη νικήτρια πόλη. Λίγο πριν το αποκορύφωμα των εργασιών, οι Καριώτες εγκαταλείπουν μαζικά το ξενοδοχείο για ένα οργανωμένο bar-run (μπαρότσαρκα) και ξεχύνονται στην πόλη. Μισθωμένα λεωφορεία μεταφέρουν παρέες Καριωτών που εισβάλλουν μαζικά σε γνωστά και άγνωστα στέκια της πόλης.

Και φτάνει η μέρα των εκλογών και των ουσιαστικών συζητήσεων για το παρόν και το μέλλον της αδελφότητας. Οι απερχόμενοι αξιωματούχοι αξιολογούνται εξονυχιστικά και κάθε κοινότητα παρουσιάζει τα επιμέρους πεπραγμένα της: το προηγούμενο διάστημα, κάθε κοινότητα, κάθε πολιτείας, έχει προσεκτικά ετοιμάσει στην ιδιόκτητη στέγη της οικονομικά, δημογραφικά, και κάθε είδους στοιχεία και αρχεία δραστηριοτήτων προκειμένου να τα παρουσιάσει στις υπόλοιπες. Οι υποψήφιοι αξιωματούχοι πρέπει να είναι έτοιμοι να διατρέξουν τις ΗΠΑ κατά τη διάρκεια της θητείας τους, εξασφαλίζοντας τη συνεχή και εντατική συνεργασία μεταξύ των κοινοτήτων, και να είναι διατεθειμένοι να δώσουν προτεραιότητα στην αδελφότητα έναντι των άλλων τους δραστηριοτήτων και δεσμεύσεων. Κάπου εδώ, οι πόρτες της συνεδρίασης κλείνουν για την περιγραφή, και ας έχει πια αφαιρεθεί από το καταστατικό η τυπολατρεία της εξαίρεσης των 'παρείσακτων στοιχείων'. (φωτογραφία 17)

Το συνέδριο θα ολοκληρωθεί πανηγυρικά με το μεγάλο συμπόσιο. Στην

πιο λαμπρή αίθουσα του ξενοδοχείου, αφού ψαλλεί ο ικαριακός ύμνος και απευθύνει χαιρετισμό ο/η απελθών/-ούσα πρόεδρος και παραδώσει στον/στην επόμενο/-η, οι Καριώτες θα συμφάγουν και φυσικά, θα χορέψουν. Το βιολί και η τσαμπούνα που θα εκτελέσουν τον τελετουργικό καριώτικο έρχονται επί τούτου απευθείας από το νησί. Για τα μέλη της αδελφότητας που δεν έχουν επισκεφτεί ποτέ το νησί και δεν μιλούν ελληνικά, αυτός ο τελετουργικός καριώτικος χωρίς λόγια είναι η ύψιστη αναφορά του ανήκειν. Είναι η μεταφορά του καριώτικου πανηγυριού στο καθ'ημάς τους. Και πέρα από κάθε είδους συνεδρίαση και οργάνωση, είναι αυτό όπου εκδραματίζεται το μέλλον της αδελφότητας και της κοινότητας. Είναι αυτό που ανασυστήνει την Ικαρία σε άλλα γεωγραφικά πλάτη και μήκη και μας επιστρέφει διά του αέρος στο νησί.

Σε αντίθεση με τις προσπάθειες που καταβάλλονται στο μνημόσυνο ώστε να συσκοτιστεί η απαιτούμενη δαπάνη και η προέλευση των αγαθών που καταναλώνονται σε αυτό, στο πανηγύρι όλα κοστίζουν και όλα κοστολογούνται κατά τι υψηλότερα από την αγοραία τους αξία. Αν το μνημόσυνο προβάλλεται ως κοινοτική 'αναδιανομή', το πανηγύρι λειτουργεί ως κοινοτική 'συσσώρευση'. Οι δωρεές, βέβαια, αγαθών –ρασκού και κρασιού- και η προσφορά εργασίας είναι στο πανηγύρι περισσότερες, εξάλλου η κλίμακα συμμετοχής είναι πολύ μεγαλύτερη από τον κλειστό κύκλο του μνημοσύνου, αλλά όλα πωλούνται κατά τη διάρκειά του, ακόμη και στους ίδιους τους δωρητές τους. Τα πανηγύρια αρχίζουν νωρίς την άνοιξη και συνεχίζονται κυλιόμενα για όλο το καλοκαίρι. Τελούνται αποκλειστικά σε

χώρο υπαίθριο και συνήθως ειδικά διαμορφωμένο. Σε κάποιους πανηγυρότοπους οι πάγκοι του συμποσίου είναι πέτρινοι, απαραίτητα πυκνοί στη διάταξη και φροντισμένα ισοΰψεις και ισομεγέθεις. (φωτογραφία 18) Σε διάταξη κυκλική ή ημικυκλική, οι πάγκοι περιβάλλουν έναν μεγάλο, κενό χώρο όπου θα εκτυλιχθεί ο χορός. Στο άκρο της γενικής διάταξης, υπάρχει ένα πρόχειρο μαγειρείο, αντίστοιχο με αυτό που συναντήσαμε έξω από το κελί. Τα πανηγύρια δεν είναι όλα ίδια, άλλα είναι πολυπληθέστερα, άλλα μικρότερα σε συμμετοχές, πάντως οι Καριώτες του νησιού, της Αθήνας, των ΗΠΑ ή όπου γης, προσπαθούν να συμμετέχουν σε όσα περισσότερα μπορούν. Η μεγάλη τους διαφορά με το μνημόσυνο είναι, ως προς τη συμμετοχή, ότι τα πανηγύρια είναι απολύτως ανοιχτά για τον οποιονδήποτε και εξαιρετικά δημοφιλή στους επισκέπτες του νησιού και τους τουρίστες, πολλοί εκ των οποίων έρχονται αποκλειστικά για αυτά.

Αρχίζουν στο μέσο του πρωινού (αν και υπάρχουν και πανηγύρια που ξεκινούν το νωρίς το βράδυ) και διαρκούν ως το επόμενο πρωί, με όλη τους τη διάρκεια να αφιερώνεται πρωταρχικά στο χορό. Οι προσεχόμενοι παίρνουν θέση στους πάγκους στους οποίους μεταφέρουν το κρασί και το ψητό (και όχι βραστό) ρασκό που έχουν αγοράσει από την 'κουζίνα'. Τα έσοδα από τα πανηγύρια, στα οποία οι Καριώτες έχουν συμβάλει με δωρεές αγαθών, προσωπική εργασία και κατανάλωση, ενώ οι επισκέπτες περιορίζονται στην κατανάλωση, διατίθενται ανέκαθεν στην κοινότητα η οποία εκτελεί με αυτά ένα δημόσιο έργο ή καλύπτει μια συλλογική ανάγκη. Σε αντίθεση με τη συνέλευση, οι συζητήσεις περιορίζονται στο ελάχιστο και οι συγκρούσεις εξαλείφονται. Οι κάθε είδους κατατμήσεις, διαιρέσεις, διαφωνίες εξαλείφονται, όχι όμως εκ των προτέρων, χάρη σε μια ιδιότυπη πανηγυρική

εκεχειρία. Οι συγκρούσεις εξαλείφονται προσωράς, αφού τεθούν στο μέσον και μοχθήσουν όλοι για την αναίρεσή τους. Αυτό θα συμβεί, όπως μαντεύει ίσως ήδη ο αναγνώστης, κατά την επιτέλεση του καριώτικου. Και ίσως, προΐδεασμένος από την περιγραφή του μνημοσύνου και εκείνου του τελετουργικού καριώτικου, να μαντεύει επίσης το πώς οι χορευτές φαντάζονται και επιτελούν αυτήν την στιγμιαία, αλλά τόσο εξέχουσα, συναίνεση. Τώρα που συσσωρεύτηκαν όλα όσα έχουμε πει και έχει ήδη χτιστεί, εν πολλοίς, το γεφύρι που ενώνει τους Καριώτες από διαφορετικούς χρόνους και τόπους, πρέπει να στρέψουμε την προσοχή μας στο λίθο-κλειδί του οικοδομήματος, χωρίς τον οποίο το τόξο της γέφυρας θα κατέρρεε.

Η τριάδα μνημόσυνο - συνέλευση – πανηγύρι φαίνεται να συστήνει ένα (ανθρωπο)λογικό δομικό σύνολο από ομόλογες πρακτικές που διασυνδέονται διαλεκτικά μεταξύ τους και μας επιτρέπει να πούμε ότι καταλάβαμε κάτι για τους Καριώτες και την πολιτισμική λογική τους. Αναδιανομή/ συσσώρευση, σύγκρουση και διαφωνία/ συναίνεση, νεκροί/ ζωντανοί, ανοιχτοί χώροι/ κλειστοί χώροι κοκ... Καταλάβαμε, ό μως; Αν, σχολιάζει ο Κορνήλιος Καστοριάδης (2000: 145) οι “διάφορες ανθρώπινες κοινωνίες είναι απλώς διαφορετικοί συνδυασμοί ενός μικρού αριθμού αμετάβλητων στοιχείων, τότε θα έπρεπε οι στρουκτουραλιστές να μπορούν να παραγάγουν επί τόπου, εδώ και τώρα, όλους τους δυνατούς τύπους ανθρώπινης κοινωνίας”. Η ένσταση του Καστοριάδη στο δομισμό –εδώ απλοϊκά συντομευμένη- ήταν καινοφανής όταν πρωτοδιατυπώθηκε, αλλά ίσως να αξίζει να την ξανασκεφτούμε, μια που ο δομισμός έχει έκτοτε επιστρέψει με διάφορες μεταμφιέσεις. Και ο δικός μου τρόπος να την ξανασκεφτώ ήταν μειώνοντας την απόσταση, όπως δήλωσα από το δεύτερο κεφάλαιο. Αυτό που από απόσταση φαντάζει ένα σχεδόν

ισόρροπο και αναπαραγόμενο δομικό σύνολο εντός του οποίου συγκροτούνται οι Καριώτες ως υποκείμενα και ως συλλογικότητα, από κοντά μετατρέπεται σε ένα ασταθές, περιπλεγμένο σύνολο αυτοσχεδιασμών, που μόνον μετά από πολλές αφαιρέσεις και παραβλέψεις μπορεί κανείς να το αντιληφθεί ως στατικό σχέδιο. Ούτε κι αυτό είναι βεβαίως καινούριο, αντιθέτως, είναι σταθερά παρόν σε όλες σχεδόν τις ανθρωπολογικές συζητήσεις των τελευταίων δεκαετιών.

Επιστημολογικά ειδομένη, η ορθολογική κομψότητα των αναλυτικών κατασκευών από τις οποίες έχει αφαιρεθεί το στίγμα της αταξίας που κομίζει η υποκειμενικότητα του εθνογράφου και η σχέση του με αυτούς που μελετά, είναι παραπλανητικά απλοποιητική (Feyerabend 1982: 50 κε) ή απλώς βαρετή: «όταν προσπαθούμε να είμαστε ‘αντικειμενικοί’, ο κόσμος εμφανίζεται σαν κάτι που του λείπει το νόημα. Αυτό συμβαίνει λόγω της προσπάθειάς μας να ελαχιστοποιήσουμε οτιδήποτε βρίσκεται μεταξύ ημών και των πραγμάτων, δηλαδή το νόημά τους, προκειμένου να προσεγγίσουμε το αντικείμενο καθ’εαυτό, πιο άμεσα. Η ουσιαστική διαφορά μεταξύ της βαρετής και της θεωρητικής ματιάς είναι ότι η πρώτη είναι το αποτέλεσμα μιας αθέλητης απώλειας του νοήματος, ενώ η δεύτερη το μεταθέτει εκ προθέσεως.” (Svendsen 2006: 164) Προσθέτουμε, λοιπόν, μία ακόμη διόρθωση της οπτικής στο εγγύθεν: την εστίαση στις πράξεις, που αφήνει τα πράγματα και τις επιμέρους δραστηριότητες στο φόντο, μετακινούμενοι δηλαδή από το να περιγράφουμε πώς οι διαφορετικοί πολιτισμοί και τα κοινωνικά σύνολα ορίζουν τον κόσμο με διαφορετικούς τρόπους, στο πώς θεωρούν ότι είναι όμορφος και αξίζει να τον ζήσεις. Μετακινούμενοι, όπως το θέτει ο Graeber (2001: IX), από την αναζήτηση του νοήματος στην

αναζήτηση του πώς το νόημα μετατρέπεται σε επιθυμία. Αν έτσι διατυπωθεί η θεωρητική πρόθεση, καταλήγει να αναζητά αναπόφευκτα ό, τι μέχρι εδώ ονομάσαμε χάριν ευκολίας ‘προθετικότητα’.

Συνήθως, η λέξη προθετικότητα στην κυρίαρχη δυτική εκδοχή της ανακαλεί ένα έλλογο σχέδιο το οποίο προϋπάρχει της δράσης, έναν μηχανισμό δυναμικής κυριαρχίας του νου ή του εγώ επί των πραγμάτων και των καταστάσεων, μηχανισμό που ωθεί το υποκείμενο να δράσει μετασχηματίζοντάς τες. Ο Rosaldo (1982: 227-228, 1984) αμφισβήτησε από ανθρωπολογική σκοπιά αυτήν την ατομική, ‘ψυχολογικού’ τύπου, προϋπάρχουσα του πεδίου δράσης προθετικότητα, που εξισώνει την πρόθεση με τη βούληση και εγκλείει το υποκείμενο σε μια ατομικιστική σφαίρα για την οποία δεν έχουμε σοβαρά εθνογραφικά πειστήρια -στα οποία είναι ώρα να επιστρέψουμε. Η παραπάνω αναφερόμενη τριάδα μνημόσυνο- συνέλευση –πανηγύρι αναλυόμενη στις διαλεκτικές της αντιθέσεις μπορεί να έχει ‘λογικό’ νόημα, δεν έχει όμως αξιακό περιεχόμενο. Αν αφήσουμε το πεδίο των διαφορών, και κοιτάζοντας από κοντά αναρωτηθούμε τι προσδοκούν οι Καριώτες από αυτές τις περιστάσεις και τι ακριβώς κάνουν στο πλαίσιο τους, θα βρεθούμε μπροστά σε έναν πολύ διαφορετικό ορίζοντα απαντήσεων. Διότι, αυτό που οι Καριώτες κυρίως κάνουν και του προσδίδουν έμφαση με κάθε τρόπο, είναι να μοχθούν να ερμηνεύσουν τους άλλους. Όλη τους η γνωστική και αισθητηριακή σκευή αξιοποιείται στο μέγιστο βαθμό όταν βοηθούν τον άλλο να φέρει τον εαυτό του στη θέση τους και οι ίδιοι καταφέρουν το αντίστοιχο.

Οι πετυχημένες ιστορίες προϋποθέτουν έναν αφηγητή- καλό αναγνώστη

του ακροατή του και καταλήγουν με την εμπλοκή του ακροατή σε μια καριώτικη (υπο)θέση. Ένα πετυχημένο μνημόσυνο ανακατεύει και αναδιανέμει την οικειότητα μεταξύ δικών και μακρινών, ανακατεύει τη μνήμη με το παρόν. Ένας πετυχημένος καριώτικος κορυφώνεται ότ αν ο ερμηνευτικός μόχθος του βλέμματος και της μοιραζόμενης σωματικότητας βρίσκει τη διέξοδο προς την κοινή χρονικά και αισθαντικά έξαρση που επιτρέπει στους συμμετέχοντες να αυτοσχεδιάζουν συλλογικά. Ένα πετυχημένο πανηγύρι μπορεί να μεταφέρει καριώτες και ξένους σε μια αμοιβαία ακύρωση κάθε ορίου μεταξύ πολιτισμικού εαυτού και άλλου, μέσω της τελετουργικής μέθης και της συνεχούς τριβής των οικείων θέσεων με τις ξένες. Οι ξένοι θα αυτοσχεδιάσουν τον δικό τους Καριώτικο, θα προσπαθήσουν να ακολουθήσουν τον ντόπιο Καριώτικο, οι Καριώτες μουσικοί θα παίζουν μπλουζ ή ροκ ή ρεμπέτικα, οι Καριώτες χορευτές θα χορέψουν ταγκό, συρτό και ό,τι αλλότριο προκύψει, εξίσου άτεχνα και οι μεν και οι δε, φτιάχνοντας στο τέλος μια εντελώς καινούρια, απρόβλεπτη, κοινή δεξιοσύνη, αυτή του να μπαίνεις στα παπούτσια του άλλου για να βαδίσεις, όταν ο άλλος μπαίνει στα δικά σου. Η ενσυναίσθηση, «είναι ένα ξαφνικό ξέσπασμα κατανόησης του άλλου ανθρώπου που δεν προκύπτει αμέσως, αλλά μετά από μακρά περίοδο αντίστασης ή παρανόησης», υποστηρίζει ο Sennett (2010: 225). Η προθετικότητα χωρίς την ενσυναίσθηση παραμένει αδιάγνωστη, είναι αδύνατον να θεωρήσουμε ένα βουλευτικό σχέδιο κάποιου άλλου χωρίς να έχουμε τη δυνατότητα να έρθουμε στη θέση του. Κυρίως όμως, αυτό το ίδιο το σχέδιο δεν θα μπορούσε να διαμορφωθεί χωρίς την ενσυναίσθηση : «Οι ασυμμετρίες ανάμεσα σε όσα πιστεύουμε ή νιώθουμε και σε όσα πιστεύουν ή νιώθουν οι άλλοι καθιστούν εφικτό το να εντοπίσουμε σε

ποιο σημείο του κόσμου είμαστε τώρα, πώς νιώθουμε εκεί και πού θα θέλαμε ή θα αποφεύγαμε να πάμε», σημειώνει ο Geertz (2009: 51).

Εάν επρόκειτο για μίμηση, για αναφορά σε παραστάσεις ομοιοτήτων μεταξύ εαυτού και άλλου, μεταξύ κοινωνικών ομάδων, για ομοιότητες και διαφορές που πρέπει να επιτευχθούν ή να καταστρατηγηθούν –και οι θεωρήσεις της ειρωνείας, όπως και πολλές θεωρίες της αντίστασης, θεμελιώνονται στην ομοιότητα που τείνουν να αποκαταστήσουν οι υποτελείς ως προς τους κυρίαρχους- ο ερμηνευτικός μόχθος και οι συγκρούσεις που ελλοχεύουν σε αυτόν θα ήταν περιττός. Δεν αρκεί να αντιγράψεις την εικόνα του άλλου, όσο θελκτική και αν είναι, ή να την αποστραφείς, όσο απεχθής και αν σου φαίνεται, εξηγεί ο Smith στη θεωρία του περί ηθικών συναισθημάτων, την αφιερωμένη στην ενσυναίσθηση, στη *συμπάθεια* σύμφωνα με την ορολογία της εποχής (Smith 2006: 4-9, 197 κε). Πρέπει να είσαι διατεθειμένος να εγκαταλείψεις προσώρα και κατά το δυνατόν ό, τι συγκροτεί τον κόσμο σου για χάρη του κόσμου του άλλου, προσπάθεια που κινητοποιεί τη φαντασία και θεμελιώνεται σε αυτήν. Η ενσυναίσθηση απαιτεί δημιουργικότητα και παράγει δημιουργικότητα: η απόλυτη επιστροφή στην αρχική θέση δεν είναι ποτέ εφικτή για το υποκείμενο. Οι επιθυμίες εκπληρώνονται ή ακυρώνονται πάντα κάπου αλλού, από κάποιον άλλο.

Στις σχέσεις ανισότητας, και μάλιστα στις πλέον εσωτερικοποιημένες εξ αυτών, ο ερμηνευτικός μόχθος λειτουργεί μονοσήμαντα, από τα κάτω προς τα πάνω, ως αυτονόητη υποχρέωση του υπάλληλου προς τον κυρίαρχο: οι γυναίκες σε πολλά πολιτισμικά περιβάλλοντα παρουσιάζονται στερεότυπα ως ακατανόητες, μισηριώδεις κ.ο.κ εκ μέρους των ανδρών, ενώ το αντίστροφο

δεν ισχύει. Οι υπηρέτες συνήθως γνωρίζουν πολλά για τις οικογένειες στις οποίες εργάζονται, ενώ οι ίδιοι, οι βίοι τους και οι ιδιαίτερες προτιμήσεις τους συνιστούν μυστήριο για τα αφεντικά τους. Οι υπαγόμενοι στην κρατική κυριαρχία πολίτες οφείλουν να καταλάβουν και να ανταποκριθούν –ακόμη καλύτερα, να εσωτερικεύσουν-στις απαιτήσεις του κρατικού μηχανισμού, ενώ η γραφειοκρατία κρατά για τον εαυτό της το μονοπώλιο της ουδετερότητας και την παρουσιαζόμενη ως ιδανική τυφλότητα σε διαφορές και συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. (Graeber 2015: 68 κε) Οι καριώτικες πολιτισμικές πρακτικές που περιγράφηκαν εδώ, τελετουργικές και μη, εκκινούν όλες από την υπογράμμιση αυτών των ανισοβαρών δομών φαντασίας και τείνουν προς την εξίσωση τους: για αυτό και οι θεωρήσεις της ειρωνείας ως όπλο των αδυνάτων, οι τόσο επηρεασμένες από την καρναβαλική αντιστροφή της τάξης που περιγράφει ο Μπαχτίν (Bakhtin: 1984), δεν κρίθηκαν πρόσφορες στη συγκεκριμένη περίπτωση. Οι αφανείς οικισμοί, η αφανής για το κράτος και τους ξένους Ικαρία, οι καριώτικες ιστορίες, ο κλειστός τελετουργικός κύκλος του καριώτικου χορού, δεν είναι τόσο αναδίπλωση και περιχαράκωση σε μια κλειστή ‘ταυτότητα’ όσο δηλώσεις κυριαρχίας εκεί όπου είναι το λιγότερο αναμενόμενες. Οι Καριώτες στη συνάντησή τους με το *άλλο* φροντίζουν εξ αρχής να ξεκαθαρίσουν ότι δεν είναι ευνόητοι, ότι η συνάντηση δεν θα εκπληρωθεί με όρους μη αμοιβαιότητας, ότι δεν θα υποδυθούν το ρόλο του υπάλληλου σε κανένα κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο. Αντίθετα, είναι διατεθειμένοι να χορέψουν ξένους χορούς με ξένους που χορεύουν τους δικούς τους, να πουν τις ιστορίες τους σε ακροατές που είναι διατεθειμένοι να είναι διαυγείς οι ίδιοι απέναντί τους, να υποδεχτούν τη ‘δικαίωση εν τω μέσω’, να οικοδομήσουν την

οικειότητα εκ νέου με αλλότριες αναφορές. Μακρά απ' το ενδιαφέρονται να δουν τον βασιλιά γυμνό για μια μέρα ή να ανεβάσουν στον θρόνο τον τρελλό του χωριού, οι Καριώτες πράττουν ως να μην υπάρχει θρόνος.

Αυτή η ανοικτότητα στο άλλο προϋποθέτει και δημιουργεί αταξία: ο Smith (2006) περιγράφει εν γένει την *συμπάθεια* ως πράξη ρήξης με τη ρουτίνα, μια ρήξη που ξαφνικά σε εκτοπίζει από ό,τι οικείο και σε καθιστά ικανό να φανταστείς το ξένο ως οικείο. Η συμπάθεια, η ενσυναίσθηση, ο αλτρουρισμός (ο όρος με αναφορά στη θεωρία της εξέλιξης και τη βιολογία, Graeber 2014), η τάση να ενδιαφέρεσαι για τους άλλους και το άλλο γύρω σου αποτελούν εδώ και αιώνες το καταστατικό αίτιο του κοινωνικού δεσμού. Και αυτός ο κοινωνικός δεσμός, με όλες τις πιθανές μετατοπίσεις και τις αμφισβητήσεις των ανθρωπολογικών συζητήσεων σχεδόν εξαρχής⁶¹, στην κοινωνική θεωρία κανοναρχείται από μια 'μεταφυσική της τάξης' (Sahlins, 2008: 12). Τα εννοιολογικά μοντέλα της κοινωνικής επιστήμης είναι στην πλειονότητά τους μοντέλα συστημάτων σε ενδεδελεγή ισορροπία, η οποία για να επιτευχθεί ιεραρχεί ή αποσοβεί διαφορές. Έτσι, το να επικοινωνείς ή να συναλλάσσεσαι με τους άλλους πρέπει πάντα να εξηγηθεί με άξονα την υπάρχουσα η επιθυμητή αυτή ισορροπία: η ετερότητα παρουσιάζεται να ενυπάρχει στην οικειότητα αλλά μόνο δαμασμένη από την ανάγκη (οικονομική, βιολογική, ψυχολογική...-δεν έχει σημασία) της συνύπαρξης. Αυτή η ανθρωπο-λογιστική αφήνει απαρατήρητη και ανεξήγητη την κατεξοχήν, ίσως, ανθρώπινη ιδιότητα να «τροποποιούν οι άνθρωποι, εξαιτίας

⁶¹ Ενδεικτικά, αναφέρομαι σε μερικά από τα έργα-ορόσημα που δίνουν έμφαση στην κοινωνική αλλαγή, Turner, V. (1957). *Schism and continuity in an African society: A study of Ndembu village life*. Manchester, England: Manchester University Press, Bourdieu, Pierre, 2006. *Η αίσθηση της πρακτικής*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, και γενικά σε όλες τις θεωρητικές προσεγγίσεις που εστιάζουν στις αναλυτικές κατηγορίες της δράσης και τις κονστрукτιβιστικές προσεγγίσεις.

της μοναδικότητάς τους και όχι σε πείσμα της, την ‘ουσία’ του ανθρώπου ή της κοινωνίας, δίχως, ωστόσο, να παύουν να ανήκουν σε αυτήν» (Καστοριάδης 2000: 143), την ιδιότητα «να κάνεις να ξεπροβάλλει κάτι που δεν είναι δοσμένο ούτε παραγωγίμο, συνδυαστικά ή αλλιώς μέσα από το δεδομένο...την ικανότητα του θέτειν νέες μορφές» (Καστοριάδης 2000: 149) - την ιδιότητα οι άνθρωποι να αλλάζ ουν συσχετιζόμενοι, να δημιουργούν αταξία, με τελικό σκοπό την ίδια τη συσχέτιση. Μια ανθρωπο-λογία, αντιθέτως, θα έπρεπε να βασιστεί στην ιδιότητα αυτή: στη φαντασία.

Οι μορφές αυτού που οι Καριώτες φαντάζονται ως την ιδανική για αυτούς ολότητα, οι μορφές της κοινότητας, τόσο ποικίλες στο χρόνο, στο χώρο και στα δομικά τους συστατικά, τόσο κυρίαρχες μέσα και τόσο κυριαρχούμενες έξω, ισορροπούν τελικά σ’ ένα σημείο: στο καριώτικο «τώρα!» της τελετουργικής τους κορύφωσης που χορεύεται ως στιγμιαία αποτίναξη του ρυθμού και αποθέωση της αταξίας. Αυτή βρήκα να είναι η ύστατη τάξη στην οποία υπάγεται η καριώτικη κοινότητα.

Συμπεράσματα

Ποιος είναι ο προορισμός μιας διαδρομής που γίνεται χάριν του δρόμου; Ποιες είναι οι τελικές απαντήσεις σε ερωτήματα που γέννησαν άλλα ερωτήματα, αυτά που με έβγαλαν εξαρχής στο δρόμο; Νιώθοντας ότι η στάση εδώ, στο πέρας αυτής της εργασίας, είναι προσωρινή, ένα πράγμα μπορώ να κάνω, να συγκεφαλαιώσω τα βασικά ερωτήματα και να καταγράψω τις προσωρινές τους απαντήσεις.

Η απαρχή της εθνογραφικής μου περιέργειας για τους Καριώτες είναι τα μικρά, καθημερινά ερωτήματα που μου γέννησε η συμβίωση μαζί τους. Πρώτα-πρώτα, η εμπειρία του να κινείσαι μαζί τους, στον τόπο τους: γιατί οι Καριώτες βλέπουν μονοπάτια μέσα στα σύδενδρα και τους βράχους, δηλαδή εκεί που δεν υπάρχουν; Γιατί βλέπουν οικείους που αναχωρούν μέσα σε ένα παραπέτασμα αχλός που καθιστά κάθε αναγνώριση φενάκη; Γιατί κρύβουν τα σπίτια τους και τους εαυτούς τους, τυλίγοντας συμβολικά το φυσικό περιβάλλον τους, την κοινωνικότητά τους και την ιστορία τους με την ικαριακή αφάνεια, σαν να μην υπήρχαν; Γιατί τα ιδιόκτητα παρασταίνονται

ως κοινά και τα κοινά ως ιδιότητα; Γιατί επιλέγουν ως κύρια συμβολική τους αναφορά τον αέρα, που μένει κι αυτός αόρατος, παρότι αλλιώς αισθητός;

Έπειτα ήρθαν τα πώς: πώς προσανατολίζονται οι Καριώτες μέσα σε ένα τόπο όπου οι παρεμβάσεις τους είναι καλά κρυμμένες στην φυσικότητά του; Πώς ορίζουν την τοπικότητά τους χαράζοντας ελάχιστα αλλά τόσο ισχυρά σύνορα, όπως οι πόρτες; Πώς αναφέρονται στο θάνατο ως σχέση διαπροσωπική; Πώς θεωρούν ότι συνομιλεί το παρόν τους με το παρελθόν τους; Πώς δημιουργούν και εκδραματίζουν τους κοινοτικούς δεσμούς τους, σε ποιο συλλογικό αίσθημα βασίζεται το ανήκειν;

Και πώς διασυνδέεται αυτό το αίσθημα του ανήκειν με τον υλικό κόσμο που το περιβάλλει; Ποιες είναι οι καριώτικες αντιλήψεις για την ύλη και την υλικότητα, πώς θεωρούν ότι τις μετασχηματίζουν ή πώς θεωρούν ότι αυτές επιδρούν στους ίδιους; Πώς διαμεσολαβεί η ένταξή τους στην κοινότητα στις υλικές συνδιαλλαγές που έχουν μεταξύ τους και με τους ξένους;

Ακόμη, πώς φαντάζονται ότι μπορούν να αναδημιουργήσουν αυτό που αποκαλούν με τόση έμφαση 'κοινότητα' αλλού, όπου όλα τα παραπάνω λείπουν; Πώς φτιάχνεται η καριώτικη κοινότητα εκεί όπου δεν υπάρχουν σπίτια αφανή, δυσδιάβατα μονοπάτια, και αποκλειστική παρουσία άλλων Καριωτών γύρω; Πώς συστήνουν τον εαυτό τους στους άλλους; Πώς ακούν τις συστάσεις των άλλων;

Τέλος, είναι τα παραπάνω τα σωστά ερωτήματα για να κατανοήσει κανείς καλύτερα τους Καριώτες; Και τι αξία θα έχει να απαντηθούν για τους μη Καριώτες;

Δεν θα επαναλάβω εδώ τις επιμέρους απαντήσεις τις οποίες επιχειρήσα να δώσω, εικονογραφώντας κατά το δυνατόν και το πώς κατέληξα σε αυτές.

Θα προσπαθήσω, αντίθετα, να επισημάνω την κοινή συνισταμένη των ερωτημάτων, το λόγο της κοινής τους διερεύνησης και την αξία που θεωρώ ότι έχει η διερεύνηση αυτή.

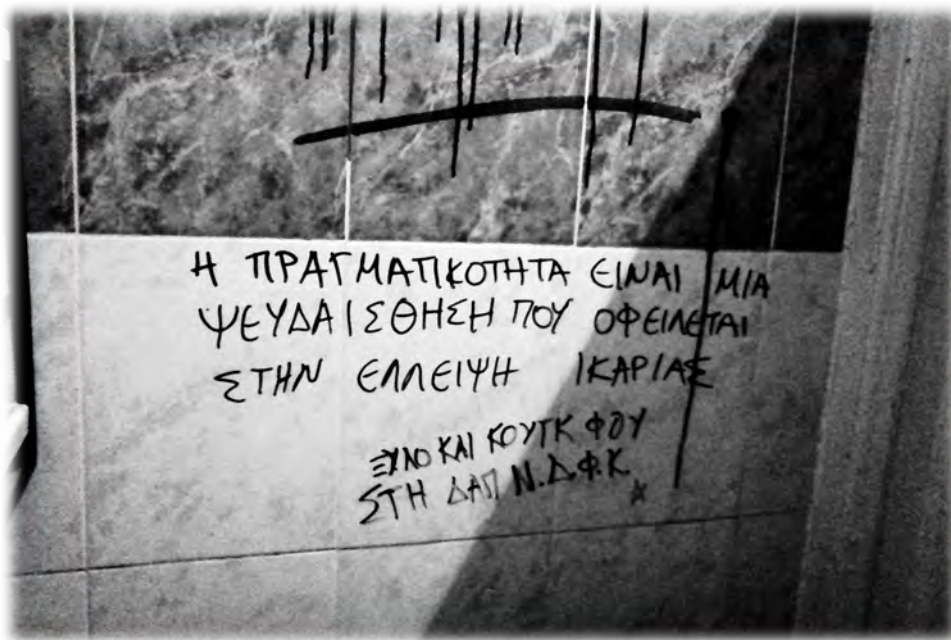
Φαίνεται πως υπάρχει μια σύνδεση ανάμεσα στην ικανότητα να φαντάζονται οι άνθρωποι πράγματα και να τα φέρνουν στο φως και στην ικανότητα να φαντάζονται μορφές κοινωνικότητας, πολιτικής συγκρότησης και ταυτοτικές συνδέσεις του ανήκειν και να τις καθιστούν πραγματικές. Η σύνδεση αυτή που στην καθημερινή ζωή αλλά και στις θεωρητικές επεξεργασίες της καθημερινής ζωής δεν είναι πάντα εμφανής, είναι στην καριώτικη πολιτισμική λογική προφανής και εμφανική. Αυτή είναι και η, μόνη ενδεχομένως, ικαριακή ιδιαιτερότητα: η πολιτισμική ένταση με την οποία περιβάλλουν κάτι που λανθάνει παντού. Με αυτήν την αφετηρία, οι Καριώτες θεωρούν κεντρικό διακύβευμα της κοινωνικότητας την αέναη ταλάντωση μεταξύ της υποκειμενικής, όσο και συλλογικής τους αυτονομίας, και οικειότητας, του χώρου δηλαδή όπου εγγυάται τη δυνατότητά τους να παράγουν νέες μορφές, υλικές, διανοητικές και κοινωνικές από τη μια, και του κοινού χώρου στον οποίο τους δίνεται η δυνατότητα να πραγματώνουν τη φαντασία τους από την άλλη. Όλο αυτό είναι ένα παίγνιο *per se*, αυτοσκοπός που συμπυκνώνει την κοινωνική τροπικότητα στην οποία οι Καριώτες αισθάνονται ευτυχείς να ζουν, και το οποίο παίγνιο δεν μπορεί να υπάρχει ως συντελεσμένο, με σαφή νικητή και ηττημένο, με γνωστές κινήσεις και σταθερές στρατηγικές των εμπλεκόμενων παικτών. Θεμελιώδης προϋπόθεση και ταυτόχρονα επιδίωξη του παιγνίου είναι η αταξία που εγγυάται τη φαντασιακή ζωτικότητα των υποκειμένων και της κοινότητας.

Από τις προφανείς μορφές δράσης έως τις εσώτερες σχέσεις των υποκειμένων με τον κόσμο, σχέσεις που δίνουν νόημα και αξία στις δράσεις και τις συγκροτούν σε πράξη, αυτό που μας επιτρέπει να διερευνούμε, να σχετιζόμαστε με, να μορφοποιούμε σε βίωμα την εμπειρία, να προσθέτουμε το διά- στην υποκειμενικότητα, να καταλαβαίνουμε τους άλλους και να ελπίζουμε ότι μας καταλαβαίνουν, να δημιουργούμε νέες εμπειρίες και νέους ορίζοντες κατανόησης, αυτό που δημιουργεί καινούριες λογικές και συνεπώς προηγείται της λογικής, αυτό αποκαλώ εδώ φαντασία. Πολιτική φαντασία, εν προκειμένω, μια που ο τρόπος μου να την προσεγγίσω εμπειρικά ήταν μέσω της ικαριακής κοινότητας, στη συγκρότηση της οποίας εκβάλλουν όλες οι προαναφερθείσες δυνατότητες και η οποία συνιστά το έδαφος όπου τα υποκείμενα διαπραγματεύονται κάθε είδους ιεραρχία, κάθε είδους διαφορά.

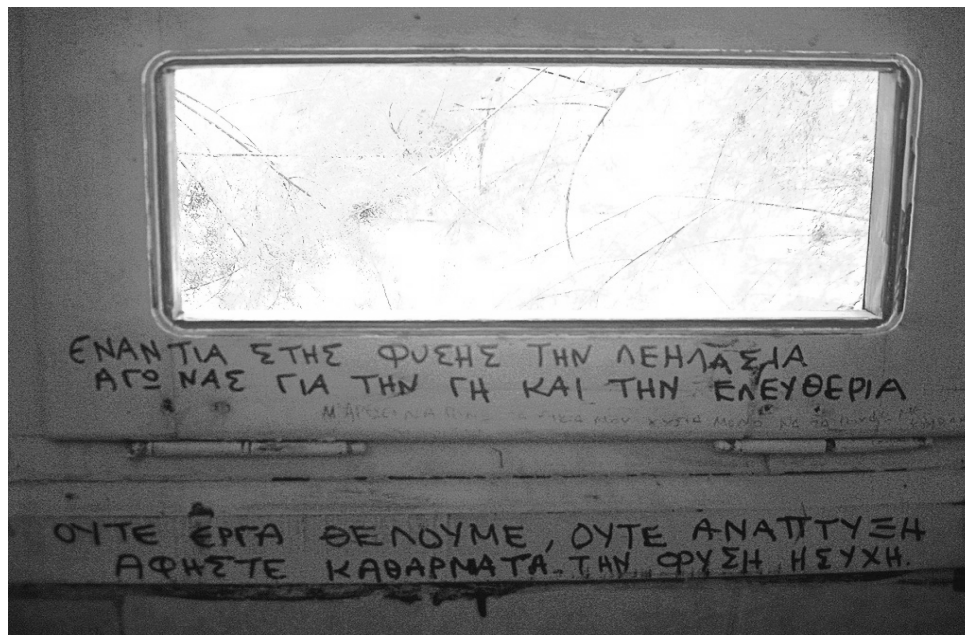
Εν τέλει, κάποιοι πιστεύουν πως η λογική μπορεί να παράξει μόνο «συνέπειες των ήδη τεθέντων αξιωμάτων- ούτε η λογική ούτε η ορθολογικότητα θα μας επιτρέψουν ποτέ να φανταστούμε ένα νέο αξίωμα» (Καστοριάδης, 2000 : 150). Σε μια ύστατη χειρονομία όσων έμαθα κοντά στους Καριώτες, επιτρέψτε μου να φανταστώ, εξίσου αυθαίρετα με όλους τους άλλους, μια κοινωνική θεωρία που θα εγκαταλείψει στην πράξη και όχι ρητορικά τις νευτώνειες μεταφορές ενός κοινωνικού σύμπαντος σε ισορροπία χάριν της αναρχικής κβαντικής κίνησης, που θεωρεί λογική τη ζωή και όχι τη συστηματοποίησή της, και δεν αποκλείει ένα διαφορετικό μέλλον για το παρόν μας. Αν μη τι άλλο, και οι ανθρωπολόγοι κυρίως φαντάζονται.

Φωτογραφίες

1. αναρχικό σύνθημα διαδομένο στα Εξάρχεια. Εδώ, γραμμένο στον τοίχο της κατάληψης «Σχολείο» στη Θεσσαλονίκη

2. Σύνθημα από τις Ράχες Ικαρίας

3. Σπίτι 'αφανές'.

4. διορθωμένος χάρτης μονοπατιού που δημοσιεύτηκε υπό τον τίτλο «Αυτά κι αν δεν φαίνονται», στο ιστολόγιο «Νανά το αγρίμι».

<http://egotoagrimi.wordpress.com/tag/μονοπάτια/>

5. Φυλάκι

6. Δορές που στεγνώνουν για να γίνουν φυλάκια και τσαμπούνες

7. [Φωτογραφία του οινοποιού Αφινέ να σιφονίζει στο τυθοστάσι του.](#)

8. Ικαριακό πικ-νικ του 1936. Φωτογραφία από το αρχείο της αδελφότητας

9. [Οι Πόρτες του Καριώτη εικαστικού Peter Calaboyias.](#)

10, 11. Καταγραφές από το δημογραφικό αρχείο της Αδελφότητας

Speak	☐	☐	☒	Year
Read	☐	☐	☒	# of y
Write	☐	☐	☒	Chap

INFORMATION ABOUT YOUR PARENTS AND GRANDPARENTS		
(names)	ETHNIC BACKGROUND	
	AMERICAN-ICARIAN	GA
	AMERICAN	NEW
S	GREEK-ICARIAN	
	FRENCH	
S	FRENCH	

INFORMATION ABOUT YOUR CHILDREN						
	Married to:	Knowledge of Greek:				
		Speak	Read	Write	High School diploma	College/univ. degree(s)
write in)						
ingle						
reek						
on-Greek						
reek						
ead						
rite						
igh School diploma						
ollage/univ. degree(s)						

MARITAL STATUS: ☐ Single ☒ Married ☐ Divorced ☐ Widowed		PLACE OF BIRTH: (If born in Ikaria, give name of village also) Tuscon, ARIZONA	
RELIGION: ☒ Orthodox ☐ Other (write in):		KNOWLEDGE OF GREEK LANGUAGE:	
Icarian/Forinian descent from: Mother only ☐ Father only ☐ Both ☒ None		Well ☐ Some ☐ None ☒	Are you a member of ☒ Yes
How many times have you visited Greece? 0		Speak ☐ Well ☐ Some ☐ None ☒	Year first joined the B
Did you attend Greek school? ☐ Yes ☒ No		Read ☐ Well ☐ Some ☐ None ☒	# of years you have b
Do you attend Icarian Conventions? ☐ Yes ☐ No		Write ☐ Well ☐ Some ☐ None ☒	Chapter(s) in which y KAVO -
INFORMATION ABOUT YOUR PARENTS AND GRANDPARENTS			
NAME (For Mothers and Grandmothers, please use maiden names)		ETHNIC BACKGROUND	PLACE OF BIRTH
Father: Luther POTTIS		AMERICAN, INDIAN, GERMAN	TULSA, OK
Mother: Doris Mc ANCHY		IRISH	PENNSYLVANIA
Paternal Grandfather: Luther L. POTTIS		AM. INDIAN	- 0 -
Paternal Grandmother: WETSTEIN		GERMAN	- 0 -
Maternal Grandfather: - 0 -		- 0 -	- 0 -
Maternal Grandmother: - 0 -		- 0 -	- 0 -
COMMENTS: (for example: military service, family history, offices held, etc.)			

COMMENTS: (for example: military service, family history, offices held, etc.)
 CHARTER Member: DELIAN LEAGUE C
 Sons of Pericles, AKRON OH #17
 member: Good Friendship Chapter
 member: Greek ORTHODOX Ch. of the
 Akron, Ohio
 Life Long SOCIALIST

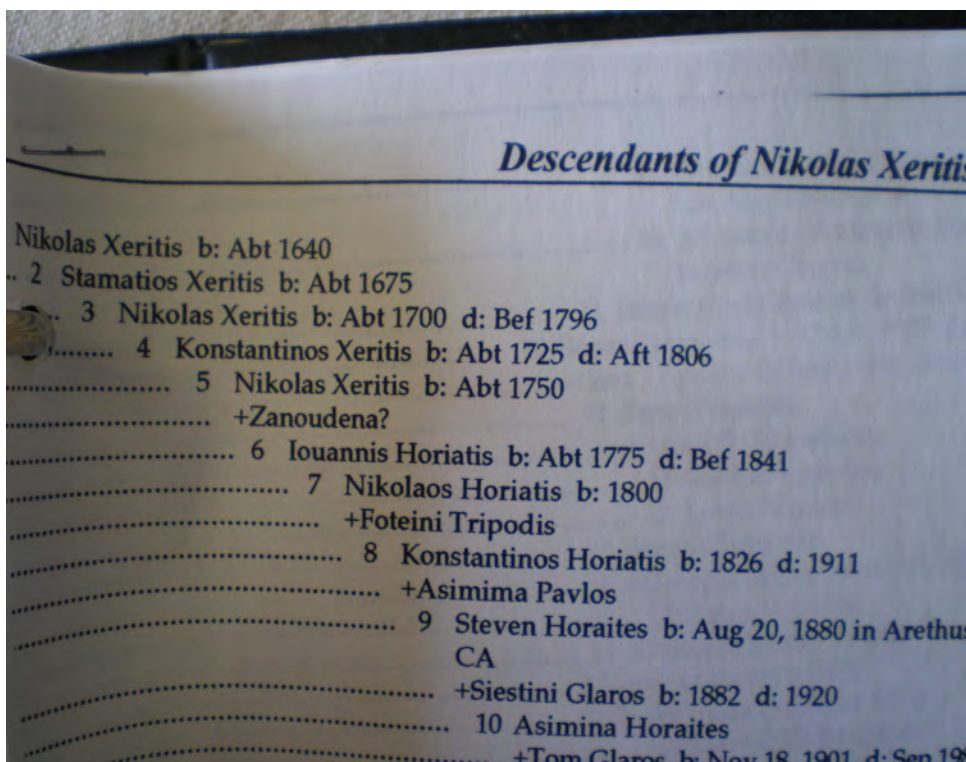
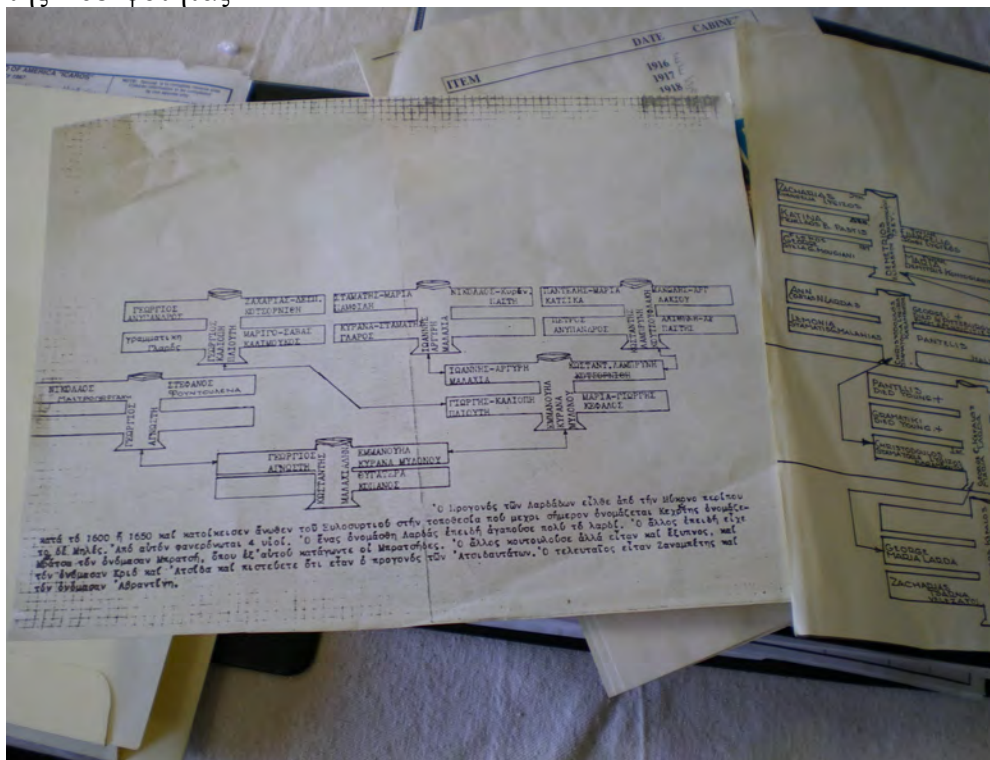
13. Αναμνηστικό της παρέλασης των εργατικών σωματείων για τον εορτασμό της Labor Day, του 1904. Από το αρχείο της Αδελφότητας.

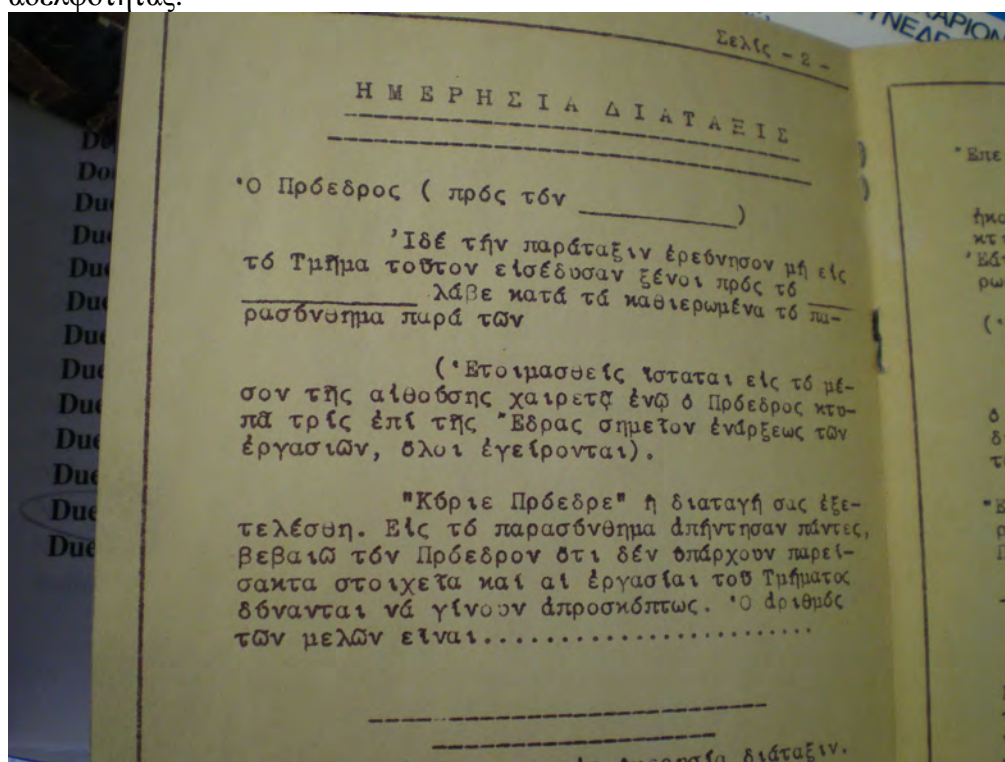
14. Πανό της Αδελφότητας στο ετήσιο Συνέδριο.

15 και 16. Γενεαλογικά δένδρα και αποδελτίωση από ικαριακή μάνα. Αρχείο της Αδελφότητας

17. Ανάτυπο του τυπικού που χρησιμοποιούνταν στις συνελεύσεις της αδελφότητας.

18.

Βιβλιογραφία

Αγγελής, Βαγγέλης. 2010. «Το ελληνικό τοπίο στον 20^ο αιώνα: Από τη λατρεία στην απαξίωση». Περιοδικό Καρπυ, τεύχος 8.

Alcoff, Linda. 1992. 'The Problem of Speaking for Others.' *Cultural Critique* 20 (Winter) 5-32

Amit, Vered and Rapport, Nigel. 2002. *The trouble with Community. Anthropological Reflections on Movement, Identity and Collectivity*. London: Pluto Press.

Anderson, B. 1983. *Imagined Communities*. London: Verso

Andrews, Kevin. (1959) 2010. *The flight of Ikaros*. Travels in Greece During the Civil War. Philadelphia: Paul Dry Books

Appadurai, Ar. 1996. *Modernity at large*. Cultural dimensions of globalization. Minneapolis: UMP

Arendt, Hannah. 2008. *Η ανθρώπινη κατάσταση*. Αθήνα: Γνώση

Bachelard, Gaston. 1982. *Η ποιητική του χώρου*. Αθήνα, Χατζηνικολή

Bakhtin, Mikhail Mikhailovich. 1984. *Rabelais and his World*. Bloomington: Indiana University Press

Bhabha, Homi. 1989. 'Location, Intervention, Incomensurability: A conversation with Homi Bhabha', in *Emergences* 1 (1), 63-88

Bhabha, H. 1994. *The Location of culture*. London: Routledge.

Bloch, M. And Parry, J. 1989. *Money, Morality and Exchange*. Cambridge: CUP

Βογκέικωφ – Brogan, Ναταλία. 2013. ‘Το ταξίδι του Ηλία Βενέζη στην Αμερική το 1949. «Ένας Έλληνας συγγραφέας ταξιδεύει στη χώρα του Νέου Μύθου»’, *The Athens Review of Books*, vol 45, 30-34

Bottici, Chiara and Challand, Benoit. 2011. *The Politics of Imagination*. Oxon: Birkbeck Law Press

Bourdieu, Pierre, Chamboredon, Jean-Claude, Passeron, Jean-Claude. 2007. *Η τέχνη του κοινωνιολόγου*. Αθήνα: Μεταίχμιο

Brah, A. 1996. *Cartographies of diaspora: contested identities*. London: Routledge (κεφ. 8-9)

Bryant, Rebecca. 2014. ‘Τοπία απώλειας: Το έδαφος, η ιδιοκτησία και το «ανήκω» στην Κύπρο’, στο Πλεξουσάκη, Έφη (επιμ.). *Μεταμορφώσεις του εθνικισμού. Επιτελέσεις της συλλογικής ταυτότητας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ.231-261

Carrier, James. 1992. «The Gift in Theory and Practice in Melanesia: A note on the centrality of gift exchange», *Ethnology* 31: 185-193

Coser, Lewis. 1976. *The Functions of Social Conflict*. NY: Free Press

Clifford, J. 1997. *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Davies J. and Spencer D., 2010. *Emotions in the field*. The Psychology and Anthropology of Fieldwork Experience. Stanford, Stanford University Press

Durkheim, E. 1972. “The conception of Religion. Review of ‘L’irreligion de l’avenir’ by Guyau”. In Giddens, A. (ed) *Emile Durkheim, Selected Writings*. Cambridge: Cambridge University Press

Elden, Stuart. 2007. 'There is a Politics of Space because Space is political. Henri Lefebvre and the production of Space.' In *Radical Philosophy Review*, Vol. 10, N2, 101-116

Elias, Norbert. 2004. *Περί χρόνου*. Αθήνα: Εκδόσεις του 21^{ου}

Escobar, A. 2008. *Territories of difference*. Place, movements, life, redes. Durham: DUP

Fabian, Johannes. 1983. *Time and the Other: How anthropology Makes its Object*. NY: Columbia University Press

Fajans, Jane. 1998. 'Transforming Nature, Making Culture: Why the Baining are not environmentalists.' *Social Analysis*, Issue 42(3), 12-27

Fardon, R. (ed.) 1990. *Localizing strategies: regional traditions of ethnographic writing*. Scottish Academic Press, Bl. Indiana

Feld, S. and K. Basso, eds., 1996. *Senses of Place*. Santa Fe: School of American Research Press

Ferguson, J. Gupta, A. 2002. 'Spatializing states: toward an ethnography of neoliberal governmentality', in *American Ethnologist* 29, 4, 981-1002

Fernandez, James and Huber, Mary Taylor. 2001. *Irony in Action*. Anthropology, Practice and the Moral Imagination. Chicago: The University of Chicago Press

Feyerabend, Paul. 1982. *Ενάντια στη μέθοδο*. Για μια αναρχική θεωρία της γνώσης. Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα

Frontisi-Ducroux, Françoise. 2002. *Ο Δαίδαλος*. Η μυθολογία του βιοτέχνη στην αρχαία Ελλάδα. Αθήνα: Ολκός

Gal, Susan. 1995. 'Language and the 'arts of resistance.' *Cultural Anthropology*. 10:3:407-424

Gaily, C. Ward. 2006. 'Community, State and Questions of Social Evolution in Karl Marx's Ethnological Notebooks', in Solway, J. *The politics of Egalitarianism*, NY: Berghahn, pp 31-52

Geertz, Clifford. 2009. *Διαθέσιμο φως. Ανθρωπολογικοί στοχασμοί για φιλοσοφικά ζητήματα*. Αθήνα:Αλεξάνδρεια

Gell, Alfred. 1995 *The Language of the Forest: Landscape and Phonological Iconism in Umeda*. In *The Anthropology of Landscape: Perspectives on Place and Space*. E. Hirsch and M. O'Hanlon, eds. pp. 232–254. Oxford: Clarendon.

Gillis, John R. 2004. *Islands of the mind*. How the human imagination created the Atlantic World. NY: Palgrave MacMillan

Green, Sarah. 2005 *Notes from the Balkans: Locating Marginality and Ambiguity on the Greek-Albanian Border*. Princeton, N.J. and Oxford: Princeton University Press.

Greene, Julie. 2004. *Pure and Simple Politics: The American Federation of Labor and Political Activism, 1881-1917*. Cambridge: Cambridge University Press

Godelier, Maurice. 2003. *Το αίνιγμα του δώρου*. Αθήνα, Gutenberg

Graeber, David. 2001. *Toward an anthropological Theory of Value*. The false coin of our dreams. NY, Palgrave

Graeber, David. 2011. *Debt*. The first 5.000 Years. NY: Melville House Publishing

Graeber, David. 2014. "What's the Point if We Can't Have Fun?", *The Baffler*, No. 24

Graeber, David. 2015. *The Utopia of Rules*. On Technology, Stupidity, and the Secret Joys of Bureaucracy. Brooklyn: Melville House

Gudeman, Stephen. 2001. *The anthropology of Economy: Community, Market and Culture*. Oxford, Blackwell, και ελληνική μετάφραση 2009, *Η ανθρωπολογία της οικονομίας*. Κοινότητα, αγορά, πολιτισμός. Αθήνα, Πολύτροπον

Gupta Akhil and James Ferguson, "Beyond 'Culture': Space, Identity, and the Politics of Difference,.. pp. 6-23 from *Cultural Anthropology* 7: 1 (Feb., 1992).

Gupta Akhil and James Ferguson, eds. 1997. *Culture, Power, Place*. Exploration in critical anthropology. Durham, Duke University Press

Hage, G. 2006. 'A not so multi-sited ethnography of a not so imagined community', in *Anthropological Theory* 5(4): 463- 475

Hage, G. 2009. *Waiting*. Melbourne: MUP

Hage, G. 2011. *Force, intensity, movement*. Melbourne: MUP

Hannerz, U. 2003. 'Being there ... and there ... and there!: Reflections on multi-site ethnography', *Ethnography* 4:2, 201–16

Heidegger, Martin. 2008. *Κτίζειν, κατοικείν, σκέπτεσθαι*. Αθήνα, Πλέθρον.

Halbwachs, Maurice. 1952. *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris: Presses Universitaires de France και ελληνική μετάφραση 2013, *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*, Αθήνα: Νεφέλη

Herzfeld, M. 1991. *A place in History*. Social and Monumental Time in a Cretan Town. Princeton: Princeton University Press

Herzfeld, M. 2003. 'Localism and the logic of nationalistic folklore: Cretan Reflections'. Society for Comparative Study of Society and History, 45(2): 281-310

Herzfeld, M. 2005. *Cultural Intimacy: Social Poetics in the Nation-State*. NY: Routledge

Hirsch, Eric and O' Hanlon, M. (eds.) 1995. *The anthropology of Landscape: Perspectives on Place and Space*, Oxford: Clarendon Press

Hylland Eriksen, Thomas. 1993. 'Do cultural islands exist?' Dedicated to Marshall Sahlins. Social Anthropology 1.

Hylland Eriksen, Thomas. 2007. *Μικροί τόποι, μεγάλα ζητήματα*. Μια εισαγωγή στην κοινωνική και πολιτισμική ανθρωπολογία. Αθήνα: Κριτική

Fredrik Jameson, 1981. *The political unconscious: narrative as a socially symbolic act*. London : Rouledge

Ingold, Tim. 2000. *The perception of the environment*. Essays on livelihood, dwelling and skill. London: Routledge

Ingold, Tim. 2007. 'Earth, sky, wind and weather.' Journal of the Royal Anthropological Institute (N.S.), S 19-38.

Ingold, Tim. 2011. *Beeing Alive. Essays on movement, knowledge and description*. London: Routledge

Ingold, Tim. 2014. 'That's enough about ethnography!', HAU Journal, Vol 4, No 1, 383-395

Jameson, Fredrik. 1981. *The political unconscious: narrative as a socially symbolic act*. London : Rouledge

Jinkinson, Roger. 2010. *American Ikaros: The Search for Kevin Andrews*. London: The Racing House Press

- Joseph, Miranda. 2002. *Against the Romance of Community*. Minneapolis: University of Minnesota Press
- Καραβίδας Κ. Δ., 1935. *Η κοινοτική πολιτεία*. Αθήνα
- Καρακασίδου, Α. 2014. «Εθνικές καθαρότητες και οικολογικές ευαισθησίες. Η ελληνική νεωτερικότητα και ο πόλεμος ενάντια στη φύση», στο Πλεξουσάκη, Έφη. *Μεταμορφώσεις του εθνικισμού. Επιτελέσεις της συλλογικής ταυτότητας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ: 479-502
- Καστοριάδης, Κορνήλιος. 1985. *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Ράππα
- Καστοριάδης, Κορνήλιος. 2000. *Η άνοδος της ασημαντότητας*. Αθήνα: Ύψιλον
- Κουζέλης, Γεράσιμος (επιμ.). 1997. *Επιστημολογία*. Αθήνα: Νήσος
- Κυριακίδου-Νέστορος Άλκη. 1975. *Λαογραφικά Μελετήματα*. Αθήνα, Νέα Σύνορα
- Leach, James. 2004. *Creative land: Place and Procreation on the Rai Coast of Papua New Guinea*. London: Berghahn
- Lefebvre, H. 1974. *La production de l' espace*. Paris, Editions Anthropos.
- Λαλιώτου, Ιωάννα. 2006. *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό. Η ελληνική μετανάστευση στις ΗΠΑ κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα*. Αθήνα: Πόλις
- Λεοντή, Άρτεμις. 1998. *Τοπογραφίες ελληνισμού: Χαρτογραφώντας την Πατρίδα*. Αθήνα: Scripta

Loughlin, J. ed. 1999. *Autonomies Insulaires. Vers une politique de la difference pour la Corse?* Ajaccio: Albiana/ Centre Europeen des Questions de minorites.

Low S.M. and Lawrence-Zuniga D. 2003. *The anthropology of Space and Place. Locating Culture.* Oxford: Blackwell

Lowenhaupt- Tsing, Anna. 2004. *Friction. An Ethnography of the Global Connection.* Princeton: Princeton University Press

Mack , John. 2011. *The Sea. A cultural history.* London: Reaktion Books

Μακκάς, Χρ. *Τα αναστατικά κτήματα της Ικαρίας.* Αθήνα.

Marcus, G.E. 1995. 'Ethnography in/of the world system: the emergence of multi-sited ethnography', *Annual Review of Anthropology* 24, 95–117

Μαρξ, Κάρολος. 1983 (1841). *Διαφορά της Δημοκρατίας και Επικούρειας Φυσικής φιλοσοφίας.* Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Γνώση

Metcalf, Peter. 2004. *They lie, We lie. Getting on with Anthropology.* London: Routledge

Μως, Μαρσέλ. 1999. *Το δώρο. Μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής.* Αθήνα: Καστανιώτης

Moore, H. L. 1997. 'Interior landscapes and external worlds: the return of grand theory in Anthropology', *Australian Journal of Anthropology* 8(2): 125-44

Mosko, Mark, Damon, Frederick. 2005. *On the Order of Chaos.* Socila Anthropology and the Science of Chaos. NY: Berghahn

Munn, Nancy. 1986. *The Fame of Gawa*. A symbolic study of Value Transformation in a Massim (papua New Guinea) society. Durham, Duke University Press

Munn, Nancy. 2003. 'Excluded spaces: The figure in the Australian Aboriginal Landscape', in Low S.M. and Lawrence-Zuniga D. *The anthropology of Space and Place*. Locating Culture. Oxford: Blackwell

Papalás, Anthony J. 2005. *Rebels and radicals, Icaria 1600-2000*. II: Bolchaze Carducci

Παπαταξιάρχης, Ε. (επιμ.) 2006. *Περιπέτειες της ετερότητας*. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα. Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Ortner, Sherry. 2005. 'Subjectivity and Cultural Critique', *Anthropological Theory*, vol. 5 no. 1 31-52

Parry, Jonathan. 1986. "The Gift, the Indian Gift and the 'Indian Gift'". *Man* 21 (3): 453-473

Peckhan, Robert Shannan. 2008. *Εθνικές Ιστορίες, φυσικά Κράτη*. Αθήνα: Ενάλιος.

Piaget, Jean. 1970. *Structuralism*. NY: Basic Books

Πλεξουσάκη, Έφη (επιμ.). 2014. *Μεταμορφώσεις του εθνικισμού*. Επιτελέσεις της συλλογικής ταυτότητας στην Ελλάδα. Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Polanyi, Karl. 1947. « Our obsolete market mentality. Civilization must find a new thought pattern». *Commentary*, 3: 109-117

Olwig, Karen Fog. 1993. *Global Culture, Island Identity*. Continuity and change in the Afro-Caribbean Community of Nevis. London: Routledge

Riboli, Diana. 2014. (υπό έκδοση) 'The Other('s) Sense('s). Meaning, Sensorial Experience and Anthropological Encounters.'

Ricoeur, Paul, Adriaanse, H.J., Greish, J. 1995. L'herméneutique à l'école de la phénoménologie. Paris: Beauchesne

Robinson, Gillian and Rundell, John (eds). 1994. *Rethinking Imagination. Culture and Creativity*. NY: Routledge

Rodman, Margaret. 1992. 'Empowering place: Multilocality and multivocality', in *American Anthropologist*, 94 (3), 640-656

Rogoff, Irit. 2000. *Terra infirma. Geography's Visual Culture*. London: Routledge

Rosaldo, M. 1982. 'The things we do with words: Ilongot speech acts and speech act theory in philosophy'. *Language in Society* 11, 203–37.

Rosaldo, M. 1984. 'Toward an anthropology of self and feelings.' In: Shweder, R. and Levine, R. (eds.), *Culture Theory: Essays on Mind, Self and Emotion*. Cambridge University Press, Cambridge, pp. 137–57.

Sahlins, Marshall. 2008. *Η δυτική ψευδαίσθηση της ανθρώπινης φύσης. Στοχασμοί γύρω από τη μακραίωνη ιστορία της ιεραρχίας, της ισότητας και της εξύψωσης από την αναρχία στη Δύση και συγκριτικές σημειώσεις πάνω σε άλλες αντιλήψεις περί της ανθρώπινης συνθήκης*. Αθήνα: Εκδόσεις του 21ου

Salazar, Noel B. (2013). "Imagineering otherness: Anthropological legacies in contemporary tourism." *Anthropological Quarterly*, 86(3), 669-696.

Saldanha, Arun. 2003. "Actor – Network Theory and Critical Sociology", *Critical Sociology*, 29, 3: 419- 432

Scott, James. 1987. *Weapons of the Weak: Everyday forms of Peasant Resistance*. Yale: Yale University Press

Scott, James. 1990. *Domination and the Art of Resistance: Hidden Transcripts*. Yale: Yale University Press

Scott, Meikle. 2000. Η οικονομική σκέψη του Αριστοτέλη. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Sennett, Richard. 2010. *Ο ελαστικοποιημένος άνθρωπος. Οι συνέπειες του μετασχηματισμού της εργασίας στον νέο καπιταλισμό*. Αθήνα: Πεδίο

Sennett, Richard. 2011. *The Craftsman*. New Heaven: Yale University Press και ελληνική μετάφραση, (2011β) *Ο τεχνίτης*. Θεσσαλονίκη : Νησίδες

Sennett, Richard. 2012. *Together. The Rituals, Pleasures and Politics of Cooperation*. London : Penguin

Sepper, Dennis. 2013. *Understanding Imagination. The Reason of images*. NY: Springer

Smith, Adam. 2006 (1790). *The Theory of Moral Sentiments*. Sao Paolo: MetaLibri

Svendsen, Lars. 2006. *Η φιλοσοφία της βαρεμάρας*. Αθήνα: Σαβάλλας

Σπυριδάκης Γ. 1963. «Έκθεση λαογραφικής αποστολής εις δυτικήν Ικαρίαν, από της 13^{ης} μέχρι 31^{ης} Ιουλίου 1962». Επετηρίδα Λαογραφικού αρχείου Ακαδημίας Αθηνών, τόμος 15-16: 230-245.

Stewart, Charles. 2012. *Dreaming and Historical Consciousness in Island Greece*. Cambridge: Harvard University Press

Stewart, P.J., Strathern, A. 2003. *Landscape, Memory and History: Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press

Τζιόβας, Δημήτρης. 2011. *Ο μύθος της γενιάς του τριάντα. Νεότερικότητα, ελληνικότητα και πολιτισμική ιδεολογία*. Αθήνα: Πόλις

Thomas, Nickolas. 2010. *Islanders*. The Pacific in the Age of Empire. New Haven, Yale University Press

Thornton, R. 1988. 'The Rhetoric of Ethnographic Holism', *Cultural Anthropology* 3(3): 285-303

Τσέλικας, Αγαμέμνων. 2000. *Ικαριακά έγγραφα του 16^{ου} και του 17^{ου} αιώνα από το αρχείο της Πανικαριακής Αδελφότητας Αθηνών*. Αθήνα: Πανικαριακή Αδελφότης Αθηνών.

Tsing Lowenhaupt, Anna. 2005. *Friction*. An Ethnography of Global Connection. New Jersey: Princeton University Press

Tuan, Yi-Fu. (1974) 1990. *Topophilia*. NY: Columbia University Press

Turner, Terence. 1995. "Social Body and Embodied Subject: Bodiliness, Subjectivity and Sociality among the Kayapo", *Cultural Anthropology* 10 (2): 143-170

Turner, Terence. 2003. "The Beautiful and the Common: Inequalities of Value and Revolving Hierarchy among the Kayapo", *Tipiti*, 1, 1, 11-26

Turner, Terence and Fayans, Vanessa. 2006. "Political Innovation and inter-ethnic alliance. Kayapo Resistance to the developmentalist state", *Anthropology Today*, 22, 5, 3-10

Turner, Terence. 2012. "The Social Skin". *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 2 (2): 486-504

Χατζημιχάλη, Αγγελική. 1931. *Ελληνική Λαϊκή Τέχνη Ρουμλούκι-Τρίκερι-Ικαρία*, Αθήνα

Weiner, James. 2002. 'Between a Rock and a Non-Place: Towards a Contemporary anthropology of Place', *Reviews in Anthropology*, Vol. 31, Issue 1, p. 21-27

Willis, Paul. 2000. *The Ethnographic Imagination*. Cambridge: Polity Press

Ικαριακή Βιβλιογραφία.

1. **Αφιανές**, Νικόλαος. 2004. *Άμπελος η εν Ικάρω*. Μια συλλογή στοιχείων για το κρασί της Ικαρίας από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Ικαρία: Εταιρεία Ικαριακών Μελετών και Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
2. **Γεωργειρήνης**, Ιωσήφ. «Περιγραφή της Νήσου Ικαρίας, 1677». Ικαριακά 1999
3. **Georgirenes**, Joseph. 1678. A description of the present state of Samos, Nikaria, Patmos and Mount Athos. London: Printed by Moses Pitt. Φωτογραφημένο ανάτυπο.
4. **Γιαγουρτάς**, Γιάννης. 2004. *Η οικονομική ζωή της Ικαρίας από τα μέσα του 19^{ου} ως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα*. Η παραγωγή και η εμπορία της σταφίδας. Αθήνα: Μαϊστρος.
5. **Γιαννίρης**, Ηλίας. 1998. «Παρόν και μέλλον. Τα προβλήματα και οι δυνατότητες οικονομικής ανάπτυξης της Ικαρίας.» Ένθετο '7 Ημέρες' αφιερωμένο στην Ικαρία, Καθημερινή 21-6-1998
6. **Ελεύθερες Πτήσεις (συλλογικό)** 2013. Αθήνα: Ικαρίαmag
7. **Ικαριακά**. Περιοδική Έκδοση της Πανικαριακής Αδελφότητας Αθηνών. Τεύχη 1-101 (1958-2004).

8. **Κασιμάτης**, Μανόλης. 2002. *Ενθύμιον Εξορίας*. Αθήνα: Αιθεροβάμων (φωτογραφικό λεύκωμα).
9. **Κατσάς**, Γιώργος. 2004. *Ένα χωριό του Αιγαίου*. Αθήνα: αυτοέκδοση.
10. **Κόκκινος**, Γιώργος. 2005. *Η παραδοσιακή κατοικία της Ικαρίας και το ιδιόμορφο κτιστό περιβάλλον του νησιού*. Αθήνα: Εταιρεία Ικαριακών Μελετών.
11. **Λουβαρδάς**, Γεώργιος. 1903. *Γεωγραφική της Νήσου Περιγραφή*. Σύρος.
12. **Λύκειο των Ελληνίδων Ικαρίας**. 2002. *Η Φουστακιά*. Μια ικαριώτικη γυναικεία φορεσιά. Ικαρία.
13. **Ματθαίος**, Αγγ., **Παπαδόπουλος**, Γ. 2003. *Επιγραφές Ικαρίας*. Αθήνα: Ελληνική Επιγραφική Εταιρεία, Επιγραφικών Πιττάκιον, αρ.1
14. **Μαυρογιώργης** Φίλιππος. 2000. *Ποιητικά πορτρέτα της Νικαριάς*. Αθήνα: αυτοέκδοση.
15. **Μελάς**, Ιωάννης. 1955. *Ιστορία της νήσου Ικαρίας*. 2 τόμοι. Αθήνα.
16. **Μηλιάδης**, Δημήτριος. 2005. *Ο Ικαρος και τα κτερίσματα του μύθου*. Παλίμψηστον. Ικαρία.
17. **Ναβάρι** Λεωνόρα. 1998. «Περιηγητές και χαρτογράφοι. Περιγραφές και απεικονίσεις της Ικαρίας από τον 15^ο έως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα.» Από το αφιέρωμα στην Ικαρία της εφημερίδας Καθημερινή, 21 Ιουνίου 1998.
18. **Miliadis, Dim. & Tripoulas, Christoforos**. 2006. *The Ikarian Voyage from Icarus to E. Cabet & Barcelona*. Island of Icarus.

19. **Μπελαβίλας**, Νίκος. 1997. *Λιμάνια και οικισμοί στο αρχιπέλαγος της πειρατείας*. Αθήνα: Οδυσσέας.
20. **Μπερνή-Πλακίδα**, Σόσα. 1996. *Ασπάλαθοι*. Ικαριώτικοι Σατιρικοί Στίχοι. Αθήνα: αυτοέκδοση.
21. **Νάκου**, Λιλίκα. 1985. *Οι οραματιστές της Ικαρίας*. Αθήνα: Δωρικός.
22. **Παμφίλης**, Χαράλαμπος. 1980 (1921¹). *Ιστορία της Νήσου Ικαρίας*. Αθήνα.
23. **Παπαγεωργάκης**, Στ. 1995. *Η Ικαρία στη θύελλα*. Αθήνα: Σύγχρονη εποχή.
24. **Παπαϊωάννου**, Βασίλης. «Η πολιτιστική προσωπικότητα της αιγαιοπελαγίτικης κοινότητας.- Η περίπτωση της Ικαρίας.» Πρακτικά 6^{ου} Διεθνούς Συμποσίου Αιγαίου, 1980.
25. **Παπαλάς**, Αντώνης. 2002. *Αρχαία Ικαρία*. Ικαρία: Καλοκαιρινός.
26. **Παπαλάς**, Αντώνης. 2005. *Rebels and Radicals*. Illinois: Borlchazy-Carducci Publishers.
27. **Πουλιανός**, Αλέξης. 1948. *Το θλαμμένο νησί*. Αθήνα.
28. **Πουλιανός**, Αλέξης. 1976. *Λαογραφικά Ικαρίας*. 3 τόμοι. Αθήνα.
29. **Πουλιανός**, Αλέξης. 1980. «Το εθιμικό δίκαιο της Ικαρίας.» Πρακτικά 6^{ου} Διεθνούς Συμποσίου Αιγαίου.
30. **Πουλιανός**, Αλέξης. 1981. *Οι δυο δρόμοι*. Αθήνα.
31. **Πρακτικά Επαναστατικής Συνελεύσεως Ικαρίων 1912**. Δήμος Αγίου Κυρήκου.
32. **Σκαύδη**, Δήμητρα. 2008. *Τα χαρτιά μιας ικαριώτικης οικογένειας (1625-1920)*. Αθήνα: Ινστιτούτο Αρέθας

33. **Σκαύδη**, Δήμητρα. 2013. *Στον Χρυσόστομο στην Ικαρία*.
Άνθρωποι και χωράφια. Αθήνα: Ινστιτούτο Αρέθας
34. **Στενός**, Γιάννης. 2002. *Νικαριώτικα Πούλουδα*. Αθήνα.
35. **Συλλογικό**. 1983. *Ικαρία*. Μια διεπιστημονική προσέγγιση.
Αθήνα.
36. **Τσαγκάς**, Νικόλαος. 1998. *Η Νήσος Ικαρία εις τους αρχαίους
Έλληνες και Λατίνους συγγραφείς*. Αθήνα: Παρουσία.
37. **Τσαγκάς**, Νικόλαος. 2003. *Η Νήσος Ικαρία στους Ευρωπαίους
περιηγητές*. Αθήνα: Ελευσίς.
38. **Τσαρνά**, Ηρώ. 2005. *Αλεξάνδρεια- Γεντί Σκαρί*. Αθήνα:
Γαβριηλίδης.
39. **Τσέλικας**, Αγαμέμνων. 2000. *Ικαριακά έγγραφα του 16^{ου} και του
17^{ου} αιώνα από το αρχείο της Πανικαριακής Αδελφότητας Αθηνών*.
Αθήνα: Πανικαριακή Αδελφότης Αθηνών.
40. **Χατζημυχάλη**, Αγγελική. 1931. 'Ικαρία', στο *Ελληνική Λαϊκή
Τέχνη*. Αθήνα: Πυρσός.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	5
1. Στον αιθέρα.	
Αναπαραστάσεις του τόπου.....	15
2. Πράματα πεθαμένα.	
Αυτά που δεν ανταλλάσσονται αλλά συνδέουν.....	60
3. Πράματα φτερωτά.	
Αυτά που ανταλλάσσονται και διαχωρίζουν.....	107
4. Κοίτα στον καθρέφτη και δεξ έναν άλλο.	
Η καριώτικη πολιτική φαντασία.....	133
Συμπεράσματα.....	164
Φωτογραφίες	
Βιβλιογραφία.....	177